

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ПРАВО

ECONOMIC THEORY AND LAW

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 4 (23) 2015

Харків
«Право»
2015

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 3 від 23.10.2015 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21210-11010 ПР від 16.02.2015 р.

Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 4 (23). – 208 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (*голова редакційної колегії*); **Л. С. Шевченко** – доктор економічних наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*); **Д. В. Задихайло** – доктор юридичних наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*); **О. С. Марченко** – доктор економічних наук, професор (*відповідальний секретар*); **О. З. Ватаманюк** – доктор економічних наук, професор; **А. А. Гриценко** – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України; **О. А. Грищенко** – доктор економічних наук, професор; **Н. І. Дучинська** – доктор економічних наук, професор; **Ю. К. Зайцев** – доктор економічних наук, професор; **Т. М. Камінська** – доктор економічних наук, професор; **В. С. Мілаш** – доктор юридичних наук, доцент; **В. Л. Мусяка** – кандидат юридичних наук, професор; **Л. В. Нечипорук** – доктор економічних наук, професор; **О. Ф. Новікова** – доктор економічних наук, професор; **В. М. Пашков** – доктор юридичних наук, доцент; **О. П. Подцерковний** – доктор юридичних наук, професор; **В. В. Резнікова** – доктор юридичних наук, професор; **У. Я. Садова** – доктор економічних наук, професор; **В. Ю. Уркевич** – доктор юридичних наук, доцент; **Л. І. Федулова** – доктор економічних наук, професор; **О. В. Шаповалова** – доктор юридичних наук, професор; **М. В. Шульга** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** – доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України.

Відповідальна за випуск **О. С. Марченко**

Збірник наукових праць «Економічна теорія та право» зареєстрований ВАК України як наукове фахове видання з юридичних наук (постанова Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8) та з економічних наук (постанова Президії ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1). Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано у таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (ICV 2014: 42,69), Academic Research Index (ResearchBib), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Google Scholar, а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакційної колегії: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024

Тел. (057) 704-11-35; (057) 704-92-58

e-mail: ekonom@nulai.edu.ua

ekonom_theory@ukr.net

Сайт: <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015

© Видавництво «Право», 2015

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 3 от 23.10.2015 г.)*

Свидетельство о государственной регистрации КВ № 21210-11010 ПР от 16.02.2015 г.

Экономическая теория и право : сб. науч. тр. / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Х. :
Право, 2015. – № 4 (23). – 208 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Издатель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины (*председатель редакционной коллегии*); **Л. С. Шевченко** – доктор экономических наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*); **Д. В. Задыхайло** – доктор юридических наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*); **О. С. Марченко** – доктор экономических наук, профессор (*ответственный секретарь*); **О. З. Ватаманюк** – доктор экономических наук, профессор; **А. А. Гриценко** – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины; **Е. А. Гриценко** – доктор экономических наук, профессор; **Н. И. Дучинская** – доктор экономических наук, профессор; **Ю. К. Зайцев** – доктор экономических наук, профессор; **Т. М. Каминская** – доктор экономических наук, профессор; **В. С. Милаш** – доктор юридических наук, доцент; **В. Л. Мусняка** – кандидат юридических наук, профессор; **Л. В. Нечипорук** – доктор экономических наук, профессор; **О. Ф. Новикова** – доктор экономических наук, профессор; **В. М. Пашков** – доктор юридических наук, доцент; **О. П. Подцерковный** – доктор юридических наук, профессор; **В. В. Резникова** – доктор юридических наук, профессор; **У. Я. Садова** – доктор экономических наук, профессор; **В. Ю. Уркевич** – доктор юридических наук, доцент; **Л. И. Федулова** – доктор экономических наук, профессор; **О. В. Шаповалова** – доктор юридических наук, профессор; **М. В. Шульга** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **О. Л. Яременко** – доктор экономических наук, профессор; **В. Л. Яроцкий** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины.

Ответственная за выпуск **О. С. Марченко**

Сборник научных трудов «Экономическая теория и право» зарегистрирован ВАК Украины как научное специализированное издание по юридическим наукам (постановление Президиума ВАК Украины от 22 декабря 2010 г. № 1-05/8) и по экономическим наукам (постановление Президиума ВАК Украины от 26 января 2011 г. № 1-05/1). Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в международных наукометрических базах: Index Copernicus International (ICV 2014: 42,69), Academic Research Index (ResearchBib), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Google Scholar, а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакционной коллегии: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024

Тел. (057) 704-11-35; (057) 704-92-58

e-mail: ekonom@nulau.edu.ua

ekonom_theory@ukr.net

Сайт: <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>

© Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, 2015

© Издательство «Право», 2015

*The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet
by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University
(the protocol No. 3 of 23.10.2015)*

The certificate of the state registration KB № 21210-11010 IIP of 16.02.2015.

Economic Theory and Law : col. of sci. trans. / editorial board: A. P. Hetman, etc. – Kharkiv : Pravo, 2015. – Issue No. 4 (23). – 208 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher – Yaroslav Mudryi National Law University

EDITORIAL BOARD:

A. P. Hetman – Doctor of Legal Sciences, professor, academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine (*editor-in-chief*); **L. S. Shevchenko** – Doctor of Economic Sciences, professor (*deputy editor-in-chief*); **D. V. Zadykhailo** – Doctor of Legal Sciences, professor (*deputy editor-in-chief*); **O. S. Marchenko** – Doctor of Economic Sciences, professor (*executive secretary*); **N. I. Duchynska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **L. I. Fedulova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **A. A. Hrytsenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Member of the National Academy of Sciences of Ukraine; **O. A. Hrytsenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **T. M. Kaminska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. S. Milash** – Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **V. L. Musiyaka** – PhD, Professor; **L. V. Nechyporuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. F. Novikova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. M. Pashkov** – Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **O. P. Podtserkovnyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **V. V. Reznikova** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **U. Ya. Sadova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. V. Shapovalova** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **M. V. Shulha** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **V. Yu. Urkevych** – Doctor of Legal Sciences, Associate Professor; **O. Z. Vatamanyuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. L. Yaremenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. L. Yarotskyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yu. K. Zaitsev** – Doctor of Economic Sciences, Professor.

Managing editor – **O. S. Marchenko**

The collection of scientific papers «Economic Theory and Law» is registered by the Higher Attestation Commission of Ukraine as a scientific professional publication in legal sciences (the decision of the Presidium of the HAC of Ukraine of the 22 December, 2010, № 1-05/8) and in economic sciences (the decision of the Presidium of the HAC of Ukraine of the 26 January, 2011, № 1-05/1). The collection of scientific papers registered and indexed in the international scientometric databases: Index Copernicus International (ICV 2014: 42,69), Academic Research Index (ResearchBib), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Google Scholar, as well as databases «Scientific Periodicals Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine.

Address of the editorial board: Yaroslav Mudryi
National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024.
Tel.: (057) 704-11-35; (057) 704-92-58;
e-mail: ekonom@nulau.edu.ua

ekonom_theory@ukr.net

Website: <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua>

© Yaroslav Mudryi National Law
University, 2015

© Publisher «Pravo», 2015

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

МАКУХА С. М.

Передумови створення конкурентних переваг України на товарних ринках
Європейського Союзу11

ЛЕВКОВЕЦЬ О. М.

Інтелектуальна власність і права людини: прояви дисонансу28

НОСИК О. М.

Інвестиційне партнерство у сфері відтворення людського капіталу:
економічні та правові засади42

ЯРМАК О. В.

Інтелектуальні послуги: проблеми розвитку в Україні55

ГАЙДАР О. Є.

Інституційне забезпечення нестандартної зайнятості65

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

ГУБІН К. Г.

Головні напрями правової економіки у сфері формування
та регулювання доходів населення в Україні78

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРАВА

ШЕВЧЕНКО Л. С.

Доступність вищої освіти в контексті імплементації Закону України
«Про вищу освіту»88

ТИМОШЕНКОВ І. В., НАЩЕКІНА О. М.

Освітнє право як об'єкт економічного аналізу98

НАБАТОВА О. О.

Поведінковий підхід до економічного аналізу права109

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ОСТАПЕНКО Ю. І.

Розвиток господарського законодавства України на другому етапі
вітчизняних економічних реформ122

ДЕНИСОВ А. І.	
Інноваційна система України як об'єкт господарсько-правового регулювання.....	136
ГОВОРУН О. В.	
Господарсько-правове забезпечення регулятивних функцій саморегульованих організацій	147
ВЕЛЬЦЕН В. С.	
Окремі проблеми правової регламентації повітряних перевезень в Україні.....	157
РУДЯГА І. М.	
Майновий комплекс залізниць України як суб'єктів природної монополії: господарсько-правовий аспект.....	165
ХАРКІВСЬКА К. В.	
Правові засоби забезпечення свободи інвестиційної діяльності.....	176
ШПАКОВ В. В.	
Правовий механізм державного регулювання: засоби, склад та система.....	188
Вимоги до оформлення статей у збірнику «Економічна теорія та право»	199

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

МАКУХА С. Н.

Предпосылки создания конкурентных преимуществ Украины
на товарных рынках Европейского Союза..... 11

ЛЕВКОВЕЦ Е. Н.

Интеллектуальная собственность и права человека: проявления диссонанса..... 28

НОСИК Е. Н.

Инвестиционное партнерство в сфере воспроизводства человеческого капитала:
экономические и правовые основы 42

ЯРМАК О. В.

Интеллектуальные услуги: проблемы развития в Украине..... 55

ГАЙДАР А. Е.

Институциональное обеспечение нестандартной занятости 65

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА

ГУБИН К. Г.

Главные направления правовой экономики в сфере формирования
и регулирования доходов населения в Украине 78

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРАВА

ШЕВЧЕНКО Л. С.

Доступность высшего образования в контексте имплементации
Закона Украины «О высшем образовании» 88

ТИМОШЕНКОВ И. В., НАЩЕКИНА О. Н.

Образовательное право как объект экономического анализа..... 98

НАБАТОВА О. А.

Поведенческий подход к экономическому анализу права..... 109

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

ОСТАПЕНКО Ю. И.

Развитие хозяйственного законодательства Украины на втором этапе
отечественных экономических реформ..... 122

ДЕНИСОВ А. И.	
Иновационная система Украины как объект хозяйственно-правового регулирования.....	136
ГОВОРУН А. В.	
Хозяйственно-правовое обеспечение регуляторных функций саморегулируемых организаций	147
ВЕЛЬЦЕН В. С.	
Отдельные проблемы правовой регламентации воздушных перевозок в Украине.....	157
РУДЯГА И. Н.	
Имущественный комплекс железных дорог Украины как субъектов естественной монополии: хозяйственно-правовой аспект.....	165
ХАРЬКОВСКАЯ К. В.	
Правовые средства обеспечения свободы инвестиционной деятельности	176
ШПАКОВ В. В.	
Правовой механизм государственного регулирования: средства, состав и система	188
Требования к оформлению статей в сборнике «Экономическая теория и право»	199

TABLE OF CONTENT

ECONOMIC THEORY

MAKUKHA S. M.

Pre-conditions for formation of competitive advantages of Ukraine
in the commodity markets of the European Union 11

LEVKOVETS O. M.

Intellectual property and human rights: evidences of dissonance..... 28

NOSYK O. M.

The investment partnership in an area of human capital reproduction:
economic and legal frameworks..... 42

YARMAK O. V.

Intellectual services: problems of development in Ukraine..... 55

HAIDAR O. Ye.

The institutional framework of non-standard employment..... 65

ECONOMIC THEORY OF LAW

HUBIN K. H.

The main directions of the legal economy in an area of formation
and regulation of population incomes in Ukraine 78

ECONOMIC ANALISYS OF LAW

SHEVCHENKO L. S.

Accessibility in higher education in the context of implementation
of the Law of Ukraine «On higher education»..... 88

TIMOSHENKOV I. V., NASHCHEKINA O. M.

Education law as an object of economic analysis 98

NABATOVA O. O.

The behavioral approach to economic analysis of law 109

ECONOMIC LAW

OSTAPENKO YU. I.

Development of economic legislation of Ukraine at the second step of domestic
economic reforms..... 122

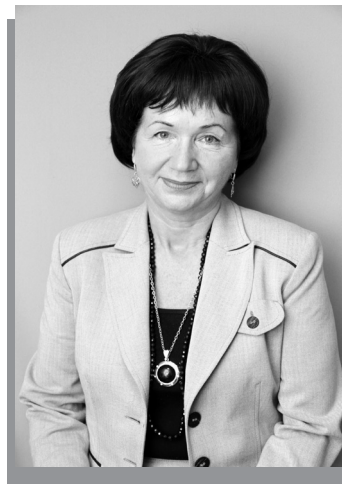
DENYSOV A. I.	
The innovative system of Ukraine as an object of the economic and legal framework.....	136
HOVORUN O. V.	
Economic and legal framework of regulative functions of self-regulatory organizations	147
VELTSEN V. S.	
Certain problems of the law organization in the Ukraine air transportations	157
RUDIAHA I. M.	
Railway transport as a portfolio of properties (determination of legal regimes).....	165
KHARKIVSKA K. V.	
Legal measures of providing freedom of the investment activity.....	176
SHPAKOV V. V.	
A Legal mechanism of governmental regulation: measures, contents and a system	188
Requirements for the articles in collection of scientific papers	
«Economic Theory and Law»	199

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.1:339.9

С. М. МАКУХА

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
maku-svetlana@ukr.net

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ УКРАЇНИ НА ТОВАРНИХ РИНКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ¹

Проаналізовано причини недостатньої конкурентоспроможності українських товарів на міжнародних ринках. Досліджено особливості структури зовнішньоторговельних операцій України і Європейського Союзу, їх динаміку. Визначено переваги торгівлі на ринку ЄС порівняно з Митним союзом. Обґрунтовано напрями оптимізації структури експорту та імпорту.

Ключові слова: структура експорту, конкурентні переваги, інтелектуальний капітал, інформаційні технології, технопарки.

JEL Classification: F 10.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

Постановка проблеми. Драматичні сторінки історії України, які наразі заповнюються багатьма подіями, що не сприяють динамічному, успішному соціально-економічному розвитку економіки, мають стати генераторами ефективної трансформації держави в напрямі визначення та практичної реалізації конкурентних переваг у зовнішній торгівлі. Особливе значення в контексті сучасної ситуації має використання конкурентних переваг країни в стимулюванні зовнішньоторговельних зв'язків з Європейським Союзом, одним із найвагоміших партнерів України.

Актуальність проблеми впливає зі значного рівня залежності національної економіки від зовнішньої торгівлі, від кон'юнктури світового ринку. Саме структура експорту та імпорту можуть забезпечити як швидкий прорив на світові ринки, забезпечивши оптимізацію торговельного балансу, так і значне скорочення валового внутрішнього продукту, особливо в періоди світових економічних криз. Тому Україна має знайти ті переваги в організації торговельних зв'язків, які дадуть можливість зайняти відповідну нішу на світовому ринку, використовуючи виробництво оригінальної продукції на основі рідких покладів корисних копалин, об'єктів інтелектуальної власності та якісного людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти розвитку зовнішньоторговельних зв'язків досліджувалися в роботах А. Сміта, Е. Азроянца, М. Делягіна, Б. Гаврилішина, З. Бжезинського, О. Білоруса, І. Бураківського, П. Гайдуцького, П. Жака, П. Кругмана, Ф. Ліста, Ю. Полунєєва, Д. Рікардо, С. Сашвальда, С. Соколенка, Дж. Сороса, Р. Сталкера, Дж. Стігліца, А. Філіпенка, А. Холопова, А. Шниркова та ін. Однак для сучасних міжнародних економічних відносин, насамперед торговельних, характерні стрімкі зміни, які потребують не тільки аналізу їх наслідків, але й адекватного реагування. Євроінтеграційний вектор розвитку економіки України потребує значних зусиль, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності товарів і послуг на європейських ринках.

Формулювання цілей. Мета дослідження полягає у визначенні тих передумов, які за певних умов можуть оперативнo забезпечити випуск продукції, що відповідає найвищим європейським стандартам.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те що Україна не належить до числа держав — експортерів паливно-енергетичних ресурсів, характер її зовнішньоторговельних зв'язків має сировинно-напівфабрикатний характер. Так, за стандартною міжнародною торговельною класифікацією 80 % українських експортованих товарів належать до сировинного сектору або напівфабрикатів, про що свідчать наступні дані.

Таблиця 1

**Товарна структура зовнішньої торгівлі України
за січень-жовтень 2014 р. [1]¹**

Основні товарні групи	Експорт		
	тис. дол. США	у % до січня-жовтня 2013 р.	у % до загального обсягу
1	2	3	4
Усього	46170289,5	90,6	100,0
у тому числі			
Продукти рослинного походження	6923136,5	105,9	15,0
Готові харчові продукти	2659673,8	93,6	5,8
Мінеральні продукти	5440661,1	92,6	11,8
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	2645949,3	75,5	5,7
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	862332,9	83,9	1,9
Текстильні матеріали та текстильні вироби	673103,2	100,1	1,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	13263240,5	90,4	28,7
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	4897725,5	87,6	10,6
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	1347956,7	47,7	2,9
	Імпорт		
Усього	45601118,7	73,0	100,0
у тому числі			
Продукти рослинного походження	1662966,1	79,7	3,6
Готові харчові продукти	2150540,3	85,2	4,7
Мінеральні продукти	13463017,1	73,1	29,5
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	5667266,6	84,0	12,4

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	3083094,4	79,9	6,8
Текстильні матеріали та текстильні вироби	1575269,8	77,8	3,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	2839474,8	67,6	6,2
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	7208055,7	74,0	15,8
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	2304762,7	46,7	5,1

Наведені у табл. 1 дані свідчать про те, що структура українського експорту не є оптимальною. Про це говорить незначний обсяг готової продукції. Продукти рослинного походження, мінеральні продукти, хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, недорогоцінні метали та вироби з них становлять 61,2 % загального обсягу експорту. Порівнюючи частку основних товарних груп експорту 2014 р. з аналогічними показниками 2001 р., можна констатувати скорочення частки експорту у загальному експорті продукції машинобудування, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, недорогоцінних металів та виробів з них, продукції рослинного походження, текстильних матеріалів та текстильних виробів. Протягом зазначеного періоду зростає частка продукції харчової промисловості і мінеральних продуктів [2, с. 361].

Порівняльний аналіз сучасної структури експорту зі структурою 2001 р. демонструє відсутність суттєвих зрушень у напрямі її поліпшення. Ще не вироблено дієвих механізмів прискореного нарощування експорту в галузях, що випускають товари з високим рівнем доданої вартості. У 2014 р. на продукцію машинобудування в структурі експорту припадає лише 13,5 %, а в 1990 р. її питома вага коливалась в межах 35–40 %. Найбільший експортний виторг наразі Україні дає металургійна промисловість.

Отже, склалась парадоксальна ситуація, коли останніми роками найбільш успішно розвиваються найбільш енергоємні виробництва: металургійна та хімічна промисловість, бо живляться надходженнями від експорту. Одночасно ми маємо надзвичайно енергоємне виробництво. Споживання енергоносі-

їв в Україні на одиницю ВВП у 5,5 разу більше, ніж у середньому у країнах світу, у 10 разів — ніж у ЄС, у 12 разів більше, ніж у США. Замість того щоб створити замкнений цикл виробництва у цих галузях і виробляти готову продукцію, ми продаємо вироби металургійної та хімічної промисловості на міжнародних ринках. На одержані від продажу гроші знову імпортуємо енергоносії для виробництва напівфабрикатів. Тобто маємо виробництво заради самого виробництва — типову модель організації економіки, притаманну командно-адміністративній системі господарювання. При цьому при збільшенні експорту збільшується також імпорт. Якщо врахувати ту обставину, що значна частина експортної виручки не повертається в країну, то слід зробити висновок, що ефективність експорту є незначною.

Така ситуація є закономірним результатом як відсутності сучасної, інноваційної структури виробництва товарів та послуг, що склалася історично ще в результаті реалізації перших радянських п'ятирічок, так і необґрунтованої, прискореної лібералізації зовнішньої торгівлі в період незалежного розвитку. Темпи просування до відкритості торгівлі виявилися вищими, ніж темпи перебудови структури економіки України та забезпечення конкурентоспроможності наших товарів. За таких умов було передчасним скорочення кількісних обмежень у торгівлі. Отже, йти до світового ринку, інтегруватись у світове господарство слід поступово під керівництвом держави, яка має проводити політику активної структурної перебудови у напрямі підтримки енергозберігаючих, інноваційних експортних виробництв і розвитку імпортозаміщення.

Не останню роль у формуванні структури виробництва, яка обумовлює відповідний стан конкурентоспроможності експортних товарів та послуг відіграла ізольованість економіки України від міжнародної конкуренції в межах соціалістичного табору. Отже, низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів можна пояснити такими причинами:

- значна деформація структури виробництва, що склалася історично;
- незначний рівень інноваційності машинобудівних підприємств;
- висока енерго- та матеріалоемність продукції;
- нерозвиненість фінансової, технічної, інформаційної, маркетингової інфраструктури;
- недосконалість та нестабільність вітчизняного законодавства в галузі зовнішньоторговельних відносин;
- відсутність протягом тривалого часу активної цілеспрямованої зовнішньоекономічної політики, спрямованої на всебічне співробітництво з промислово розвиненими країнами світу;
- недостатній рівень ефективності товарних ринків, пов'язаний із незадовільним рівнем конкурентних відносин в Україні.

На думку М. Портера, відомого фахівця в галузі економічної конкуренції, зокрема конкуренції на міжнародних ринках, що сильніше розвинена конкуренція на внутрішньому ринку країни і вище за вимогу покупців, то більша ймовірність успіху компаній із цієї країни на міжнародних ринках (і навпаки, ослаблення конкуренції на національному ринку призводить, як правило, до втрати конкурентних переваг). Місцеві конкуренти змушують один одного шукати ринки в інших країнах, для щоб добитися підвищення ефективності і рентабельності виробництва. А ті, що пройшли випробування запеклою конкуренцією усередині країни, сильніші фірми, виявляються добре оснащеними для того, щоб перемагати на зарубіжних ринках [3]. Таким чином, причини забезпечення високого рівня глобальної конкурентоспроможності країни, її соціально-економічного прогресу та міжнародного престижу необхідно шукати в особливостях конкурентного середовища цієї країни.

Наразі Україна чітко визначилася щодо вибору європейських цінностей і європейської економічної інтеграції. Зазначений вектор політичного та соціально-економічного розвитку був обумовлений такими перевагами ЄС та недоліками Митного союзу. По-перше, середній рівень ВВП на душу населення у Митному союзі становить 15,8 тис. дол., у ЄС — 34,5. По-друге, середня тривалість життя в Митному союзі дорівнює 69,8 років, у ЄС — 79,7. По-третє, Європейський Союз має набагато більший обсяг ринку, позаяк на його території проживає 500 млн осіб. У Митному союзі чисельність населення становить 170 млн. По-четверте, Митний союз — це швидше політична організація, ніж економічна, викликана прагненням Росії домінувати на терені республік колишнього СРСР. Підтвердженням такої думки є такі факти: частка товарного експорту Російської Федерації в Казахстан і Білорусь становить усього 7,4 %, імпорту — 5,7 %. Половина зовнішньоторговельного обігу країни припадає на ЄС, друга — на інші країни, переважно Китай. РФ імпортує з країн СНД лише 3 % високотехнологічної продукції, з ЄС — 35 %, з інших країн — 62 % [4, с.11]. Отже, Росія, експорт якої ґрунтується переважно на сировині, сама потребує імпорту сучасних технологій для структурної модернізації виробництва.

Протягом останніх років Україна посилює співробітництво з європейськими державами на різних напрямках міжнародних економічних відносин. Особливо значні зрушення відбулися у напрямі зовнішньої торгівлі. Протягом січня-жовтня 2012 р. до країн ЄС було експортовано 24,2 % від загального обсягу торгівлі товарами України, у 2013 р. — 26 %. За 9 місяців 2012 р. із країн ЄС було імпортовано 30,4 % усіх товарів, у 2013 р. — 34,9 % [5, с. 10; 6, с. 6].

Таблиця 2

Основні товарні групи експорту України до ЄС у 2014¹ [7]

Назва (товарна група УКТ ЗЕД)	Обсяги експорту (млн дол. США)		2014/ 2013, %	Частка в торгівлі з ЄС, %	
	2013	2014		2013	2014
Чорні метали (72)	2 980,0	3 129,0	105,0	25,0	23,4
Зернові культури (10)	1 098,2	1 488,2	135,5	9,2	11,1
Руди, шлаки та зола (26)	1 246,7	1 254,7	100,6	10,5	9,4
Електричні машини і устаткування (85)	1100,3	1225,5	111,4	9,2	9,2
Енергетичні матеріали (27)	718,3	919,2	128,0	6,0	6,9

На основі даних табл. 2 можна зробити висновок: найбільшу питому вагу в експорті України в ЄС мають чорні метали. Країни ЄС збільшили купівлю українського чавуну і сталі, особливо Італія й Польща. Але їх частка у структурі експорту протягом січня-жовтня 2014 р. знизилась порівняно з аналогічним періодом 2013 року. Зниження зазначеного показника відмічається і щодо експорту руди, шлаків та золи, тобто тих товарів, які не можна віднести до високотехнологічних чи з високим рівнем доданої вартості. Незважаючи на скромні цифри таких змін, вони свідчать про позитивні зрушення в структурі експорту. Одночасно зріс експорт зернових культур та енергетичних матеріалів. Наприклад, Іспанія та Голландія суттєво наростили купівлю української кукурудзи. Однак збільшення експорту електричних машини і устаткування не змінило частку цієї товарної групи в експорті.

Основна частка українського експорту припадала на: Польщу (15,6 %), Італію (14,4 %), Угорщину (8,9 %), Німеччину (9,4 %), Іспанію (6,3 %), Нідерланди (6,6 %).

Таблиця 3

Основні товарні групи імпорту в Україну з ЄС у 2014 р. [8]

Назва (товарна група УКТ ЗЕД)	Обсяги імпорту (млн дол. США)		2014/ 2013, %	Частка в торгівлі з ЄС, %	
	2013	2014		2013	2014
Енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки (27)	1 997,3	2 414,1	120,9	10,4	15,6

¹ Питома вага зазначених товарів у загальному обсязі імпорту з держав – членів ЄС за звітний період склала 62 %, або 9 609,3 млн дол. США.

Назва (товарна група УКТЗЕД)	Обсяги імпорту (млн дол. США)		2014/ 2013, %	Частка в торгівлі з ЄС, %	
	2013	2014		2013	2014
Котли, машини, апарати і механічні пристрої (84)	2 423,3	1 719,2	70,9	12,6	11,1
Фармацевтична продукція (30)	1 605,8	1 355,8	84,4	8,3	8,7
Полімерні матеріали, пластмаси (39)	1 336,3	1 100,4	82,3	6,9	7,1
Електричні машини і устаткування (85)	1 255,0	1 039,0	82,8	6,5	6,7
Наземні транспортні засоби, крім залізничних (87)	2 126,1	915,0	43,0	11,0	5,9
Папір та картон (48)	841,4	558,5	66,4	4,4	3,6
Інші продукти хімічної промисловості (38)	627,0	507,3	80,9	3,3	3,3

Імпорт із країн ЄС знизився на 27 %, а з країн СНД — на 32 %. Це пов'язано зі специфікою імпорту з цих країн. Якщо зменшення імпорту з країн ЄС відбулося за рахунок зниження закупівель імпортичних автомобілів з Європи, то зменшення імпорту з країн СНД — це різке зменшення закупівель газу і нафтопродуктів з Росії [9].

Основними імпортерами України є: ФРН (25,2 %), Польща (14,7 %), Італія (7,4 %), Франція (6,2 %), Угорщина (6,2 %). За підсумками I півріччя 2014 р. було помітно суттєву зміну українського експорту. Якщо за підсумками 2013 р. обсяг експорту в ЄС переважав над постачаннями в СНД усього в шести регіонах країни, то протягом першої половини 2014 р. таких регіонів було вже 13. Статистика січня-вересня 2014 р. показала продовження такої динаміки. Частка експорту в ЄС перевищує частку ринків СНД вже в 15 областях, а також у Києві [10].

Обсяг торгівлі послугами між Україною та ЄС за 9 місяців 2014 р. склався в обсязі 5 228,0 млн дол. США, або 40,4 % від загального обсягу торгівлі послугами України. Експорт послуг до країн ЄС за згаданий період становить 3 014,7 млн дол. США, або 34,7 % від загального обсягу експорту України. У свою чергу обсяг імпорту послуг з країн ЄС за згаданий період склався в обсязі 2 213,2 млн дол. США, або 51,9 % від загального обсягу імпорту послуг України. У двосторонній торгівлі між Україною та ЄС продовжує зберігатися позитивне сальдо, яке збільшилось порівняно з аналогічним періодом

2013 р. на 708,6 млн дол. США та за 9 місяців 2014 р. склалося у розмірі 801,5 млн дол. США.

Основними торговельними партнерами України у торгівлі послугами у 2014 р. є Велика Британія (19,1 %), Німеччина (16,4 %), Кіпр (14,1 %), Нідерланди (6,6 %), Австрія (5,3 %), Польща (5,0 %). Основна частка українського експорту послуг припадала на ФРН (16,2 %), Великобританію (15,5 %), Кіпр (12,4 %), Нідерланди (8,2 %), Польщу (5,1 %) та Австрію (4,8 %). У свою чергу, більша частка послуг імпортована з Великобританії (24,1 %), ФРН (16,7 %), Кіпру (16,4 %), Австрії (5,9 %), Польщі (4,9 %) та Нідерландів (4,3 %) [8].

Надзвичайно складні умови, в яких наразі перебуває економіка України внаслідок воєнних подій на її території, не сприяють стрімкому поліпшенню структури вітчизняного експорту, який відображає недоліки структури виробництва. Однак країна має значний інтелектуальний капітал і природні фактори задля перетворення цих передумов у конкурентні переваги на світових ринках товарів та послуг. Для цього передбачається прискорити структурну перебудову машинобудівного комплексу на основі збільшення обсягів виробництва у таких пріоритетних галузях: ракетно-космічній, інформаційних та телекомунікаційних системах, літакобудуванні, суднобудуванні, важкому машинобудуванні, сільськогосподарському машинобудуванні, приладобудуванні та електротехнічній промисловості. Експорт продукції машинобудування наразі становить 53 відсотки обсягу реалізованої продукції галузі. Продукція експортується до 74 країн світу.

Як уже зазначалося, гарантією успіху на міжнародних ринках є продаж наукомісткої продукції. Саме таким шляхом іде процес завоювання міжнародних ринків підприємствами космічної галузі України. Зауважимо, що ринок, який ми розглядаємо, надзвичайно вигідний. Відомо, що авіакосмічна техніка — один із найдорожчих товарів: її ціна на один кілограм ваги виробу досягає 2,5 тис. дол. США, а на один кілограм ваги автомобіля припадає тільки 25 доларів. Розвиток цієї галузі та її експортний потенціал знаходиться в центрі уваги держави. Про це свідчать нормативно-правові акти, спрямовані на розвиток галузі й забезпечення конкурентоспроможності її продукції на світових ринках. Так, 5 вересня 2013 р. був прийнятий Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013–2017 роки». Мета Програми полягає «у підвищенні ефективності використання космічного потенціалу для вирішення актуальних завдань соціально-економічного, екологічного, культурного, інформаційного і науково-освітнього розвитку суспільства, забезпечення національної безпеки та оборони, захисту геополітичних інтересів держави».

Реалізація завдань Програми здійснюється шляхом прискорення темпів розвитку конкурентоспроможної космічної техніки, сприяння комерційній експлуатації ракет-носіїв «Морський старт», «Наземний старт», створення умов для ракетно-космічних комплексів нового покоління «Antares». Україна бере участь у ряді міжнародних космічних програм, у міжнародній ініціативі «Global Exploration Strategy» (GES) — найбільш актуальному напрямі наукових космічних досліджень, спрямованих на визначення шляхів використання ресурсів космосу для задоволення насамперед енергетичних потреб людства та пошуку ознак життя [11, с. 9–10].

Україна входить до числа лідерів розвитку інформаційних технологій, які мають всі шанси стати проривними на світових ринках. У цій галузі вона може конкурувати не тільки з державами Центральної і Східної Європи, але з іншими провідними державами світу. На території країни працюють 200 тис. фахівців ІТ і темпи їх підготовки стрімко зростають. Для підтримки розвитку ІТ-індустрії, як повідомляє інформаційно-аналітичний бюлетень Кабінету Міністрів України, протягом січня-вересня 2013 р. наші компанії експортували комп'ютерних та інформаційних послуг на суму 464,2 млн дол., збільшивши даний показник на 35 % порівняно з аналогічним періодом 2012 р. У загальній структурі експорту це становить близько 9,5 %. За результатами трьох кварталів 2014 р. вітчизняний експорт ІТ склав 764,2 млн дол. [12].

З метою підтримки галузі уряд надав пільги для ІТ-підприємств: звільнив від податку на додану вартість на послуги, що надаються в інформаційній сфері, встановив податок на прибуток та податок з доходів на рівні 5 % [13, с. 2]. Однак вжитих заходів не достатньо для забезпечення успішного функціонування галузі і зростання її експортного потенціалу, оскільки тільки 20 % українських спеціалістів у галузі інформаційних технологій працюють на внутрішній ринок та створюють продукт саме для вітчизняного споживача, сьогодні Україна займає третє місце у світі за обсягами офшорного програмування, близько 80 % українських ІТ-фахівців працюють на аутсорсингу. Для вирішення цього питання необхідно забезпечити усі умови для легальної роботи ІТ-бізнесу та стимулювати самих програмістів працювати саме в Україні. Стимулом для роботи в Україні може стати створення інноваційного технопарку БіонікХілл у Києві, реалізація якого дасть змогу створити 35 тис. робочих місць.

Реалізація проекту української «Кремнієвої долини», яка, крім розвитку ІТ-технологій, спеціалізуватиметься на енергозбереженні та біотехнологіях, стане територією, де розмістяться українські та закордонні компанії, які працюють у сфері високих технологій, а також бізнес-інкубатори, венчурні фонди, відділення банків та інші організації, які надаватимуть сервісну підтримку

ку бізнес-сектору. У парку створюється також навчальний заклад — університет з метою підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Проектом передбачено створення високотехнологічної виробничої зони, яка стане майданчиком для практичного впровадження наукових досліджень та виробництва інноваційної продукції [14]. Згідно з прогнозом експертів, у 2015 р. кількість нових робочих місць у сфері ІТ досягне 168,5 тис, з яких 106 тис. будуть працювати в ІТ-експорті, 62,5 тис. — на внутрішньому ринку.

Усе вищезазначене надає сподівання на те, що інформаційно-комунікаційні технології по праву увійдуть до пріоритетних і сприятимуть підвищенню інноваційності експорту.

Україна має значні передумови для нарощування експорту товарів електронної промисловості. Відповідна база для цього склалася ще за часів СРСР. Відомо, що частка України у виробництві зброї тоді складала 35 %. У цій галузі наша країна спеціалізувалася саме на електроніці. Вироблялась також значна кількість комплектуючих для сучасної електронної техніки на заводах Києва, Харкова, Львова, Івано-Франківська, Дніпропетровська та інших містах. Наша країна має також першокласні наукові заклади такого напрямку. Але, на жаль, зараз електронна промисловість України перебуває у складному стані, на межі ліквідації підприємств цього профілю. Одночасно продовжується процес активного витіснення вітчизняної продукції іноземним електронним обладнанням, що можна пояснити більш високою якістю зарубіжних аналогів. Для підвищення конкурентоспроможності продукції нашій електронній галузі, безумовно, необхідна фінансова підтримка з боку держави. Краще вжити термінових заходів щодо збереження галузі, ніж починати все спочатку.

Відомо, що на світовому ринку електронного обладнання існує жорстка конкуренція. Боротися з такими конкурентами, як «Самсунг», «Соні», «Дженерал електронікс», надзвичайно складно, але дорогу завжди долає той, хто йде, якою б важкою вона не була. Перспективи українського експорту виробів електронної промисловості, можливо, слід пов'язати з колишньою військовою спеціалізацією наших підприємств цього профілю, адже українська армія наразі конче потребує сучасного електронного оснащення. Для забезпечення конкурентоспроможності товарів цієї галузі доцільно також іти шляхом залучення іноземних інвестицій у формі спільних підприємств та створення вільних економічних зон науково-технічного спрямування: технопарків, технополісів, бізнес-інкубаторів. Саме таким шляхом можна поєднати наукові ідеї з капіталом, необхідним для їх утілення у виробничий процес, залучати до роботи інженерно-технічний персонал України, який емігрує за кордон.

Великі експортні можливості зосереджені в суднобудівній галузі України. Зараз Україна має можливість виробляти майже всі типи суден, що існують у світі. Але проблема полягає у тому, щоб на вимогливому світовому ринку знайти і закріпитись у певній, ще ніким не зайнятій, ніші. Саме таку позицію зайняли миколаївські суднобудівники. Завдяки хорошій проектній школі, продукт (яхти) виготовляється під замовника з урахуванням усіх його побажань. Такої практики немає ніде у світі.

Значний експортний потенціал має аграрний сектор. Навіть в екстремальних умовах 2014 р. при скороченні виробництва в більшості галузей він забезпечив зростання й високі експортні результати. За підсумками 2013–2014 рр. маркетингового року Україна посіла третє місце у світі після США та ЄС з експорту зернових, поставивши на зарубіжні ринки 32,3 млн т. Це на 77 % більше, ніж десять років тому [15 с. 6]. Високі європейські стандарти якості зерна не стали перепоною на шляху експорту в ЄС пшениці і найдешевшої на світових ринках кукурудзи.

Конкурентні переваги на європейському ринку має українська курятина. Реалізувати ці переваги готові Миронівська птахофабрика (охолоджена і заморожена курятина), Снятинська птахофабрика (гусяче м'ясо, фуа-гра) і Миронівський м'ясопереробний завод «Легко» (готові м'ясні продукти). Очікується, що зазначені підприємства постачатимуть на євrorинок 30–50 тис. т курятини. Польські експерти висловлюють сумнів, що польська курятина не зможе витримати конкуренції з аналогічною українською продукцією після відкриття зони вільної торгівлі ЄС з Україною та трансатлантичної зони вільної торгівлі між США і ЄС, через нижчу ціну кормів в Україні.

Зростання якості українських кондитерських виробів сприяло згідно з Угодою про створення зони вільної торгівлі з ЄС лібералізації митного режиму за трьома групами кондитерських виробів: цукровими, борошняними і шоколадними. Фахівці галузі стверджують, що у перспективі є можливість збільшити експорт до 2,5–3 млрд дол., що дасть змогу зменшити девальваційний тиск на національну валюту, збільшити податкові надходження в бюджет і підвищити зайнятість у галузі на 2 % [16, с. 5]. Якщо українські виробники зможуть експортувати в ЄС навіть незначний обсяг солодкої продукції, це можна розцінювати як велику перемогу, оскільки присутність на такому вимогливому ринку є лакмусовим папером щодо визнання високої якості товару і пропуском на ринки інших країн світу.

Україні належить лідерство в експорті соняшникової олії. Незважаючи на відсутність будь-яких тарифних і нетарифних обмежень у торгівлі олією і всупереч сподіванням українських виробників, зростання експорту цього продукту в ЄС не відбулося. Фахівці пояснюють ситуацію потребою європей-

ських країн саме в насінні соняшнику, бо при його переробці створюються додаткова вартість, нові робочі місця, зростають надходження до бюджету. Країни Євросоюзу мають наполовину завантажені потужності з переробки соняшнику, але відчувають нестачу сировини. Незаповненою нішею на європейському ринку соняшникової олії є її особливий різновид (прирівнюється до оливкової), який виготовляється зі спеціальних сортів соняшнику. Українські аграрії можуть з плином часу заповнити цю нішу. Величезний попит в ЄС має український концентрат яблучного соку, з якого виробляються ексклюзивні продукти. Концентрат містить кислоту з плодів, що вирощуються тільки у старих садах на території України. У Європі тривалий час відсутні кислоти промислові сорти яблук. Отже, боротьба за європейські ринки має відбуватися не тільки на конкурентних ринках, де давно закріпилися відомі бренди, але й шляхом заповнення існуючих ніш, використовуючи рідкісні, особливі ресурси для виготовлення конкурентоспроможних продуктів.

Сьогодні складно уявити виробництво товарів та послуг, яке б не потребувало використання паливно-енергетичних матеріалів. Їх вартість є складовою частиною ціни будь-якого продукту, і впливає на конкурентоспроможність. Паливно-енергетичний комплекс задовольняє потреби України у первинних паливно-енергетичних ресурсах приблизно на 47 відсотків. Значна залежність від імпорту нафти, газу та ядерного палива, особливо в період девальвації національної валюти, негативно впливає на конкурентоспроможність, стан енергетичної безпеки держави і створює напругу в економіці, соціальній та політичній сферах. Тому протягом останніх років основний акцент розвитку паливно-енергетичного комплексу зосереджений на зниженні енергетичної залежності держави, створенні умов для впровадження енергозберігаючих технологій та значного заощадження енергоресурсів [17].

Не можна не погодитися і з думкою відомого американського економіста і політолога Джеремі Ріфкіна: хто хоче розвиватися і бути глобально конкурентоспроможним у XXI ст., повинен перейти на нові джерела енергії. Особливо тепер, коли ціни на електроенергію швидко зростатимуть, зважаючи на оплати, пов'язані із захистом довкілля. «Зелена» енергія може зменшити витрати і збільшити конкурентоспроможність» [18].

Висновки. 1. Зовнішня торгівля України активізує процес переорієнтації з ринків СНД на ринки Євросоюзу, що суттєво змінює регіональну структуру експорту та імпорту.

2. Позитивна динаміка зовнішньоторговельних операцій поки що не супроводжується оптимізацією товарної структури. Частка чавуну і сталі в структурі експорту протягом січня-жовтня 2014 р. знизилась порівняно з аналогічним періодом 2013 р. Аналогічні процеси відбуваються й стосовно

інших товарів, які не можна віднести до високотехнологічних чи з високим рівнем доданої вартості. Одночасно відбулося зростання експорту електричних машин і устаткування. Однак питома вага продукції машинобудування в структурі експорту не змінилася.

3. Україна має значний економічний потенціал для нарощування експорту і реалізації високотехнологічної продукції на вимогливих товарних ринках Європи вже сьогодні. Це космічна техніка, літаки, яхти, інформаційні технології. Сама природа створила умови для ефективного розвитку аграрної економіки нашої держави й конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світових ринках. Активно заповнюються ніші ринків ЄС зерновими культурами та окремими видами продукції тваринництва.

4. Для швидкої та успішної трансформації існуючих технічних, інтелектуальних, наукових, даних природою передумов у конкурентні переваги України на зовнішніх ринках необхідно проводити жорстку енергетичну та ресурсозберігаючу державну політику, активізувати перехід на відновлювані джерела енергопостачання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі за січень-жовтень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1014_u.htm.
2. Статистичний щорічник України. – К. : Техніка, 2002. – 644 с.
3. Портер М. Конкурентные преимущества стран [Електронний ресурс] / М. Портер. – Режим доступу: http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-35_Porter.pdf.
4. Туглук В. Вибір визначив рівень життя / В. Туглук // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 200.
5. Економіка України за січень-жовтень 2012 року // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 231.
6. Економіка України за січень-жовтень 2013 року // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 225.
7. Торговельно-економічне співробітництво Україна – ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade>.
8. Зовнішня торгівля України все більше орієнтується на ринки Євросоюзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://palm.newsru.ua/arch/finance/18dec2014/torgovlya.html><http://palm.newsru.ua/arch/finance/18dec2014/torgovlya.html>.
9. Охріменко О. Експорт України до ЄС збільшився на 22 % – наша країна кардинально переорієнтується [Електронний ресурс] / О. Охріменко. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2014/07/07/329437>.
10. Внешняя торговля украинских регионов – Россия не сдаётся [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2014/12/17/7028821/>.

11. Про затвердження загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013–2017 роки : Закон України від 5 вересня 2013 р. № 439-VII // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 39.
12. У 2015 році в ІТ-експорті України працюватиме 106 тис. фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/318774>.
13. Поширення Інтернету здатне підвищити ВВП // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 13.
14. Лише 20 % українських ІТ-фахівців працюють на внутрішній ринок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?lishe_20_ukrayinskih_itfahivtsiv_pratsyuuyut_na_vnutrishniy_rinok&objectId=1270440.
15. Пценко Г. Україна йде на рекорд / Г. Пценко // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 136.
16. Козаченко Л. Ціною та якістю ми випереджаємо США та Європу / Л. Козаченко // Уряд. кур'єр. – 2013. – № 175.
17. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки : Постанова Каб. Міністрів України від 27 лют. 2013 р. № 187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-derzhavnoi-programi-aktivizacii-rozvitk-dok137152.html> секторів.
18. Третья промышленная революция – рецепт против кризиса. Беседа с Джерми Рифкиным, американским политологом, автором нашумевшей книги «Европейская мечта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novpol.ru/index.php?id=1630>.

REFERENCES

1. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli za sichen-zhovten 2014 roku. Retrieved from: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1014_u.htm
2. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2002). – К. : Tekhnika.
3. Tuhluk V. (2013) Vybir vyznachyv riven zhyttia / V. Tuhluk // Uriadovyi kurier. № 200.
4. Torhovelno-ekonomichne spivrobitnytstvo Ukraina-YeS Retrieved from: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade>
5. Porter M. Konkurentnye preymushchestva stran Retrieved from: http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-35_Porter.pdf.
6. Ekonomika Ukrainy za sichen-zhovten 2012 roku. Uriadovyi kurier. 2013. 231.
7. Ekonomika Ukrainy za sichen-zhovten 2013 roku. Uriadovyi kurier. 2014. 225.
8. Zovnishnia torhivlia Ukrainy vse bilshe oriientuetsia na rynky Yevrosoiuzu Retrieved from: <http://palm.newsru.ua/arch/finance/18dec2014/torgovlya.html> <http://palm.newsru.ua/arch/finance/18dec2014/torgovlya.html>.
9. Okhrimenko O. Eksport Ukrainy do YeS zbilshyvsia na 22 % – nasha kraina kardynalno pereoriietuetsia / O. Okhrimenko Retrieved from: <http://news.finance.ua/ua/~/2/0/all/2014/07/07/329437>.
10. Vneshniaia torhovlia ukraynskykh rehyonov – Rossyia ne sdaetsia Retrieved from: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2014/12/17/7028821/>.
11. Pro zatverdzhennia zahalnoderzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnicnoi kosmichnoi prohramy Ukrainy na 2013-2017 roky: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2013 roku № 439-VII. Uriadovyi kurier. 2013.39.
12. U 2015 rotsi v IT-eksporti Ukrainy pratsiuvatyme 106 tys. fakhivtsiv Retrieved from: <http://news.finance.ua/ua/news/~/318774>.

13. Poshyrennia Internetu zdatne pidvyshchyty VVP. Uriadovyi kurier. 2013. 212.13.
14. Lyshe 20 % ukrainskykh IT-fakhivtsiv pratsiuut na vnutrishnii rynok Retrieved from: http://zaxid.net/news/showNews.do?lishe_20_ukrayinskih_itfahivtsiv_pratsyuyut_na_vnutrishniy_rinok&objectId=1270440.
15. Ptsenko H. (2014) Ukraina yde na rekord / H. Ptsenko // Uriadovyi kurier. № 136.
16. Kozachenko L. (2013) Tsinoiu ta yakistiu my vyperedzhaiemo SShA ta Yevropu. Uriadovyi kurier. 175.
17. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy aktyvizatsii rozvytku ekonomiky na 2013 – 2014 roky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 liutoho 2013 r. № 187 Retrieved from: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-derzhavnoyi-programi-aktivizaciyi-rozvitk-doc137152.htmlsektoriv>.
18. Tretia promyshlennaia revoliutsyia – retsept protyv kryzysna. Beseda s Dzheremy Ryfкным, amerykanskyim polytolohom, avtorom nashumevshei knyhy «Evropeiskaia mechta» Retrieved from: <http://www.novpol.ru/index.php?id=1630>.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2015

С. Н. МАКУХА

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ПРЕДПОСЫЛКИ СОЗДАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ УКРАИНЫ НА ТОВАРНЫХ РЫНКАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Проанализированы причины недостаточной конкурентоспособности украинских товаров на международных рынках. Исследованы особенности структуры внешне-торговых операций Украины и Европейского Союза, их динамика. Определены преимущества торговли на рынке ЕС по сравнению с Таможенным союзом. Обоснованы направления оптимизации структуры экспорта и импорта.

Ключевые слова: структура экспорта, конкурентные преимущества, интеллектуальный капитал, информационные технологии, технопарки.

S. M. MAKUKHA

Doctor of Economic Sciences, professor, professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

PRE-CONDITIONS FOR FORMATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF UKRAINE IN THE COMMODITY MARKETS OF THE EUROPEAN UNION

Problem setting. Topicality of the issue is stipulated by necessity of searching those advantages of trade relation organizing, which will enable Ukraine occupying a respective niche in the EU market.

Recent research and publications analysis. Different aspects of foreign trade relation development have been researched in scientific papers of A. Smith, B. Havrylyshyn, Z. Brzezinski, F. List, D. Ricardo, S. Sokolenko, G. Soros, J. Stiglitz, A. Filipenko, etc. Nevertheless, dramatic changes, which require both analysis of their consequences and an adequate reaction, are inherent to contemporary international economic relations (primarily trade relations).

Paper objective. The research objective is to determine the pre-conditions of effective providing production of goods adhering to the EU standards.

Paper main body. Ukraine is reckoned among leaders of information technology development. The IT-industry has all chances for being up-to-date in the world markets of high technologies. Considerable export opportunities are concentrated in the shipbuilding. Ukrainian economy follows the line of speeding-up rates of competitive space machine development, facilitation of commercial exploitation of launch vehicles, formation of conditions for rocket and space complexes of a new generation. The above-mentioned export potential is also inherent to the agriculture.

Conclusions of the research. 1. The process of reorientation of Ukraine from the Commonwealth of Independent States to the EU markets significantly changes a regional structure of the export and the import. 2. Meanwhile, positive dynamics of foreign trade operations with the EU countries is not accompanied by optimization of the trade structure. An engineering industry share in the export amount has not changed. 3. In order to transform current technical, intellectual, and scientific pre-conditions being provided by nature into competitive advantages of Ukraine in the external markets there is a need to carry out a strict energetic and recourse-saving public policy and to activate transition to renewable sources of energy.

Short Abstract to an article

Abstract. The author has analyzed causes of insufficient competitiveness of Ukrainian commodities in international markets. Peculiarities of the structure of foreign trade operations between Ukraine and the EU and their dynamics have been researched. The author has determined advantages of trade in the EU market compared to the Eurasian Customs Union. Directions of optimization of the export and import structure have been substantiated.

Key words: export structure, competitive advantages, intellectual capital, information technologies, technical parks.

УДК 330.1:347.77/78

О. М. ЛЕВКОВЕЦЬ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
econom_theory@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7256-9958

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОЯВИ ДИСОНАНСУ¹

Сформульовано проблему порушення за умов глобалізації принципу дотримання основоположних прав людини як базового у побудові системи охорони і захисту прав інтелектуальної власності (ОЗПВ). Досліджено прояви дисонансу прав ІВ з правами людини (на життя, здоров'я, доступ до інформації, до культурної спадщини, свободу слова та ін.). Обґрунтовано висновок про актуальність реформування сучасної системи ОЗПВ з позицій пріоритету прав людини. Окреслено напрями розв'язання конфліктних ситуацій.

Ключові слова: інтелектуальна власність, права людини, транснаціональні корпорації, примусове ліцензування.

JEL Classification: O31.

Постановка проблеми. В економічній теорії та практиці державного, міждержавного, міжнародного регулювання економічних відносин має місце в цілому позитивне ставлення до системи охорони і захисту прав інтелектуальної власності (далі — ОЗПВ) як такої, що сприяє економічному зростанню, стимулює НТП, інноваційні процеси. Одним із базових принципів побудови такої системи є *дотримання основоположних прав людини*. Утім науковці дедалі частіше акцентують увагу на проявах неефективності існуючої

¹ Роботу виконано в межах фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

системи ОЗПВ, зокрема на порушеннях означеного принципу за низкою сфер і видів діяльності. Актуалізуються дослідження напрямів реформування системи ОЗПВ у контексті її гармонізації з правами людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми переосмислення прав ІВ з позицій забезпечення прав людини досліджуються в роботах Л. Лессіга [1], К. Афанасьєвої (Горської) [2], А. Ворожевич [3], О. Кашинцевої [4], Г. Андрощук [5]. Зазначимо авторів монографій [6; 7] як таких, що комплексно розглядають передусім недоліки системи ОЗПВ. Цей напрям досліджень у країні лише формується, остаточно невіршеними є навіть завдання обґрунтування суті проблеми.

Формулювання цілей. Виявлення й систематизація проявів дисонансу прав ІВ і прав людини для обґрунтування актуальності та доцільності реформування системи ОЗПВ з позицій пріоритету принципу дотримання прав людини.

Виклад основного матеріалу. Загальна декларація прав людини визначає серед основних права на: життя, свободу, таємницю кореспонденції; свободу думки, переконань та їх вільного вияву; свободу шукати, отримувати, поширювати інформацію та ідеї; рівень життя, необхідний для підтримки здоров'я та добробуту; участь у культурному житті суспільства, доступ до мистецтва і т. д. [8]. За визнанням НДІ ІВ НАПрНУ, у XXI ст. науковий поступ у життєво важливих для людини сферах опинився заручником жорстких механізмів монополізації його здобутків, природні права людини *на життя та здоров'я* виявились вторинними стосовно прав ІВ [9]! У 80–90-ті рр. XX ст., із початком патентування винаходів у медицині і фармацевтиці, де-юре було проголошено пріоритетність інтересів суспільства, серед умов патентоспроможності закріплено «відповідність інтересам суспільства і моралі» [9], утім де-факто саме початок етапу глобалізації у розвитку світової економіки корелює із поширенням випадків застосування системи ОЗПВ у спосіб і за напрямками, що означену умову порушують. На наш погляд, глобалізація та процеси, що її становлять, спричинили суперечність між правами людини та правами ІВ і в інших важливих для життєдіяльності людини сферах: свобода слова, творчості, доступ до інформації, до культурної спадщини тощо.

Як відомо, суть дилеми прав на ІВ полягає у тому, що інтересам суспільства відповідає безперешкодний доступ до знань як ресурсу розвитку, але необхідно забезпечити стимули до творчості і комерційний інтерес до відповідних інвестицій у інновації, закріпивши за творцем права регулювання випуску цих розробок. У відповідних наукових дискусіях зазвичай протиставляються утилітаристський підхід до прав ІВ (стимулювання творчості, інновацій) та підхід з позицій природних прав (автора, творця) [10]. Кла-

сичні патентна і система авторських прав забезпечували узгодження інтересів суспільства й окремої особи, допускали зміни у міру розвитку продуктивних сил і економічних відносин, але поступово їх можливості ставали дедалі більше обмеженими щодо виконання цієї функції. Причини: поява нових галузей, охоплюваних системою ОЗППВ; ослаблення вимог до патентування; розширення зони і збільшення термінів чинності патентів і копірайту. Проблеми, що з'явилися: «перекриття» патентів, авторських прав; збільшення витрат на ОЗППВ на тлі ускладнення технологій (часто мотивами компаній є убезпечення від позовів щодо порушення прав ІВ інших суб'єктів, аніж прагнення усунути їх від використання свого інтелектуального продукту); переорієнтування зусиль компаній з інноваційного на рентний спосіб вилучення прибутку. Особливої гостроти проблема забезпечення доступу до інноваційних розробок для реалізації прав людини набула в міжнародно-правовому аспекті, в її основі — конфлікт інтересів розвинених країн (прагнення обмежити у загальносвітовому масштабі вільний доступ до розробок своїх компаній) та решти держав (зацікавлених у розширенні доступу до таких розробок) [3]. Прояви дисонансу прав ІВ та прав людини розглянемо за двома основними складовими системи ОЗППВ: *патентної та авторського і суміжних прав*.

1. **Патентна система.** Лікарські препарати, сорти рослин та породи тварин і т. п. — винаходи, що сприяють реалізації прав людини на здоров'я, харчування, безпеку, але це є можливим за умови доступу якомога більшої кількості людей до досягнень НТП. Проблема узгодження підсистеми прав ІВ та базових прав людини найгостріше проявляється у таких сферах, як *охорона здоров'я* (фармацевтика) та виробництво продуктів харчування (*сільське господарство*).

1.1. *Охорона здоров'я.* Патент на лікарський засіб дозволяє власнику захищати імпорт і виробництво ліків, що використовують винахід, захищений патентом [4, с. 6]. Негативний вплив полягає в обмеженні доступу до ліків, продовженні термінів дії патентів. Фармацевтичні компанії застосовують різні методи, щоб продовжити життєвий цикл ліків, блокуючи вихід генериків (*генерик* — еквівалент оригінального препарату, що містить ту ж діючу речовину, але відрізняється допоміжними (наповнювачами, консервантами)). За даними Єврокомісії, 87 % заявок на фармацевтичні патенти у 2000–2007 рр. були вторинними (на лікарську форму, метод виробництва), що ускладнюють створення генеричних версій. Кожен лікарський засіб зазвичай захищений десятками патентів («патентні кластери»), через що в ЄС, наприклад, призупинено розгляд 1300 заявок на дозвіл маркетингу генериків [5, с. 76].

Уніфікація мінімальних стандартів ОЗПІВ у рамках СОТ (угода ТРІПС) негативно впливає на доступність лікарських засобів у менш розвинених державах, чіе населення виявляється не спроможним купувати ліки за невідповідано високими цінами ТНК. Парадоксально, але для країн периферії ціни можуть бути вищими, аніж для інших, через значний попит на препарати. Так, на початку 2000-х рр. споживач із Південної Африки сплачував за ліки у середньому на 98 центів більше, ніж споживач країн ЄС [7, с. 223]. У 1998 р. у ПАР було прийнято Закон, що дозволяв ввозити в країну запатентовані ліки, вироблені або реалізовані на ринку іншої країни. Мета: зниження витрат на ліки для хворих на ВІЛ/СНІД. Причина: стрімке збільшення кількості хворих. Наслідки: вимоги США відмовитись від паралельного імпорту [7, с. 219], судові позови проти уряду ПАР від понад 40 фармкорпорацій. За оцінкою Л. Лессіга, компанії не прагнули захистити прибутки — адже африканські країни не могли купувати ліки за цінами ТНК, аргументом була недоторканість власності — навіть ціною неврятування мільйонів життів (щоправда, через негативний суспільний резонанс ТНК змушені були знизити ціни на ліки) [1, с. 235; 7, с. 220]. Подібні претензії мали місце стосовно урядів Бразилії, Таїланду.

У 2001 р. на конференції країн — членів СОТ було прийнято Декларацію «Про Угоду ТРІПС і охорону здоров'я», якою визнано право країни видавати примусові ліцензії на ліки, застосування паралельного імпорту. Інститут *примусового ліцензування* є ефективним механізмом узгодження інтересів учасників відносин ІВ, адже, не обмежуючи суттєво виключні права патентовласника, уможлиблює доступ до ліків тих, хто їх потребує. Ефективне використання інструменту передбачає визначення країною підстав для його застосування з метою забезпечення базових прав людини, оскільки існує проблема «вільного» тлумачення країнами-лідерами інноваційного розвитку гнучких положень угоди ТРІПС, що уможлиблює застосування санкцій до інших держав, наразі використання тими механізмів примусового ліцензування або паралельного імпорту. Наприклад, мали місце претензії з боку США щодо Таїланду (примусова ліцензія щодо ліків для хворих на ВІЛ/СНІД, серцево-судинні захворювання) у 2006–2007 рр. За А. Ворожевич [3], обов'язковою умовою має стати *обґрунтованість*, тобто значний суспільний інтерес щодо доступу до розробки, а загроза правам людини має бути актуалізована і віднесена до значного кола осіб, визначення ж меж здійснення виключного права не має впливати на розвиток конкуренції на ринку, де діє правововолоділець. Так, надання іншим компаніям можливості виробляти генерики для країн із середнім і низьким рівнем доходів (принаймні щодо смертельних хвороб), не спричинює серйозних втрат для фармкорпорацій, оскільки 80 % їх продукції споживається у розвинених державах [7, с. 22]. В Україні, зважаючи на низьку

купівельну спроможність населення та експансію іноземних ТНК на фармацевтичному ринку (частка ліків іноземного виробництва становить 76 % [5, с. 75]), ученими активно пропонується використати потенціал гнучких положень ТРІПС [4; 5]. Зокрема, можливість країн на власний розсуд вирішувати таке: 1) виключення з правової охорони діагностичних, терапевтичних, хірургічних методів лікування; 2) визначення обставин, за яких власники патентів втрачають право перешкоджати трьом особам вчиняти дії, що інакше вважались би порушенням прав ІВ; 3) відмова у подовженні захисту при внесенні до патенту незначних змін; 4) видача примусової ліцензії [4, с. 8]. Заощадження бюджетних коштів за закупівлями препаратів проти ВІЛ/СНІД, туберкульозу, малярії наразі заміни їх дженериками в Україні оцінюється у 126,6 млн грн (33,57 % обсягу закупівель) [5, с. 7].

У поширенні патентного захисту на живі організми та *гени* (патент може бути виданий на ген у формі, що не відповідає початковій, — вилучений з клітини, описаний) учені також вбачають загрозу правам людини. Так, запатентованими є майже половина генів, які відповідають за розвиток раку. Це створює ризики для подальших досліджень послідовностей ДНК, що зустрічаються у більшості людських генів, тож необхідно обмежувати права власників таких патентів.

1.2. *Сільське господарство*. Права ІВ на сорти рослин обмежують можливості населення різних країн здійснювати сільськогосподарську діяльність, а отже — виробляти продукти харчування [7, с. 233–235]. Порушення прав на доступ до продовольчих товарів і сортів рослин, передання технологій, позбавлення місцевих громад можливості контролювати генетичні ресурси і культурні цінності часто є реаліями «глобалізованого» сьогодення. Так, Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин (чинна редакція 1991 р.) надає селекціонерам (передусім ТНК) щодо розробки сортів рослин виключні права, що не збалансовані з правами сільгоспвиробників. Зокрема, останні позбавлені прав на зберігання насіння, використовувати сорти рослин для виведення нових сортів можуть лише з дозволу власників та сплати їм роялті, а санкції за порушення еквівалентні багатократному розміру можливих збитків корпорацій. У результаті ТНК виявляються наділеними монополією вирішувати *долю майбутнього біорізноманіття* [7, с. 238]. У джерелі [7, с. 233] наводиться такий приклад: німецький фермер, будучи незадоволеним якістю насіння, яке продавалось, вивів власний сорт, позичив сусідам — і був змушений сплатити штраф за торгівлю несертифікованим насінням. Після запровадження в Іраку сучасної системи патентного права нелегальною стала практика посіву насіння попередніх врожаїв, що її застосовували 97 % фермерських господарств, фермери мають щорічно купувати ліцензії на викорис-

тання ГМО-насіння американських ТНК, що являє собою генетично модифіковану *патентозахищену версію насіння, виведеного селекцією тисячами поколінь* цих фермерів [6]. Наслідками існуючого варіанта патентування сортів рослин можуть стати: зникнення певних сортів, що вирощувались фермерами; тотальна монополізація ринку насіння ТНК і виключна залежність від них суспільства; зростання цін на насіння; залежність менш розвинених держав від країн-лідерів у питаннях продовольчої безпеки; безальтернативність для суспільства споживання ГМО-продукції ТНК.

У попередніх публікаціях ми вже звертали увагу на проблему біопіратства — процесу незаконного патентування ТНК *традиційних знань* і позбавлення тим самим аборигенних суспільств прав на генетичні ресурси і власні знання. Сферами найбільшого поширення є сільське господарство, продукти харчування. Наприклад, отриманий у 1998 р. компанією Rice Tech патент на гібрид рису «басматі» (традиційний індійський продукт) з американським довгозернистим рисом, поширювався на довжину зерен, аромат, колір і уможлилював блокування експорту індійського рису до США. *Традиційні знання* (ТЗ), за визначенням ВОІВ, є результатами інтелектуальної діяльності в традиційному контексті (ноу-хау, навички, практика), втілюють традиційний лад корінних і місцевих громад або містяться в кодифікованих, усних чи інших формах знань, що передаються з покоління в покоління [11, с.122]. Дохід, отриманий від реалізації таких прав, спрямовується на фінансування соціальних, культурних програм в інтересах певної громади. Незаконна комерціалізація третіми особами ОІВ, створених на основі ТЗ, порушує права корінних народів і громад, може спричинити дискредитацію через неправомірне застосування [11, с. 21]. Актуальною є розробка механізмів, що убезпечили б інтереси корінних народів і водночас уможливили доступ до ТЗ для продовження досліджень. Одним із таких механізмів є розробка реєстрів. Прикладом є створена урядом Індії Цифрова бібліотека ТЗ, що документує ТЗ, які належать до *суспільного надбання*, у цифровому форматі 5-ма міжнародними мовами для запобігання видачі патентними відомствами інших країн «піратських патентів», а також для уможливлення і стимулювання досліджень на основі ТЗ. Способом розв'язання конфлікту між приватними і суспільними інтересами може стати наділення сільгоспвиробників широкими правами на здійснення традиційної для них діяльності, що слугуватиме інструментом обмеження монополії у сільському господарстві. На думку автора [7, с. 241], угода ТРІПС має передбачити право кожної країни ухвалювати закони, що забезпечують охорону ТЗ місцевих фермерських громад, продовження традиційної для них селекційної діяльності (права зберігати, використовувати, сіяти, передавати чи продавати насіння розроблених ними сортів).

2. Авторські і суміжні права. Суперечність із правами людини найбільш помітна за такими напрямками [1; 2; 3; 10].

2.1. *Право на отримання, поширення інформації.* Бернська Конвенція закріплює за автором «виключне право дозволяти чи забороняти поширення твору третім особам»: щодо твору, чий термін захисту не минув, потрібен дозвіл правоволодільця [2]. За умов стрімкого розвитку інформаційних технологій доступ до інформації ускладнюється, зростає вартість кожного наступного твору, обмежуються свобода творчості, трансляція інформації, навіть якщо вигода правоволодільця є мізерною чи взагалі відсутня. У джерелі [12] наводиться приклад ситуації, коли учений не зміг розмістити на сайті зображення мозку, оскільки не знайшов усіх правоволодільців. За висновками Л. Лессіга, чимало творів законслухняних громадян так і не з'являться з причин виключної складності та дороговизни «врегулювання» питань з копірайтом — тож, замість стимулювання творчості відбувається протилежне [1]. Коли на YouTube з'явилися відео падіння челябінського метеориту, зняте автореєстраторами очевидців, чимало роликів було заблоковано, оскільки музика, що звучала під час зйомки з радіоприймачів авто, порушувала права її власників. Ще у 2012 р. голова Європейської комісії Ж. М. Баррозу визнавав необхідність перегляду відповідного законодавства як такого, що надмірно обмежує права громадян на доступ до інформації і перешкоджає розвитку нових бізнес-моделей.

2.2. *На недоторканість особистого життя, таємницю кореспонденції.* Для захисту авторських прав необхідний механізм фіксації фактів незаконного використання твору. Це спричинило появу законодавчо закріплених механізмів здійснення технічного контролю за незаконним поширенням у мережі, наслідком чого є ризики розголошення персональної інформації. У 2011 р. Європейський суд постановив, що постачальників послуг доступу в Інтернет не можна примусити встановити систему моніторингу електронних комунікацій для захисту прав ІВ [2, с. 9], утім у деяких країнах право вимагати блокування сайтів, що порушують авторські права, за урядом країни закріплено. За даними Google (дослідження Університету Північної Каліфорнії і Університету Берклі), 57 % вимог про блокування застосовуються лише як інструмент конкурентної боротьби, у 37 % випадків вимоги виявляються безпідставними [13]. Зареєстрований у КМУ законопроект, що посилює відповідальність власників сайтів або постачальників послуг хостингу за невиконання вимог про вилучення, запобігання доступу до інформації, що порушує права ІВ, ненадання інформації про порушника, вже викликав негативну оцінку Інтернет-асоціації України [14]. Серед претензій:

заявник блокування чи видалення контенту не зобов'язаний надавати докази; якщо він програє суд, збитки провайдеру не відшкодовуються; уможливлується блокування будь-якого контенту, що є ґрунтом для зловживань.

2.3. *На доступ до культурної спадщини (культурних цінностей)*. За висновками Л. Лессіґа, розширення авторських прав робить *доступ до культури привілеєм заможних*, творити дозволяється лише тим, хто може заплатити [1]. Цифрові технології здатні спричинити сплеск творчості, але система ОЗПВ її обмежує. Наприкінці ХХ ст. виявилось, що вступ країн до СОТ і приєднання до Угоди ТРІПС може призвести до *вилучення із суспільного надбання* значної кількості іноземних творів, що тривалий час вільно використовувались громадянами. Так, згідно із рішенням Конгресу США (1994), прийнятого у зв'язку зі вступом США до СОТ (на виконання вимог ТРІПС), копірайт поширився на музику Стравінського, симфонії Шостаковича, Прокоф'єва та ін. Подібне рішення щодо іноземних творів, які раніше знаходились у суспільному надбанні (і термін охорони прав на які не сплив), і з тієї ж самої причини було прийнято у РФ у 2012 р. [10]. Тривалий судовий процес у США (позов подали ті, хто використовував ці твори із суспільного надбання у власній діяльності; серед аргументів: надмірна дороговизна, приміром, «оренди» симфонії, унеможливує доступ до її «живого» виконання для людей із невеличких містечок [10]) завершився у 2012 р. роз'ясненням Верховного суду США щодо правомірності такого вилучення. Поряд із цим у 1998 р. у США ще й було продовжено на 20 років термін охорони прав усіх авторів на усі твори. Отже, шанси твору, опублікованого після 1923 р., бути виданим, виявились вкрай малими. Свого часу, приміром, Уолт Дісней мав можливість вільно використовувати казки ХІХ ст., сьогодні ж через постійне збільшення термінів копірайту компанія фактично отримує монополію на частину культурної спадщини суспільства. Твори Стругацьких, що при житті авторів були у вільному доступі, але після їх смерті вилучаються за вимогою спадкоємців — ще один приклад спірності питання щодо того, що саме стимулює діюча система авторських прав [15]. За джерелом [6], кілька років тому проект Google Books, в основі якого була ідея оцифрувати й уможливити повнотекстовий пошук усіх книг у великих світових бібліотеках, зробивши послугу безкоштовною і доступною для всіх, пропрацював кілька місяців і був закритий за рішенням суду через претензії видавців (трансформувався у Google Book Search). У попередніх публікаціях ми звертали увагу на проблему вилучення прибутків завдяки системі авторського права передусім компаніями-посередниками (збір з виробників/продавців звукозаписуючого, копіювального обладнання, роялті, що до авторів можуть і не потрапити), аніж авторами-творцями.

Статистика по Україні це також підтверджує: протягом 2013 р. 15-ма організаціями з колективного управління було зібрано понад 63 млн грн винагороди (роялті), сума ж виплаченої суб'єктам авторського і суміжних прав — близько 35 млн, за перше півріччя 2014 р. відповідні цифри становили 16 і 8 млн грн [13]. У джерелі [13] визнається відсутність прозорості діяльності таких посередників, неможливість проконтролювати отримання і розподіл ними коштів.

2.4. *На свободу слова і самовираження.* Контроль за владою, стимулювання активного соціального життя, вираження різних ідей і думок для розвитку суспільства з використанням потенціалу сучасних засобів комунікації активно пропагуються демократичними країнами. Водночас можуть бути реалізовані лише за умов доступу до інформації, що обмежується її комерціалізацією. Апелювання до захисту прав ІВ може застосовуватись для приховування від суспільства важливої інформації.

Показовим, на наш погляд, є зміщення в останніх дослідженнях акцентів з вирахування втрат правоволодільців на оцінку більш широких соціально-економічних наслідків піратства. У джерелі [16, с. 46] визнається: надлишок для споживача внаслідок піратства для певної країни (гроші, зекономлені на ПЗ, дисках і т. п., можуть витратитися на їжу, речі та ін., генеруючи податкові надходження, робочі місця, інфраструктурні інвестиції) може бути більш продуктивним, соціально цінним, аніж додаткові інвестиції до секторів медіа та програмного забезпечення (адже, наприклад, товари для розваг мало додають до продуктивності). ТНК витрачають значні ресурси для реалізації примусу до виконання прав ІВ, але це не сприяє формуванню у суспільній свідомості більш поважного ставлення до таких прав. У 2008–2009 рр. у США двом особам було пред'явлено позови з боку RIAA за тривіально незначні акти спільного використання файлів (одному — у скачуванні 24 пісень, іншому — 30), і призначено штрафи у 675 тис. дол. та 1,92 млн дол. відповідно (покарання поки не застосовано). Зазначимо, що за результатами дослідження громадської думки щодо Інтернет-піратства в Україні (2012), виявилось: 61 % українців абсолютно не готові купувати ліцензійний контент, готові купувати виключно ліцензійний — 9 %; 41 % погоджуються, що боротьба з піратством — це лобювання інтересів великих компаній, лише 8 % — не погоджуються; і більшість вважають, що *надто високі ціни* на легальний контент є *перешкодою для доступу до знань* [17, с.71]. Результати дослідження «Copyright & Creation» Лондонської школи економіки та політичних наук не підтвердили, що творчі індустрії страждають від зниження доходів унаслідок порушення авторських прав [2, с.11], навіть навпаки — після закриття файлообмінника Megaupload,

яким користувались понад 50 млн осіб, прибутки медіаіндустрії знизились унаслідок зменшення популяризації продуктів. Вищевикладене зумовлює необхідність перегляду регулятивних механізмів авторського права для збереження його концептуальних основ (стимулювання творчої активності, розвитку суспільства). Автори [6] взагалі вважають достатнім для стимулювання творчої активності закріплення за творцем права першого видання. За джерелом [6, с. 28], навряд чи кілька млн дол., які Дж. Роулінг отримала б за перший продаж 10,8 млн копій Гаррі Поттера, якби не було авторських прав, виявилися б недостатнім мотивом. Дієвим способом узгодження інтересів і прав усіх учасників відповідних відносин, на наш погляд, є партнерство медіа та посередників. Так, 4 найбільші медіакомпанії України запропонували сайтам дозвіл на легальне демонстрування контенту на плеєрі телеканалу, який супроводжує показ своєю рекламою. Станом на 2014 р. до проекту приєднались більше 50 інтернет-ресурсів [2, с.11]. Дедалі більшого поширення набуває забезпечення медіа вільного доступу користувачів до архівних матеріалів, у той час як доступ до новітніх є платним.

Висновки. Реалізація економічних, культурних, соціальних прав людини за умов глобалізації дедалі частіше вступає у конфлікт із системою прав ІВ. Глобальна система ОЗПВ стримує поширення культурної та наукової інформації, технологій, подекуди унеможливорює застосування традиційних знань, забезпечуючи комерціалізацію в інтересах ТНК і численних посередників. Виявляється дисонанс прав ІВ з правами людини на життя, здоров'я, доступ до продуктів харчування, до інформації, до культурної спадщини та ін. Система базових прав людини має бути узгоджена із системою прав ІВ через встановлення меж здійснення останніх. Регулювання відносин у сфері ІВ не має бути сегментарним, що постійно розширює права одних учасників і обмежує інших. Застосування країнами-лідерами потенціалу санкцій, вимог посилення ОЗПВ як попередньої умови інвестування, торгівлі для примусу менш розвинених держав до дій, що відповідають інтересам лідерів, містить ризики обмеження суверенітету країн — права на визначення структури економіки, напрямів розвитку, доступу до технологій. Розвитку інноваційної діяльності сприяє не високий, а оптимальний рівень ОЗПВ, пошук якого має тривати в напрямі гармонізації прав ІВ з правами людини з позицій пріоритету других.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лессиг Л. Свободная культура [Електронний ресурс] : пер. с англ. – М. : Прагматика Культуры, 2007. – 706 с. – Режим доступу: <http://artpragmatika.ru/Lessig>.

2. Афанасьєва (Горська) К. Зміни концептуальних засад авторсько-правового регулювання в умовах глобалізації інформаційного простору / К. Афанасьєва (Горська) // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 5. – С. 5–13.
3. Ворожевич А. С. Исключительное право и фундаментальные права человека: возможно ли избежать конфликта? [Електронний ресурс] / А. С. Ворожевич // Журнал Суда по интеллектуальным правам. – Режим доступу: www.ipcmagazine.ru.
4. Кашинцева О. Національна патентна реформа у сфері охорони здоров'я на засадах верховенства прав людини / О. Кашинцева // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 3. – С. 6–11.
5. Андросчук Г. Громадське здоров'я, лікарські засоби й інтелектуальна власність: стан і проблеми / Г. Андросчук // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 1. – С. 73–84.
6. Boldrin Michele. Against Intellectual Monopoly [Електронний ресурс] / Michele Boldrin, David K. Levine. – Режим доступу: <http://www.micheleboldrin.com/research/aim.html>.
7. Валле Віра. Парадокси права інтелектуальної власності [Електронний ресурс] / Віра Валле. – К. : Освіта України, 2010. – 448 с. – Режим доступу: <http://www.academia.edu>.
8. Всеобщая декларация прав человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon0.rada.gov.ua.
9. Офіційний сайт НДІ ІВ НАПрНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ndiiv.org.ua/ua/kontseptsija.html.
10. Будылин С. Винни-Пух выступает в ВТО. Проблема авторских прав на «старые» иностранные произведения [Електронний ресурс] / С. Будылин // Журнал Суда по интеллектуальным правам. – Режим доступу: www.ipcmagazine.ru.
11. Воронцова К. Права суб'єктів інтелектуальної власності на традиційні знання у сфері охорони здоров'я / К. Воронцова // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – № 6. – С. 21–28.
12. Алексеева Д. А. Интеллектуальная собственность и общественное развитие: проблемы эффективности и справедливости [Електронний ресурс] / Д. А. Алексеева // Вопросы философии. – 2015. – № 3. – С. 63–72. – Режим доступу: <http://www.vphil.ru>.
13. Інформаційно-аналітична довідка до слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти «Інтелектуальна власність в Україні. Стан та концептуальні засади розвитку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kho.rada.gov.ua.
14. Сенчихин В. Провайдерам не поздоровится / В. Сенчихин // Еженедельник «2000». – 2015. – № 37–38. – С. В, В5.
15. Наследники Стругацких выступают против свободного доступа к книгам фантастов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pro-books.ru/news/3/14887.
16. Медиа-пиратство в развивающихся экономиках ; под ред. Джо Карнагеса. Научный отчет // Интеллектуальна власність. – 2014. – № 10, ч. 2. – С. 41–48.
17. Харченко В. Протидія інтелектуальному піратству в Україні: забезпечення охорони прав інтелектуальної власності чи спосіб впливу на державну політику та механізм недобросовісної конкуренції? / В. Харченко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2015. – № 3. – С. 66–74.

REFERENCES

1. Lessyh L. (2007) Svobodnaya kul'tura: per. s anhl. Retrieved from: <http://artpragmatika.ru/Lessig>.
2. Afanas'yeva (Hors'ka) K. (2014). Zminy kontseptual'nykh zasad avtors'ko-pravovoho rehulyuvannya v umovakh hlobalizatsiyi informatsiynoho prostoru. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 5. 5-13.
3. Vorozhevych A.S. Isklyuchitel'noe pravo i fundamental'nyie prava cheloveka: vozmozhno li izbezhat' konflikta? Zhurnal Suda po intelektual'nyim pravam. Retrieved from: www.ipcmagazine.ru.
4. O. Kashyntseva. (2015). Natsional'na patentna reforma u sferi okhorony zdorov'ya na zasadakh verkhovenstva prav lyudyny. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 3. 6 -11.
5. Androshchuk H. (2014). Hromads'ke zdorov'ya, likars'ki zasoby y intelektual'na vlasnist': stan i problemy. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 1. 73-84.
6. Boldrin Michele, David K. Levine. Against Intellectual Monopoly. Retrieved from: <http://www.micheleboldrin.com/research/aim.html>.
7. Vallye Vira. (2010). Paradoksy prava intelektual'noyi vlasnosti. Retrieved from: <http://www.academia.edu>.
8. Vseobshchaya deklaratsyya prav cheloveka. Retrieved from: www.zakon0.rada.gov.ua
9. Ofitsiyyny sayt NDI IV NAPrNU. Retrieved from: www.ndiiv.org.ua/ua/kontseptsija.html.
10. Budyilyn S. Vinni-Pukh vstupayet v VTO. Problema avtorskikh prav na «staryie» inostrannyye proizvedeniya/ Zhurnal Suda po intelektual'nyim pravam. Retrieved from: www.ipcmagazine.ru.
11. Vorontsova K. (2014). Prava sub'yektiv intelektual'noyi vlasnosti na tradytsiyni znannya u sferi okhorony zdorov'ya. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 6. 21–28.
12. Alekseeva D. A. (2015). Intellektual'naya sobstvennost' i obshchestvennoe razvitie: problemy effektivnosti i spravedlyvosti. Voprosy filosofiy, 3. 63-72. Retrieved from: <http://www.vphil.ru>.
13. Informatsiyno-analitychna dovidka do slukhan' u Komiteti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z pytan' nauky i osvity «Intellektual'na vlasnist' v Ukrayini. Stan ta kontseptual'ni zasady rozvytku». Retrieved from: www.kho.rada.gov.ua.
14. Senchykhyn V. (2015). Provayderam ne pozdorovytsya. Ezhenedel'nyk «2000», 37–38.
15. Nasledniki Struhatskikh vyistupayut protiv svobodnoho dostupa k kniham fantastov. Retrieved from: www.pro-books.ru/news/3/14887.
16. Medya-pyratstvo v razvyvayushchikhsya ekonomikakh. (2014). Pod redaktsiey Dzho Karnahesa. Nauchnyy otchet. Intellektual'na vlasnist', 10. Chastyna 2. 41-48
17. Kharchenko V. (2015). Protydiya intelektual'nomu piratstvu v Ukrayini: zabezpechennya okhorony prav intelektual'noyi vlasnosti chy sposib vplyvu na derzhavnu polityku ta mekhanizm nedobrosovisnoyi konkurentsyyi? Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti, 3. 66 -74.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2015

Е. Н. ЛЕВКОВЕЦ

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА:
ПРОЯВЛЕНИЯ ДИССОНАНСА**

Сформулирована проблема нарушения в условиях глобализации принципа соблюдения основных прав человека как базисного в формировании системы охраны и защиты прав интеллектуальной собственности (ОЗПИС). Исследованы проявления диссонанса прав интеллектуальной собственности с правами человека (на жизнь, здоровье, доступ до информации, к культурному наследию, на свободу слова и др.). Обоснован вывод об актуальности реформирования современной системы ОЗПИС с позиций приоритета прав человека. Очерчены направления разрешения конфликтных ситуаций.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, права человека, транснациональные корпорации, принудительное лицензирование.

O. M. LEVKOVETS

Ph.D., associate professor, associate professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

**INTELLECTUAL PROPERTY AND HUMAN RIGHTS:
EVIDENCES OF DISSONANCE**

Problem setting. Nowadays, the research concerned with directions of reformation of a system for reservation and protection of intellectual property rights (RPIPR) in the context of its harmonization with human rights are of considerable importance.

Recent research and publications analysis. Issues of reconsideration of intellectual property rights from the standpoint of providing human rights were researched in scientific papers of L. Lessig, A. Vorozhevych, K. Afanasieva, O. Kashyntseva, M. Boldrin, K. Lewin, V. Valle, who comprehensively considered disadvantages of a current system for SPIPR.

Paper objective. The paper objectives are the following: indication and systematization of evidences of dissonance related to intellectual property rights and human rights; substantiation of topicality and expediency of the reformation of the SPIPR system from the standpoint of priority of a principle of adherence to human rights.

Paper main body. Globalization and its constituent processes have caused contradictions between human rights and intellectual property rights. Natural human rights have appeared to be secondary with respect to intellectual property rights. The evidences of dissonance of intellectual property rights and human rights within a patent system emerge

in fields of health protection (pharmacy) and food production (agriculture). A patent for medicine enables an owner to prohibit import and production of medicines, which use an invention protected by the patent. Unification of minimal standards of RPIPR within the WTO (the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) negatively influences accessibility of medicines in less developed countries. In a case of application of mechanisms of obligatory licensing or parallel import by developing countries, developed countries can provide sanctions. Intellectual property rights for plant kinds restrict opportunities of performing the agriculture activity. Consequences of such restrictions are violation of rights to access to food goods and plant kinds, transferring technologies, and denying local communities the opportunity to control traditional knowledge and cultural values. Contradictions with human rights in the process of functioning of systems of copyright and related rights are the most noticeable in the following areas: a right to receiving and dissemination of information; a right to privacy of correspondence; a right to access to cultural heritage; a right to freedom of speech.

Conclusions of the research. Realization of economic, cultural, and social human rights under conditions of globalization more usually comes into conflict with the system of intellectual property rights. The reformation of the RPIPR system should be carried out in the direction of harmonization of intellectual property rights with human rights from the standpoint of the latter.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has formulated an issue of violation of a principle of adherence to the basic human rights as a primary principle in the process of building a system for reservation and protection of intellectual property rights (RPIPR) under conditions of globalization. The article researches the evidences of dissonance between intellectual property rights and human rights (rights to life, health, access to information, cultural heritage, and freedom of speech, etc.). The author has substantiated a conclusion on topicality of the reformation of the current RPIPR system from the standpoint of priority of human rights. Directions of solution of conflict situations are proposed.

Key words: intellectual property, human rights, transnational corporations, obligatory licensing.

УДК 331.101:346.543

О. М. НОСИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування Національного
фармацевтичного університету, Харків
e-mail: econom_theory@ukr.net

**ІНВЕСТИЦІЙНЕ ПАРТНЕРСТВО
У СФЕРІ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ:
ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

Розкрито зміст, головні характеристики інвестиційних партнерств із відтворення людського капіталу. Охарактеризовано їх переваги як моделі інвестування у людський розвиток, що забезпечує синергійну співпрацю інвесторів, та головні організаційні форми. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання сумісної інвестиційної діяльності у сфері відтворення людського капіталу.

Ключові слова: інвестиційне партнерство, людський капітал, відтворення людського капіталу, державно-приватне партнерство, синергетика інвестицій у людину.

JEL Classification: E 24, J 24.

Постановка проблеми. Важливим напрямом обґрунтування теоретичних засад формування ефективної інвестиційної системи відтворення національного людського капіталу є виявлення та характеристика організаційних форм синергійної взаємодії інвесторів у людину. На нашу думку, у сфері відтворення людського капіталу формою сумісно-розділеної діяльності з інвестування у людину, координування співпраці інвесторів (індивідуальних, приватних, державних, недержавних некомерційних та ін.) з метою забезпечення їх синергійної взаємодії є інвестиційне партнерство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових джерелах інвестиційне партнерство або партнерське інвестування достатньо широко висвітлене у таких його формах, як:

1) інвестиційна співпраця держави та приватного сектору економіки [1; 2]. Слід підкреслити, що державно-приватне інвестиційне партнерство є однією із складових державно-приватного партнерства як форми взаємодії між державними структурами і приватним бізнесом з метою використання протягом тривалого часу і на поворотній основі ресурсів приватного сектору (фінансових, технічних, управлінських) для представлення споживачам послуг, які традиційно надаються державою або є малорентабельними, але суспільно значимими для суспільства [2, с. 309];

2) банківське партнерське інвестування, що об'єднує фінансові, фондові торговельні механізми, банківську, інвестиційну і консалтингову діяльність [3, с. 204].

Але інвестиційні партнерства у сфері людського розвитку досі знаходяться поза увагою науковців.

Правові засади співпраці інвесторів у сфері інвестиційної діяльності визначено для спільного інвестування, яке, як закріплено у Законі України «Про інвестиційну діяльність», здійснюється громадянами та юридичними особами України, іноземних держав [4] та забезпечує, з одного боку, акумуляцію коштів значної кількості фізичних і юридичних осіб, а з другого — необхідні умови для участі дрібних інвесторів у великих інвестиційних проектах. Слід підкреслити, що в українському законодавстві інвестиційна співпраця обмежується діяльністю інститутів спільного інвестування на фондовому ринку. На нашу думку, у такому правовому розумінні інститути спільного інвестування не можуть бути дієвою формою інвестиційних партнерств зі сприяння людському розвитку, діяльність яких залишається поза правовим полем.

Досить детально розроблено правові засади державно-приватного партнерства, яке відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» є співробітництвом між державою Україна та територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами [5].

Але інвестиційне державно-приватне партнерство як форма взаємодії держави і суб'єктів підприємницької діяльності та інших інвесторів із здійснення сумісних інвестиційних проектів у соціогуманітарній сфері, спрямованих на забезпечення соціального і гуманітарного розвитку суспільства, не має ще належного правового закріплення.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття економічних та правових засад розвитку інвестиційного партнерства у сфері відтворення національного людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційне партнерство із забезпечення людського розвитку є організаційною формою співпраці інвесторів у людину із здійснення сумісних інвестиційних проектів соціогуманітарної спрямованості, що забезпечують інноваційне відтворення людського капіталу. На нашу думку, їх головними характеристиками є такі:

1) за цілями діяльність інвестиційних партнерств спрямована на забезпечення інноваційного відтворення людського капіталу індивіда, фірми, регіону, галузі, нації;

2) за цільовою сферою — це партнерське інвестування у соціогуманітарну сферу у широкому розумінні як сферу розвитку людини, її розширеного відтворення. Сумісні проекти інвестиційних партнерств спрямовуються на розв'язання певних проблем та розвиток таких джерел людського розвитку, як охорона здоров'я, освіта, культура та ін.;

3) інвестиції партнерств за їх спрямованістю є соціальними, тому що, поперше, ці інвестиції забезпечують зростання якості життя людини. На обґрунтовану думку Н. Шибаєвої, вони можуть бути прямими, які забезпечують поліпшення якості людського капіталу, непрямыми — забезпечують суспільні блага та покращують якість життя громадян, змішаними, які надають суспільні блага і забезпечують збільшення людського капіталу [6, с. 64]. По-друге, ці інвестиції є соціальними, оскільки здійснюються широким колом інвесторів, а не тільки державою чи бізнесом. Як пише Н. Яневич, соціальним інвестором може бути конкретна особа, родина, підприємство, неприбуткова організація, держава [7];

4) за об'єктом інвестицій — це сумісне інвестування у людський капітал. Хоча, слід підкреслити, що певний сумісний інвестиційний проект має конкретний об'єкт, яким можуть бути, наприклад, будівлі чи приміщення навчального закладу, установи охорони здоров'я, інфраструктура соціогуманітарної сфери, об'єкти права інтелектуальної власності, інтелектуальні продукти, соціальні інновації тощо;

5) за ефектом інвестування — інвестиційні партнерства забезпечують отримання позитивного синергетичного соціально-економічного ефекту сумісних інвестицій;

6) за регулюванням — діяльність інвестиційних партнерств здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та на основі договору між партнерами.

Порівняно з діяльністю одноособових інвесторів інвестиційні партнерства у сфері людського розвитку мають переваги, серед яких слід вказати на такі:

- досягнення позитивного синергетичного ефекту інвестицій у людський розвиток завдяки взаємодії інвесторів, координації їх дій як партнерів з інвестування у людину;

- забезпечення широкої варіативності інвестицій: матеріальних, фінансових, інтелектуальних, первинних і додаткових, прямих і соціально-інституційних, національних, іноземних, міжнародних;

- можливість включення до спільного інвестиційного проекту різних за організаційно-економічним і соціальним статусом та сферою діяльності інвесторів, залучення коштів широкого кола підприємців, громадян, державних закладів і недержавних некомерційних організацій, вітчизняних, іноземних та міжнародних інвесторів;

- сполучення інвестицій у людський капітал і самоінвестицій як реінвестицій людського капіталу у його подальше накопичення, оскільки партнером може бути власник людського капіталу як об'єкта інвестицій;

- економія трансакційних витрат, пов'язаних із пошуком коштів для здійснення інвестиційних проектів, укладення інвестиційних (кредитних) угод, моніторингу їх виконання тощо;

- можливість розділення між партнерами ризиків інвестиційної діяльності;

- підвищення рівня керованості та компетентності інвестиційних проектів;

- забезпечення безперервного інвестування у людину;

- набуття інвестиційною діяльністю соціогуманітарної спрямованості систематичного і системного характеру.

Виходячи із зазначених переваг, розвиток інвестиційного партнерства в Україні, на нашу думку, є одним із найважливіших чинників перетворення інвестиційної діяльності з відтворення людського капіталу, якому зараз притаманна від'ємна динаміка, у цілісну інтегративну інвестиційну систему, функціонування якої, завдяки синергійній співпраці інвесторів, забезпечить інноваційний тип відтворення людського капіталу.

Учасниками інвестиційних партнерств можуть бути такі інвестори у людину, як:

- 1) держава — державний партнер;

- 2) суб'єкти підприємницької діяльності — юридичні особи (фірми) і фізичні особи, які є приватними партнерами;

- 3) фізичні особи (індивіди), діяльність яких не має підприємницької спрямованості. Це індивідуальні партнери інвестиційних партнерств, які беруть участь у сумісних інвестиційних проектах з людського розвитку з метою на-

копичення власного людського капіталу. Індивідуальним партнером може бути родина як інвестор у людський капітал її членів;

4) недержавні некомерційні організації, до яких належать: а) організації приватного некомерційного сектору національної економіки, наприклад, благодійні фонди; б) різні громадські організації як складові громадянського суспільства.

Спираючись на класифікацію партнерів, можна визначити головні форми інвестиційних партнерств у сфері людського розвитку:

– *державно-приватні партнерства*;

– *приватні партнерства*, учасниками яких є суб'єкти підприємницької діяльності — фізичні та юридичні особи. Наприклад, це банківське партнерство з інвестування;

– *приватно-індивідуальні партнерства*. Залучення індивідуального партнера є необхідним і можливим при здійсненні фірмою інвестицій у навчання її персоналу. Працівника фірми, у професійну підготовку якого фірма вкладає кошти, треба визнати індивідуальним партнером цього інвестиційного проекту. У цьому випадку відносини між фірмою і працівником — це вже не трудові відносини між роботодавцем і найманим працівником, що регулюються трудовою угодою чи контрактом та нормами трудового права. Це їх партнерські відносини із сумісного інвестування у накопичення фірмово-специфічного людського капіталу. Це відносини рівноправних партнерів з добровільного інвестування у людський капітал, основу яких складає довіра. При цьому треба підкреслити, що, оскільки ефективність інвестицій фірми залежить не тільки від неї, а й від діяльності працівника з оволодіння знаннями, від вкладень (реінвестицій) його людського капіталу у професійне зростання, приватно-індивідуальне партнерство є дієвою формою забезпечення синергійної співпраці фірми і найманого працівника з формування та накопичення людського капіталу;

– *державно-індивідуальні партнерства*, наприклад, у ситуації, якщо, державний партнер фінансує навчання певної особи у вищому навчальному закладі. У сучасний період держава інвестує у людський розвиток шляхом розміщення державного замовлення у ВНЗ із створення бюджетних місць. Така модель є неефективною, оскільки інвестор не має важелів прямого впливу на віддачу цього інвестиційного проекту, оскільки реальним об'єктом останнього є не бюджетне місце, а виміром ефективності — не їх кількість, а людський капітал конкретної особи, який формується і накопичується в освітньому процесі. Вважаємо, що у цьому випадку інвестування у людину повинно мати форму державно-індивідуального партнерства: державний партнер вкладає певні кошти (пряме фінансування, кредит) у навчання кон-

кретної особи, яка є індивідуальним партнером сумісного інвестиційного проекту та здійснює самоінвестування (фінансове, майнове, інтелектуальне) у накопичення індивідуального людського капіталу. Таке державно-індивідуальне інвестиційне партнерство повинно регулюватися відносницьким контрактом, на базі якого визначаються права та обов'язки партнерів, гарантується виконання партнерами їх зобов'язань, забезпечується можливість контролю їх діяльності. Впровадження партнерської моделі відносин у цій сфері дозволить створити необхідні умови для синергійної співпраці держави і особи з інвестування у людський розвиток;

– *державно-громадські та приватно-громадські інвестиційні партнерства*, учасником яких є недержавні некомерційні організації та різні громадські об'єднання. Організації приватного некомерційного сектору інвестують у розвиток соціогуманітарної сфери, здійснюючи різні освітні, культурні проекти і заходи, сприяючи розвитку охорони здоров'я тощо. В Україні їх діяльність набуває все більшого розвитку, а у розвинених країнах вони вже давно визнані інституційними інвесторами у людський розвиток. Специфікою цих партнерів із інвестування у людський розвиток є спрямованість їх діяльності на реалізацію завдань, поставлених засновниками, досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Вони можуть бути партнерами інвестиційних партнерств як із участю держави, так і без неї. Це специфічні некомерційні партнери, діяльність яких спрямовується не на отримання прибутку, а на досягнення позитивних соціогуманітарних ефектів;

– *міжособові інвестиційні партнерства* як партнерства фізичних осіб. Наприклад, фізичні особи сумісно фінансують навчання конкретного студента у вищому навчальному закладі.

Слід підкреслити, що, по-перше, учасників інвестиційних партнерств можуть бути значно більше, ніж два партнери із певним соціально-економічним та правовим статусом. Наприклад, можливим може бути державно-приватно-громадське інвестиційне партнерство, коли поєднуються ресурси і діяльність держави, підприємців, недержавних некомерційних організацій. По-друге, інвестиційні партнерства можуть залучати у сумісний інвестиційний проект не тільки національних, а й іноземних учасників та міжнародні організації.

За внутрішньою структурою інвестиційні партнерства з людського розвитку можуть бути побудовані за ієрархічним і мережевим принципами, або базуватися на їх поєднанні. З метою з'ясування специфіки структури та управління діяльністю інвестиційних партнерств розділимо їх на такі, у складі яких є державний партнер, і такі, учасником яких держава не ви-

ступає. У партнерствах, учасником яких є держава, відносини між державним і іншими (приватним, індивідуальними, громадськими) партнерами мають ієрархічний характер, оскільки домінуючим партнером є держава. За Законом України «Про державно-приватне партнерство» саме державний партнер є ініціатором створення партнерства, обирає на конкурсній основі та призначає приватного партнера, об'єкт, завдання і коло його компетенції, регулює і контролює виконання ним умов договору. Головними функціями державного партнера є підтримка партнерства у формі гарантування та фінансування і контроль діяльності державно-приватного партнерства. Приватний партнер діє у межах (організаційних, економічних, фінансових), що встановлено угодою з державним партнером та несе відповідальність за виконання проекту.

Отже, інвестиційне державно-приватне партнерство, з одного боку, характеризується певною вертикаллю влади і підпорядкування (ієрархією): державний партнер обирає приватного партнера та контролює його діяльність і підпорядкування, а приватний партнер виконує завдання, визначені державним партнером у конкурсному проекті, а потім у договорі з державно-приватного партнерства. З другого боку, воно побудовано на принципах рівності перед законом державних та приватних партнерів, заборони будь-якої дискримінації їх прав, узгодження їх інтересів з метою отримання взаємної вигоди. Приватний партнер є незалежним, але його діяльність на період виконання інвестиційного проекту регулюється державним партнером відповідно до умов угоди. Особливості вертикально-горизонтальних відносин між державним і приватним партнерами дуже влучно розкриває ст. 2 Закону України «Про концесії», в якій серед принципів концесійної діяльності визначено такі: державне регулювання концесійної діяльності та контроль за її здійсненням; здійснення концесійної діяльності на підставі концесійного договору; взаємовигода сторін у концесійному договорі [8]. Як бачимо, державно-приватне партнерство сполучає ієрархічні і мережеві принципи регулювання їх інвестиційної діяльності.

Інвестиційні партнерства без участі держави характеризуються переважно горизонтальними зв'язками їх учасників. За своєю структурою вони належать до міжорганізаційних мереж. Структура мережі інвестиційного партнерства представлена його економічно й організаційно незалежними учасниками, а мережеві процеси — їх добровільною співпрацею із спільного інвестування відтворення людського капіталу.

Міжорганізаційні мережі спільної інвестиційної діяльності можуть бути за їх учасниками та цілями інвестиційних проектів локальними і національними, а також міжнародними. Основу діяльності інвестиційних партнерств

як міжорганізаційних мереж складає довіра між партнерами, від рівня якої безпосередньо залежить синергія їх співпраці. Саме «довіра повинна замінити контроль, який неможливо здійснити у такій формі організації» [9, с. 274]. Горизонтальні зв'язки між партнерами регулюються на базі відносницьких контрактів, в яких «неформальні умови переважають над формальними з приводу відносин в умовах невизначеності. Виконання такого контракту гарантується взаємною зацікавленістю сторін» [10, с. 288].

Інвестиційне партнерство може бути побудовано як міжорганізаційна мережа, яка або має центр координації, функції якого виконує ініціатор сумісного інвестиційного проекту, або є об'єктом сумісного регулювання з боку всіх партнерів на консенсусній основі.

Висновки. З метою інституціоналізації інвестиційних партнерств у сфері відтворення людського капіталу є необхідним удосконалення чинного законодавства, що буде сприяти їх розвитку.

1. Закон України «Про державно-приватне партнерство». Слід підкреслити, що потребу в удосконаленні правового регулювання державно-приватних партнерств визнають і законодавці. 12 лютого 2015 р. Верховна Рада прийняла за основу законопроект № 1058 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства в Україні та стимулювання інвестицій). Як відзначають автори законопроекту, незважаючи на прийняття у 2010 р. Закону України «Про державно-приватне партнерство» та відповідних підзаконних актів, з дати набуття ним чинності в Україні реалізується невелика кількість проектів державно-приватного партнерства з огляду на системні недоліки чинного Закону. Згідно з пояснювальною запискою до законопроекту, метою його є зняття регуляторних бар'єрів для розвитку державно-приватного партнерства та стимулювання інших механізмів залучення інвестиційних капіталовкладень в Україні, покращення інвестиційних умов та гарантій для приватних інвесторів [11].

На нашу думку, потребують удосконалення такі положення Закону, що розглядається:

1) головними сферами застосування державно-приватних партнерств відповідно до Закону є такі: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування, крім таких, що здійснюються на умовах угод про розподіл продукції; виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу; будівництво та/або експлуатація автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури; машинобудування; збір, очищення та розподілення води; охоро-

на здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт; забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем; оброблення відходів; виробництво, розподілення та постачання електричної енергії; управління нерухомістю. Як видно з наведеного переліку, серед сфер застосування державно-приватного партнерства названі охорона здоров'я, туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт, які є складовими соціогуманітарної сфери, інвестиції у яку безпосередньо впливають на відтворення людського капіталу.

Вважаємо, що цей перелік слід доповнити складовими соціогуманітарної сфери, насамперед у нього треба включити освіту. Це має соціально-економічні підстави, оскільки освіта, починаючи з дошкільного навчання і завершуючи післядипломною освітою, є тією галуззю, що безпосередньо пов'язана з формуванням та накопиченням людського капіталу. Інвестиційне державно-приватне партнерство з розвитку освітньої галузі сприяло б як підвищенню її капіталоутворюючої ролі щодо накопичення людиною запасу загальних і спеціальних знань, здібностей, навичок, вмінь, необхідних для продуктивної, у тому числі й інноваційної діяльності, так і координації дій та співпраці державного і приватного партнерів, що є фактором синергії інвестицій в освіту. Включення освіти та інших складових соціогуманітарної сфери до переліку галузей застосування державно-приватних партнерств має правові підстави, оскільки у Законі закріплено, що державно-приватне партнерство може застосовуватися в інших сферах діяльності, крім видів господарської діяльності, які відповідно до Закону дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам та організаціям;

2) у Законі головними функціями здійснення державно-приватного партнерства визначено такі: проектування; фінансування; будівництво; відновлення (реконструкція, модернізація); експлуатація; пошук; обслуговування, а також інших функцій, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства. На нашу думку, у цьому переліку є відсутнім інвестування, хоча і названа така функція, як фінансування. Але фінансування та інвестування за змістом не є тотожними. Фінансування може здійснюватися як вкладення коштів без мети їх повернення та отримання прибутку. Інвестування, навпаки, передбачає як окупність витрат, так і перевищення їх доходом, отриманим завдяки їх здійсненню. Виходячи з цього виникає питання, про яке фінансування з боку приватного партнера йде мова у Законі? Приватним партнером є суб'єкт підприємницької діяльності (юридична або фізична особа), отже, метою його діяльності є отримання прибутку. Таким чином, функцією приватного партнера може бути саме інвестування певних проектів. Отже, інвестування слід додати до пере-

ліку функцій державно-приватного партнерства. Здійснення інвестиційного проекту приватним партнером-суб'єктом підприємницької діяльності передбачає не тільки його окупність, але й отримання інвестиційного доходу, визначення та розподіл якого між партнерами також потребує правового врегулювання;

3) зараз державно-приватне партнерство сполучає кошти і діяльність державного партнера і приватного партнера — суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної чи фізичної особи. Цей перелік треба доповнити: а) індивідуальними партнерами — особами, які здійснюють самоінвестування в індивідуальний людський капітал; б) приватними неприбутковими партнерами — організаціями приватного некомерційного сектору економіки і громадськими організаціями, що здійснюють інвестиції у соціогуманітарну сферу. Це буде сприяти збільшенню інвестиційних потоків у людський розвиток.

Внесення доповнень, що пропонуються, сприяло б формуванню сприятливого інституційного середовища співпраці держави і інших інвесторів у людину із інвестування у людський розвиток. Але треба підкреслити, що правове регулювання інвестиційної співпраці у сфері людського розвитку повинно бути системним, як і його об'єкт — інвестиційна система інноваційного відтворення людського капіталу.

2. Слід підтримати пропозицію П. Сенища про прийняття Закону «Про інвестиційні партнерства», але за умов суттєвого удосконалення його теоретичних засад. Річ у тім, що П. Сенищ розглядає інвестиційні партнерства тільки як партнерське інвестування банками різних проектів через використання механізму фондового ринку [3, с. 204]. На нашу думку, закон, розробка та впровадження якого пропонуються, повинен створити ефективне правове поле для діяльності всіх видів інвестиційних партнерств у різних сферах застосування цієї організаційної форми інвестиційної співпраці. Це стосується не тільки державно-приватних та банківських інвестиційних партнерств, а й таких їх форм, учасниками яких є індивідуальні і приватні неприбуткові партнери.

3. Правові засади повинні отримати інвестиційні партнерства фірм і їх працівників із сумісного інвестування у фірмово-специфічний людський капітал, державно-індивідуальне партнерство із інвестування освітніх програм тощо.

Інвестиційна співпраця приватного (фірма) й індивідуального (найманий працівник) партнерів повинна регулюватися відносницьким контрактом, що дозволить забезпечити кожного з партнерів від витрат і втрат, пов'язаних з можливістю опортуністичної поведінки як фірми, так і працівника, визначити пра-

ва власності фірми і працівника як інвесторів щодо людського капіталу та їх частки у майбутньому доході, отриманому на базі його використання.

На нашу думку, розуміння змісту відносин роботодавця і найманого працівника як партнерства інвесторів у фірмово-специфічний людський капітал та визнання необхідності їх регулювання на базі відносницького контракту буде сприяти підвищенню інвестиційної активності фірм з накопичення людського капіталу працівників, зростанню зацікавленості та відповідальності працівника щодо його інтелектуального розвитку, підвищення кваліфікації, навчання на робочому місці тощо, досягненню позитивного синергетичного ефекту сумісного інвестування у людський розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Узунов Ф. В. Інвестиційне партнерство держави та приватного сектору у інфраструктурних галузях України / Ф. В. Узунов // Інвестиції: практика, досвід. – 2013. – № 19. – С. 104–107.
2. Кропельницька С. О. Інституціоналізація реалізації інвестиційних проєктів з використанням механізмів державно-приватного партнерства / С. О. Кропельницька, Р. І. Щур // Вісник ЖДТУ. Серія : Економічні науки. – 2012. – № 4. – С. 309–314.
3. Сенищ П. М. Розвиток інвестиційного партнерства та капіталотворчої діяльності банків / П. М. Сенищ // Фін. простір. – 2014. – № 3. – С. 204–208.
4. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 верес. 1991 р. № 1560-XII : ред. від 06.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
5. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
6. Шибаева Н. А. Методы оценки эффективности социальных инвестиций / Н. А. Шибаева // Проблемы управления. – 2008. – № 3. – С. 64–68.
7. Яневич Н. Я. Соціальні інновації: сутність і класифікація [Електронний ресурс] / Н. Я. Яневич. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11337/1/26.pdf>.
8. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 р. № 997-XIV : ред. від 10.11.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.
9. Кихлер Э. Психологические теории организации // Психология труда и организационная психология : [Т. 5] / Эрих Кихлер, Катя Майер-Пести, Ева Хофманн ; пер. с нем. П. А. Шепилова. – Харьков : Гуманитарный центр, 2004. – 312 с.
10. Тертична Л. Г. Пріоритети ефективного формування людського капіталу в Україні [Електронний ресурс] / Л. Г. Тертична. – Режим доступу: <http://www.donntu.edu.ua>.
11. Рада схвалила спрощення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/business/54dcd617071fd/>.

REFERENCES

1. Uzunov F. V. (2013). Investytsiine partnerstvo derzhavy ta pryvatnoho sektoru u infrastrukturykh haluziakh Ukrainy. Investytsii: praktyka, dosvid. 19.104-107.
2. Kropelnytska S. O., Shchur R. I. (2012) Instytutstionalizatsiia realizatsii investytsiinykh proektiv z vykorystanniam mekhanizmiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva. Visnyk ZhDTU. Serii : Ekonomichni nauky.4.309-314.
3. Senyshch P. M. (2014). Rozvytok investytsiinoho partnerstva ta kapitalotvorchoi diialnosti bankiv. Finansovy prostir. 3. 204-208.
4. Zakon Ukrainy «Pro investytsiinu diialnist» vid 18 veresnia 1991 roku N 1560-XII: redaktsiia vid 06.11.2014 r. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
5. Zakon Ukrainy «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo» vid 01.07.2010 r. – № 2404-VI Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
6. Shybaeva N. A. (2008). Metodi otsenky efektyvnosti sotsyalnykh ynvestytsii. Problemi upravleniia. 3. 64-68.
7. Ianevych N. Ya. Sotsialni innovatsii: sutnist i klasyfikatsiia Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11337/1/26.pdf>.
8. Zakon Ukrainy «Pro kontsessii» vid 16.07.1999 r. № 997-XIV. Redaktsiia vid 10.11.2013 Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997-14>.
9. Kykhler E., Maier-Pesty K., Khofmann E. (2004). Psykholohycheskye teoryy orhanyzatsyy. Psykholohiia truda y orhanyzatsyonnaia psykholohiia: [t.5].
10. Tertychna L. H. Priorytety efektyvnogo formuvannia liudskoho kapitalu v Ukraini Retrieved from: <http://www.donntu.edu.ua>
11. Rada skhvalyla sproshchennia derzhavno-pryvatnoho partnerstva Retrieved from: <http://www.theinsider.ua/business/54dcd617071fd/>

Стаття надійшла до редакції 02.10.2015

Е. Н. НОСИК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и администрирования Национального фармацевтического университета, Харьков

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПАРТНЕРСТВО В СФЕРЕ ВОСПРОИЗВОДСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Раскрыты содержание, основные характеристики инвестиционных партнерств в сфере воспроизводства человеческого капитала. Охарактеризованы их преимущества как модели инвестирования в человеческое развитие, которая обеспечивает синергетику сотрудничества инвесторов, и главные организационные формы. Обоснованы предложения, направленные на совершенствование правового регулирования совместной инвестиционной деятельности в сфере воспроизводства человеческого капитала.

Ключевые слова: инвестиционное партнерство, человеческий капитал, воспроизводство человеческого капитала, государственно-частное партнерство, синергетика инвестиций в человека.

O. M. NOSYK

PhD. in Economics, associate professor, associate professor of the Department of Management and Administration, National University of Pharmacy, Kharkiv

THE INVESTMENT PARTNERSHIP IN AN AREA OF HUMAN CAPITAL REPRODUCTION: ECONOMIC AND LEGAL FRAMEWORKS

Problem setting. In the area of human capital reproduction, the investment partnership is an effective form of the joint and separated activity regarding investing in a human and coordination of the collaboration of investors (individual, private, public, non-public and non-commercial ones, etc.) in order to provide their synergetic interaction.

Recent research and publications analysis. The investment partnerships in a human development area are still out of sight of scientists. So far, there is no appropriate legal confirmation of investment partnerships aimed at putting investment projects into practice in the social and humanitarian area.

Paper objective. The article objective is to indicate economic and legal frameworks of the investment partnership in the area of national human capital reproduction.

Paper main body. The investment partnership regarding providing human development is an organizational form of the collaboration of investors in human capital, which is concerned with joint investment social and humanitarian projects providing the innovative reproduction of human capital.

Conclusions of the research. Investment partnership development in Ukraine is one of the most important factors of transformation of the investment activity regarding the reproduction of human capital, which is characterized by negative dynamics, into a single integrative investment system. Owing to the synergetic collaboration of investors, functioning of the system will provide formation of an innovative type of the human capital reproduction. For the purpose of institutionalization of investment partnerships in the area of human capital reproduction, it is important to improve the current legislation. This process will conduce to development of the partnerships.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has indicated the sense and the main features of the investment partnerships for human capital reproduction. The article describes advantages of the partnerships as a model of investing in human development, which provides the synergetic collaboration of investors, and the main organizational forms. The author substantiates recommendations regarding improvement of legal regulation of the joint investment activity in the area of human capital reproduction.

Key words: investment partnership, human capital, human capital reproduction, public and private partnership, synergy of investments in a human.

УДК 330.1:005.336.4

О. В. ЯРМАК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Харківського інституту фінансів
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі
e-mail: econom_theory@ukr.net

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОСЛУГИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розкрито взаємопов'язані проблеми розвитку інтелектуальних послуг в умовах кризових явищ: спад ділової активності й актуалізація їх антикризової ролі. Визначено інституціональні пастки освітніх послуг. Обґрунтовано напрями інституціоналізації інтелектуальних послуг з метою підвищення ефективності реалізації їх капіталоутворюючої та інноваційоючої функції.

Ключові слова: інтелектуальні послуги, антикризова роль інтелектуальних послуг, інституціональні пастки сфери освіти, інституціоналізація інтелектуальних послуг.

JEL Classification: I1, I2.

Постановка проблеми. У сучасний період кризовий стан національної економіки, з одного боку, характеризується негативною динамікою сфери інтелектуальних послуг, а з другого — обумовлює її певні структурні трансформації та актуалізує пошук нових форм і напрямів інтелектуальної послугової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна криза сфери інтелектуальних послуг не отримала ще ґрунтового наукового аналізу, що актуалізує дослідження в цій сфері. Певні аспекти проблеми розкрито у працях Г. Гавриш, Ю. Забродіна, О. Марченко.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття антикризової ролі інтелектуальних послуг в умовах економічного спаду в Україні та обґрунтування напрямів її ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальні послуги — це професійні дії, ресурсну основу і зміст яких становлять спеціальні знання й інформація, а результатом є вигоди споживача послуг (індивідів, фірм, суспільства) від їх засвоєння і використання. Сучасна сфера інтелектуальних послуг представлена багатьма видами професійної інтелектуальної діяльності, серед яких послуги освітні, консалтингові, науково-технічні, охорони здоров'я.

Головні проблеми розвитку сфери інтелектуальних послуг у сучасних умовах в Україні можна об'єднати у дві взаємопов'язані групи.

Перша група — це проблеми подолання кризових явищ у цій сфері. Зараз інтелектуальні послуги потрапили у ситуацію збитковості, зростання ризику банкрутства, зменшення кількості працюючих, обсягу виробництва, падіння попиту (таблиця). Порівняно з 2013 р. у 2014 р. збитки у таких галузях сфери інтелектуальних послуг, як професійна, наукова і технічна діяльність зросли у 11,9 разів, охорона здоров'я і надання соціального захисту — у 7,9 разів. Збитки у цих галузях у період за січень-серпень 2015 р. дорівнювали відповідно 8898, 2 млн грн і 608,3 млн грн [1]. Значний спад ділової активності у цій сфері прогнозується і у другій половині 2015 р. У галузі професійної, наукової і технічної діяльності у III кварталі 2015 р. очікування організацій були такі: 1) зменшення кількості працюючих на 10 %; 2) зменшення обсягу попиту на 15 % [2].

Т а б л и ц я

**Динаміка галузей сфери
інтелектуальних послуг в Україні**

Показники Рік	Галузі сфери інтелектуальних послуг								
	Професійна, наукова та технічна діяльність			Освіта			Охорона здоров'я та надання соціального захисту		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2013	2014	«+»/ «-», %	2013	2014	«+»/ «-», %	2013	2014	«+»/ «-», %
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	263,9	232,2	-12,0	24,9	20,6	-17,3	88,5	67,7	-23,5

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	152777,2	145645,5	-4,7	1786,8	1591,0	-11,0	9193,7	7509,4	-18,3
Чистий прибуток / збиток, млн грн	-8390,3	-100347,2	1196,0	91,0	62,5	-68,7	-149,7	-1185,3	791,8

Розраховано на основі джерел: [1; 3; 4].

Висока питома вага низькорентабельних і збиткових фірм і організацій, слабкий менеджмент, неефективне державне регулювання, маса гострих не вирішених соціально-трудоових проблем — основні причини кризового стану сфери інтелектуальних послуг.

У період наростання невизначеності, нестабільності соціально-економічної ситуації актуалізується завдання з розробки комплексної програми ефективного антикризового управління інтелектуальними послугами, що повинна включати не тільки засоби запобігання кризовим явищам, але і більш глибокі перетворення технічної, маркетингової і кадрової політики, залучення необхідних інвестицій, забезпечення інноваційного розвитку. Вихід інтелектуальних послуг із кризи безпосередньо пов'язаний з діяльністю держави зі створення сприятливого інституціонального середовища інтелектуальної послугової діяльності.

Друга група — це проблеми, пов'язані з необхідністю підвищення ролі інтелектуальних послуг у розробці й реалізації антикризових програм на макро- і мікрорівні.

Криза загострює проблему подальшого реформування економіки, її структурного перетворення, визначення нових пріоритетів розвитку. Період економічних криз — це час не тільки важких випробувань, але і сприятливий для різних технологічних, економічних і соціальних нововведень. Звідси обґрунтованим слід вважати висновок про суттєву актуалізацію ролі інтелектуальних послуг як фактора соціально-економічного розвитку, зростання ефективності реалізації їх функцій: капіталоутворюючої, інноваційної, ретрансляційної.

Структурні перетворення економіки України повинні йти шляхом прискореного розвитку сфери інтелектуальних послуг, тому що це відповідає сучасним цивілізаційним тенденціям.

По-перше, суттєво зростає затребуваність із боку господарюючих суб'єктів консалтингових послуг насамперед з питань антикризового управління.

Під ефективним антикризовим управлінням ми розуміємо мінімізацію потенційного ризику функціонування підприємств і їх виходу із кризи з мінімальними втратами. У теперішній час антикризова діяльність є найважливішим завданням фахівців у сфері економічного консалтингу. З огляду на складність і багатоаспектність проявів сучасної кризи вважаємо за необхідне в рамках консалтингових послуг розробляти пакети заходів щодо попередження, пом'якшення і виходу із кризового стану економіки, підприємств, у тому числі і підприємств сфери послуг. На практиці при наданні консалтингових послуг з антикризового управління необхідно виходити з того, що в економіці функціонує безліч різних підприємств і організацій, що мають різну кризову історію:

- підприємства з низькою ефективністю діяльності в даний момент, що мають високу потребу в інтелектуальних послугах щодо відновлення і підвищення ефективності;

- неефективні підприємства і організації, які є перспективними з погляду здійснення структурної перебудови в процесі антикризового управління;

- неефективні підприємства й організації, закриттю яких перешкоджають певні соціальні і демографічні фактори.

Зараз цілком назріла потреба у розробці і впровадженні на підприємствах постійного фінансового моніторингу, здатного давати сигнали для коректування діяльності. Наприклад, для підприємств із низькою ефективністю, але значним потенціалом щодо її відновлення, антикризовий консалтинг повинен бути спрямований на виявлення, накопичення і всебічну реалізацію існуючих і створення нових можливостей подолання кризового стану. Варто підкреслити, що в антикризовій програмі цих підприємств повинні бути і заходи щодо залучення науково-технічних і освітніх послуг, оскільки відновлення ефективності передбачає спирання на інновації.

Стосовно підприємств, яким необхідна структурна перебудова, важливим є інвестиційний консалтинг, оскільки подолання кризи на базі оновлення структури бізнесу вимагає значних капіталовкладень. Якщо ж збереження неефективного підприємства необхідно з певних соціальних причин (робочі місця, соціальна стабільність у регіоні та ін.), консалтингові послуги повинні бути спрямовані на пошук ефективного власника, спроможного розв'язати зазначені проблеми.

Слід підкреслити, що в умовах реформування економіки для суб'єктів господарювання важливим є використання консалтингових послуг на всіх фазах їх життєвого циклу, а не тільки у період кризи. За класифікацією О. С. Марченко, відповідно до характеру проблем ведення бізнесу на різних фазах життєвого циклу підприємств видами консалтингу є такі:

- фаза заснування — проектуючий консалтинг;
- фази зростання і зрілості — перетворюючий консалтинг;
- фаза спаду — антикризовий та компенсуючий консалтинг [5, с. 118–119].

Використання послуг зазначених видів консалтингу забезпечить ефективну адаптацію підприємств до нових умов господарювання.

По-друге, актуалізуються науково-технічні послуги, оскільки реальний вихід з економічної кризи пов'язаний з розробкою, впровадженням і поширенням нових технологій, заснованих на мікроелектроніці, з розвитком нанотехнологій, біотехнологій, більш чистих джерел енергії. Зараз реалізація інноваційного потенціалу науково-технічних послуг — найважливіший напрям подолання кризи, формування інноваційної моделі економічного розвитку.

По-третє, суперечливий вплив економічної кризи виявився у тому, що, з одного боку, найбільш уразливим є людський фактор (збільшення безробіття, зменшення доходів, крах кар'єри, втрата перспективи, вимушені міграція та ін.), а, з другого боку, вихід з неї можливий тільки тоді, якщо спиратися саме на креативність, компетентність, мобільність, солідарність людей як носіїв знань та здібностей, необхідних для подолання кризових явищ та розбудови нової економіки. У зв'язку з цим значно актуалізується капіталоутворююча роль інтелектуальних послуг.

Інтелектуальні послуги — це «капіталоутворюючі послуги, що виступають інституційними джерелами нагромадження людського капіталу індивіда, інтелектуального капіталу фірми, людського й інтелектуального потенціалу суспільства» [6, с. 72]. В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015–2016 рр. та механізми їх мінімізації» підкреслено, що ризики втрати людського капіталу на середньо- та довгострокову перспективу загострюватимуться. Так, за прогнозами Economist Intelligence Україна входить до 5 країн світу (після Японії, Німеччини, Таїланду, Південної Кореї), які найбільше втратять у робочій силі на довгострокову перспективу до 2050 р. [7].

Ефективна реалізація антикризової ролі інтелектуальних послуг у сучасних умовах потребує подолання інституціональних пасток, притаманних цій суспільній сфері. Як справедливо зазначає І. Агапова, головну роль у процесі

виходу з інституціональних пасток повинна відіграти держава, оскільки жоден інший агент не здатний приймати ефективні довгострокові рішення. Ні менеджери, ні колективи підприємств, ні приватні підприємці не володіють владою [8, с. 234]. Розглянемо напрями інституціоналізації інтелектуальних послуг з метою посилення їх капіталоутворюючої, антикризової ролі на прикладі освіти.

У сучасний період кризовий стан сфери освіти, обумовлений багатьма чинниками, характеризується і поглиблюється інституційною пасткою «неефективних інвесторів», коли жоден з можливих інвесторів у освітні послуги — індивід, фірма, держава не забезпечують ефективної реалізації їх капіталоутворюючої й інноваційної функцій. Інституціональною пасткою сфери освіти є також «тіньова освіта» як наслідок оцінки освітніх послуг як специфічного блага, одержання якого базується на різних формах формальної і неформальної оплати і додаткових стимулів. Причиною пасток «неефективних інвесторів», «тіньової освіти» є ціннісна розбіжність (ціннісний конфлікт), наслідком якого виступає перевага короткострокових кон'юнктурних цілей суб'єктів виробництва і споживання освітніх послуг над довгостроковими цілями соціально-економічного розвитку на інноваційній основі. Важливо підкреслити, що ціннісна розбіжність властива й іншим інтелектуальним послугам, оскільки культурна інерція, неефективність імпорту інститутів, неузгодженість формальних і неформальних норм, орієнтація на короткострокові кон'юнктурні цілі і відсутність довгострокової стратегії, неефективний інститут інвесторів і тінізація діяльності є загальними для цієї сфери ознаками сучасного етапу її розвитку.

Стосовно освіти в цій ситуації необхідно суттєво переглянути концепцію її державного фінансування, зокрема вищої школи в напрямі значного збільшення фінансової підтримки осіб, що навчаються, у формі державних грантів, персональних стипендій, кредитів, що передбачають при виконанні певних умов їх повне або часткове списання. Державна підтримка осіб, що навчаються, повинна бути пріоритетною порівняно з державним фінансуванням навчальних місць (державним замовленням), які організації освіти, що пропонують певні види освітніх послуг, повинні створювати самостійно відповідно до довгострокових національних і регіональних програм підготовки фахівців, орієнтованих на досягнення цілей інноваційного соціально-економічного розвитку. На наш погляд, система державної фінансової підтримки тих, хто навчається — найважливіший інститут сфери освітніх послуг, створення якого виступає фактором, що сприяє ефективній реалізації антикризової ролі інтелектуальних послуг у сучасних умовах.

Не менш важливим є створення державою дієвого правового поля формування і використання недержавних джерел фінансової підтримки осіб, що навчаються, наприклад, з боку бізнесу, громадських організацій та ін. Держава повинна виступити каталізатором формування інституту бізнес- і громадської підтримки (насамперед, фінансової) осіб, що навчаються. Важливим напрямом формування державою інституційного середовища освіти є також забезпечення ефективної діяльності недержавних некомерційних організацій, що надають інтелектуальні послуги.

Необхідно також створити систему державної, бізнес- і громадської підтримки працевлаштування випускників вищої школи, що буде перешкоджати як їх депрофесіоналізації, так і девальвації освіти.

Нагально необхідним є також створення інституту державного (вертикального) і громадського (горизонтального) контролю якості освітніх послуг, що буде сприяти реалізації права всіх інвесторів в освіту (індивіда, бізнесу, держави) на одержання інтелектуального продукту, що відповідає вимогам економіки знань. Недостатньо впровадити нові формальні норми, необхідно створити діючі механізми контролю і примусу до їх виконання. В іншому випадку «формальні інститути відразу проростають неформальними відносинами й особистими зв'язками, у результаті втрачаючи спроможність бути загальнозначущими “правилами гри”» [8, с. 235].

Відсутність зазначених інститутів призводить до неформальної інституціоналізації освітніх послуг, наслідком якої є інституціональні пастки неефективних інвесторів в освіту і тіньових схем отримання освітніх послуг.

Необхідні також системні державні заходи, спрямовані на подолання існуючої в цей час автаркії освіти, насамперед вищої школи, від науки й інноваційної діяльності. Одним із організаційних факторів інтеграції науки, освіти, виробництва є реалізація мережевого принципу організації діяльності у сфері інтелектуальних послуг, зокрема, формування міжгалузевих інноваційних мереж.

Висновки. Таким чином, у сфері освіти подолання кризи, неузгодженості формальних і неформальних норм, що породжує інституціональні пастки «неефективних інвесторів» і «тіньової освіти» диктує необхідність створення державою ефективною правовою бази формування і функціонування інститутів, що забезпечують реалізацію антикризової ролі освітніх послуг і інтелектуальних послуг у цілому:

– інституту державної, бізнес- і громадської фінансової підтримки осіб, що навчаються;

– інституту державної, бізнес- і громадської підтримки працевлаштування випускників вищої школи за фахом;

– інституту державної підтримки діяльності недержавних некомерційних організацій, що надають освітні послуги;

– інституту державного і громадського контролю якості освітніх послуг.

Формування зазначених інститутів дозволить подолати суперечності формальних і неформальних норм, що становлять інституціональне середовище сфери освіти. Тому державні заходи для їх формування і розвитку виступають найважливішим фактором як подолання сучасної кризи інтелектуальних послуг, так і підвищення ефективності реалізації їх антикризової ролі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Очікування підприємств сфери послуг у III кв. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Кількість зайнятих працівників на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Марченко О. С. Консалтингові ресурси національних інноваційних систем. Економіко-теоретичний аналіз / О. С. Марченко. – Х. : Право, 2008. – 280 с.
6. Марченко О. С. Національні інноваційні системи як інтегратор знань / О. С. Марченко, О. В. Ярмак. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 212 с.
7. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015–2016 рр. та механізми їх мінімізації. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozul-bab4e.pdf.
8. Агапова И. И. Институциональная экономика : учеб. пособие / И. И. Агапова. – М. : Экономистъ, 2006. – 254 с.

REFERENCES

1. Chystyi prybutok (zbytok) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diyalnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Ochikuvannia pidpriemstv sfery posluh u III kv. 2015 r. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Kilkist zainiatykh pratsivnykiv na pidpriemstvakh za yikh rozmiramy za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, posluh) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Marchenko O. S. (2008). Konsal'tynhovi resursy natsionalnykh innovatsiinykh system. Ekonomiko-teoretychnyi analiz. Kharkiv: «Pravo».
6. Marchenko O. S., Yarmak O. V. Natsionalni innovatsiini systemy yak intehrator znan. Kharkiv. VD «INZhEK».

7. Ryzyky i zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy u 2015-2016 rr. ta mekhanizmy yikh minimizatsii. Analitychna zapyska. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf
8. Ahapova Y.Y. (2006). Ynstytutsyonalnaia ekonomyka : ucheb. posob. M. Ekonomysty.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2015

О. В. ЯРМАК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и международной экономики Харьковского финансового института Украинского государственного университета финансов и международной экономики

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ УСЛУГИ: ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Раскрыты взаимосвязанные проблемы развития интеллектуальных услуг в условиях кризисных явлений: спад деловой активности и актуализация их антикризисной роли. Определены институциональные ловушки образовательных услуг. Обоснованы направления институционализации интеллектуальных услуг с целью повышения эффективности реализации их капиталообразующей и инновационной функций.

Ключевые слова: интеллектуальные услуги, антикризисная роль интеллектуальных услуг, институциональные ловушки в сфере образования, институционализация интеллектуальных услуг.

O. V. YARMAK

PhD. (Economics), associate professor, associate professor of the Department of Economic Theory and International Economy, Kharkiv Institute of Finance of Ukrainian State University of Finance and International Trade

INTELLECTUAL SERVICES: PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Problem setting. In the current period, on the one hand, negative dynamics of the field of intellectual services is inherent to the crisis position of the national economy. On the other hand, the crisis position stipulates particular structural transformations of the economy and actualizes the search for new forms and directions of the activity concerning intellectual servicing.

Recent research and publications analysis. The modern crisis of the field of intellectual services has not been yet thoroughly analyzed. This fact actualizes research in this field. Scientific papers of H. Havrysh, Yu. Zabrodina, and O. Marchenko consider certain aspects of the problem.

Paper objective. The article objective is to indicate the anti-crisis role of intellectual services under conditions of the economic recession in Ukraine and to substantiate directions of its effective realization.

Paper main body. The main problems of development of the field of intellectual services under modern conditions in Ukraine can be divided into two interrelated groups: the first one is problems of overcoming crisis events in this field; the second one is problems related to necessity of increase of the intellectual service role in development and realization of anti-crisis programs at micro and macro levels.

Conclusions of the research. In the educational field, overcoming the crisis and non-concordance of formal and informal norms, which cause institutional traps of «ineffective investors» and «underground education», dictate the necessity of creation of the effective legal basis for formation and functioning of institutions that provide realization of the anti-crisis role of educational services and intellectual services in general. These institutions are as follows:

- an institution of public, business, and civil financial support of studying persons;
- an institution of public, business, and civil financial support of employment of higher educational establishments' graduates according to their profession;
- an institution of public support of the activity of non-public and non-commercial organizations providing educational services;
- an institution of public and civil controlling quality of educational services.

Public measures of formation and development of an institutional environment of intellectual services are the most important factor of overcoming the modern crisis in this field as well as enhancement of efficiency of realization of their anti-crisis role.

Short Abstract for an article

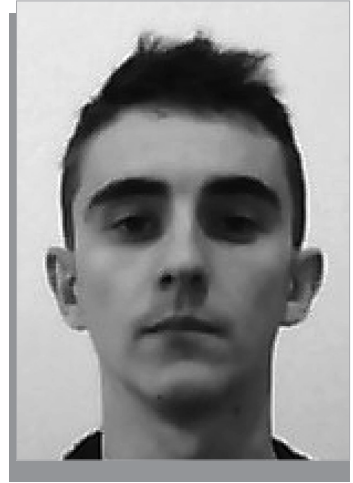
Abstract. The author has indicated interrelated problems of development of intellectual services under conditions of crisis events, i.e. decline of the business activity and actualization of their anti-crisis role. The article determines institutional traps of educational services. The author substantiates directions of institutionalization of the intellectual services in order to enhance effectiveness of realization of their innovative function and a function aimed at creation of capital.

Key words: intellectual services, anti-crisis role of intellectual services, institutional traps of an educational field, institutionalization of intellectual services.

УДК 331.5

О. Є. ГАЙДАР

аспірант кафедри економічної теорії
та економічних методів управління
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
starrysanches@yandex.ru

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕСТАНДАРТНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Розкрито, що інституційні фактори найбільшою мірою сприяють збалансованому розвитку ринку праці, зниженню його соціальної напруги, подоланню його структурної диспропорції і підвищенню рівня оплати праці. Обґрунтовано, що ефективні інституційні умови функціонування ринку праці залежать не тільки від наявності ефективних інститутів, що регулюють ринок праці та соціально-трудова відносини, але і від їх злагодженої комплементарної взаємодії.

Ключові слова: нестандартна зайнятість, ринок праці, інституційні умови, інституційне середовище, компліментарність.

JEL Classification: J88.

Постановка проблеми. Зростання масштабів нестандартної зайнятості обумовлює потребу більш поглибленого дослідження цього феномену, аналізу впливу різних факторів на його формування, які обумовлюють розвиток неформального сектору, і на цій основі вироблення актуальних напрямів політики регулювання ринку праці, включення в неї комплексу заходів щодо легалізації та регулювання нестандартної зайнятості, подолання її негативних наслідків. Важливим аспектом такої політики є використання інституційного потенціалу регулювання ринку праці в умовах зростання різноманітних нестандартних форм зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зайнятості, соціально-трудова відносин та нових нестандартних форм зайнятості досліджують

вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Амоша, О. Бражко, В. Геєць, В. Гриньова, М. Долішній, Т. Заяць, М. Кім, А. Колот, Е. Лібанова, М. Семикіна, С. Тютюнникова, Ф. Хайек та ін. Інституційні аспекти функціонування ринку праці та сфери зайнятості розглядаються в роботах українських вчених С. Гончарової та Ю. Осадчої [1], І. Штундер [2; 3] та ін. Однак на сьогоднішній день проблема інституційного забезпечення нестандартної зайнятості залишається недостатньо дослідженою.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування необхідності реалізації інституційного потенціалу регулювання нестандартної зайнятості з метою її адаптації до сучасних потреб ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Ринок праці є складною системою, в якій задіяні різні суб'єкти: роботодавці, працівники, профспілки та інші об'єднання цих суб'єктів. Одним із провідних суб'єктів на ринку праці виступає держава. У широкому сенсі до ринку праці і його інституційної структури можна також віднести безробітних, на яких поширюється діяльність суб'єктів ринку праці, його правила і норми та державна політика регулювання зайнятості. Але при цьому практично на узбіччі регулювання соціально-трудових відносин залишається частина працездатного населення — охоплені нестандартними формами зайнятості.

Л. Давидюк виділяє ряд факторів, які продукують підвищення попиту на нестандартну зайнятість на ринку праці: це «структурні зрушення в процесі переходу від масового виробництва до виробництва, що притаманне постіндустріальній економіці (економіці знань); посилення глобальної конкуренції; глобалізація міжнародного ринку праці; значне розширення сектору послуг; небувалі масштаби застосування інформаційних і комунікаційних технологій; підвищення гнучкості ринку праці та виробництва» [4, с. 32].

Найважливішими чинниками, що суттєво впливають на формування та розвиток нестандартної зайнятості, є глобалізація, новітні інформаційно-комунікаційні технології та постіндустріальні тенденції. Глобальні зміни відбиваються на соціально-трудовах відносинах, формах зайнятості, ринку праці та системі соціального захисту.

До найбільш поширених типів нестандартної зайнятості слід віднести заповичену працю (лізинг персоналу, аутсорсинг, аутстафінг, підбір тимчасового персоналу тощо), дистанційну, тимчасову, неповну, часткову, самостійну, нестабільну, вторинну, незареєстровану, роботу за гнучким графіком, «банк годин». У сучасних умовах в Україні збільшується також сегмент неформальної зайнятості, ознаками якої є усна домовленість, договори підряду, договори цивільно-правового характеру [5, с. 32].

Нестандартна форма зайнятості передбачає гнучкі соціально-трудові відносини, що, безумовно, ускладнює взаємодію між головними суб'єктами ринку праці та актуалізує проблему його інституційного забезпечення. Найбільші труднощі викликає дистанційна зайнятість. Нестандартність цієї форми зайнятості обумовлюється нестандартністю робочого місця, ненормованим робочим часом, нестабільністю і гнучкістю соціально-трудових відносин. Віртуальне середовище дистанційної зайнятості передбачає широке застосування інформаційних і комунікаційних технологій, роботу через інформаційні мережі, роботу вдома та у спеціальних центрах, просторово віддалених від основного офісу компаній [6].

Оскільки науково-технічний прогрес, розвиток науки і технологій — процес, який має значною мірою об'єктивний характер, то і розвиток різних нестандартних форм зайнятості, викликаних цим, також є процесом об'єктивним. Нестандартна зайнятість також може бути породженням дисбалансів і провалів економічної системи таких, як кризи, коливання ділової кон'юнктури, інфляція, невдалі або неузгоджені економічні реформи, безсистемні трансформації та ін., які, у свою чергу, породжують диспропорції у попиті та пропозиції на ринку праці, безробіття, недовіра мотиваційної функції заробітної плати, зміни у структурі зайнятості, неефективність системи соціального захисту та ін. Нестандартна зайнятість — це складна комплексна проблема, пов'язана з такими глобальними проблемами, як регулювання та розвиток ринку праці, інвестування, бюджетно-податкова політика, соціальна політика, тіньова економіка, корупція та ін.

На нашу думку, важливим принципом класифікації нестандартної зайнятості повинен виступати ступінь свободи вибору господарюючими суб'єктами конкретної форми зайнятості. З цієї точки зору її можна класифікувати на добровільну і примусову. А. Колот зазначає, що нестандартна зайнятість має добровільний, вмотивований характер, коли пов'язана з бажанням поєднувати навчання і роботу за атиповим трудовим договором, роботу в неповну зміну з можливістю догляду за дітьми та ін., що, у свою чергу, забезпечує таким суб'єктам «більше вільного часу для самореалізації в інших сферах життєдіяльності» [7, с. 10]. Однак у більшості випадків, переконаний учений, «застосування нестандартних форм зайнятості все більше і більше має не добровільний, а вимушений характер. Останнє пов'язане з дефіцитом робочих місць і відсутністю можливості працювати на умовах стандартного трудового договору (необмеженого певним періодом і повною нормою робочого часу)» [7, с. 10].

Тривожні симптоми збільшення масштабів нестандартної зайнятості як за рахунок збільшення темпів її зростання, так і за рахунок залучення в процеси деформалізації зайнятості новоствореної робочої сили — молоді, вимагають

від держави і суспільства пильної уваги до цієї проблеми. Необхідна розробка комплексу адекватних заходів з регулювання нестандартної зайнятості, що дозволить забезпечити її правовий захист і регулювання.

Безумовно, нестандартна зайнятість має і свої позитивні функції. Нестандартна зайнятість відображає сукупність нових тенденцій у соціально-трудових відносинах, які пов'язані зі змінами змісту та характеру праці, організації суспільного відтворення, поширенням ринкових відносин, цивілізаційними трансформаціями. За таких умов нестандартна зайнятість має об'єктивний процес. Гнучкі форми зайнятості привабливі як для роботодавця, так і для найманих працівників. За допомогою нових форм зайнятості здійснюється економія витрат, збереження праці, більш ефективне використання праці з точки зору відповідної якості вимогам виробництва. Особливо слід підкреслити, що завдяки гнучким формам зайнятості можливо подолати простір і час у переміщенні робітників, а також поєднати культури праці різних народів, що є суттєвими факторами збагачення суспільної культури праці. Також неформальний сектор економіки, де здебільшого використовується нестандартна зайнятість, сприяє зниженню рівня безробіття, що є особливо актуальним в умовах кризового і посткризового станів економіки. Неформальна зайнятість сприяє зростанню особистих наявних доходів усіх її учасників. Для найманих працівників це засіб додаткових доходів або можливість підтримання їх на належному рівні за рахунок додаткових приробітків. Для роботодавців це засіб економії на витратах виробництва. Також нестандартна зайнятість сприяє розвитку адаптивних здібностей населення, а також креативних, творчих та інтелектуальних здібностей деякої частини трудових ресурсів зайнятих на нестандартних робочих місцях.

Однак нестандартна зайнятість приховує у собі також безліч негативних моментів. Учасники неформальних трудових відносин часто перебувають поза полем державного регулювання, поза правовим полем і поза соціальними гарантіями. Одним із найскладніших аспектів цієї проблеми, на нашу думку, є соціально-економічна і правова дерегуляція відносин зайнятості. Цю проблему, на наш погляд, можна вирішувати за допомогою інституційного забезпечення нових соціально-трудових відносин.

Економічне середовище, що формується внаслідок ринкових та цивілізаційних трансформацій, вимагає відповідного йому інституційного середовища. Останнє являє собою сукупність основоположних економічних, соціальних, політичних та юридичних норм та правил, які створюють базис для виробництва. Завдяки стійким економічним та соціальним зв'язкам між людьми, нормам та правилам, які регулюють економічні та соціальні відносини, виникає та розвивається відповідний тип господарювання.

І. Штундер зазначає, що проблеми, породжувані в результаті недостатнього інституційного забезпечення ринку праці, «поглиблюють кризові явища в економіці, стримують структурні перетворення, перешкоджають створенню передумов для стабілізації та економічного зростання, не сприяють формуванню ефективної зайнятості» [2, с. 41]. Сучасна політика зайнятості повинна орієнтуватися на все працездатне населення, а не тільки на економічно активну в короткостроковій перспективі його частину. Також політика зайнятості повинна орієнтуватися і на майбутні трудові ресурси, що припускає тісний зв'язок між системою освіти та ринком праці.

Серед основних завдань регулювання ринку праці І. Юрчик виділяє такі: «підвищення ефективності зайнятості населення та створення умов для її зростання; збільшення інноваційної активності як роботодавців, так і працівників; створення умов для самостійної зайнятості населення та розвитку підприємницької ініціативи; забезпечення соціальних прав і гарантій населення, особливо в умовах нестандартної зайнятості; збільшення кількості якісних робочих місць з гідними умовами та оплатою праці; сприяння легальної зайнятості, міждержавної трудової міграції громадян», які вимагають принципово нових підходів до механізмів регулювання ринку праці України [8, с. 178]. Регулювання зайнятості має бути орієнтоване на пошук і реалізацію нових підходів до підвищення якості та економічної активності трудових ресурсів. Воно також повинно бути інтегроване і підкріплене комплексом відповідних заходів у загальну стратегію соціально-економічного розвитку країни, що забезпечує ефективну зайнятість населення. Інституційне регулювання зайнятості включає в себе регулювання ринку праці, його моніторинг і модернізацію, сприяння зайнятості населення на внутрішньому і зовнішньому ринках, регулювання міграційних процесів, залучення інвестицій і створення додаткових робочих місць регулювання освітньої та професійної підготовки трудових ресурсів, механізми контролю та ін.

«Інституційне середовище, як зазначає М. Скиба, — є сукупністю соціальних, політичних, правових, економічних, психологічних та інших формальних і неформальних обмежень, які регулюють взаємовідносини різних суб'єктів економіки» [9, с. 108]. В економіці України інституційні форми і фактори мають важливе значення, оскільки при створенні сприятливих умов володіють високим модернізаційним потенціалом, здатним сприяти якісному економічному розвитку. Однак на сьогодні інституційне середовище як усієї соціально-економічної системи, так і ринку праці, залишається відносно неефективним у силу своєї нерозвиненості.

І. Штундер характеризує ситуацію у сфері зайнятості в Україні як інституційно неврівноважену, з високим ступенем невизначеності, які складаються під

впливом складних і неоднозначних змін у системі трудових відносин. Саме відсутність ефективних інститутів, вважає дослідник, є основним чинником дестабілізації ринку праці та його невідповідності соціально оптимальним умовам. «Слід враховувати, — пише автор, — що процес формування і функціонування інститутів у сфері зайнятості в Україні має свою специфіку, протікає досить неоднозначно, супроводжується реформуванням уже створених інститутів і невисокою їх ефективністю. Формування інституційного середовища часто відбувається ситуативно, під впливом рішень, що приймаються окремо державою, підприємцями та найманими працівниками» [3, с. 25].

Основними завданнями інституційного регулювання неформальної зайнятості є: забезпечення соціальної згуртованості на ринку праці, гармонізація соціально-трудова відносин, забезпечення умов для розвитку інституту гідної праці, що, у свою чергу, повинно сприяти підвищенню якості життя населення. Інституційні фактори, на нашу думку, найбільшою мірою сприяють збалансованому розвитку ринку праці, зниженню його соціальної напруги, подоланню його структурної диспропорції і підвищенню рівня оплати праці. Ефективні інституційні умови функціонування ринку праці залежать не тільки від наявності ефективних інститутів, що регулюють ринок праці та соціально-трудова відносини, але і від їх злагодженої комплементарної взаємодії.

Класифікацію інститутів ринку праці можна проводити за різними критеріями. З погляду формалізації правил і норм трудової поведінки розрізняють формальні і неформальні інститути. У свою чергу формальні інститути ринку праці можуть підрозділятися за провідними суб'єктами на державні, недержавні та змішані. Найбільш зваженим, на нашу думку, є виділення інститутів в окремі групи відповідно до функцій, які вони виконують на ринку праці. Ми пропонуємо виділити такі основні групи інститутів ринку праці: інститути трудової поведінки і специфікації прав власності (трудова угоди та договори, трудове законодавство); інститути взаємодії контрагентів (біржа праці, рекрутингові агентства); профспілки та об'єднання підприємців; інститути підвищення кваліфікації; інститути інформації та комунікації (ЗМІ, канали комунікації); інститути регулювання ринку праці (служба зайнятості); компенсаційні інститути (трудова страхування); інститути контролю (трудова інспекція, суд); інститути розподілу (нормування, тарифна система); інститути мобільності (територіальна і професійна міграція); інститути дискримінації (гендерний фактор, дискримінація оплати праці).

Усі перелічені вище інститути, окрім групи інститутів дискримінації, сприяють зниженню трансакційних витрат функціонування ринку праці. Правда, такий ефект досягається тільки при високому рівні розвитку і комплементарності цих інститутів. Так, наприклад, інститути контролю виявляються ефек-

тивними тільки в тому випадку, коли є дієві механізми регулювання ринку праці. А зростання професійної мобільності можна забезпечити тільки в комплексній єдності з інститутами інформації та підвищення кваліфікації.

Інститути дискримінації, навпаки, підвищують трансакції для деяких учасників соціально-трудових відносин, перетворюючи їх на потенційних безробітних або учасників неформальних відносин зайнятості. Так, дискримінація за статевою та віковою ознаками ускладнює офіційне працевлаштування окремих груп трудових ресурсів (жінки з дітьми, пенсіонери, молодь без досвіду роботи і ін.).

Діяльність більшості перерахованих інститутів охоплює тільки формальний сектор, що виводить неформальну зайнятість з-під інституційного впливу. Для забезпечення ефективності неформальної зайнятості необхідне розширення інституційних умов її функціонування та розвитку як шляхом розширення сфери впливу інститутів ринку праці, так і шляхом формування специфічних інститутів неформального сектору.

Серед чинників, що формують інституціональні розриви або інституційну незакомплектованість неформального сектору зайнятості слід назвати, по-перше, низьку ефективність і диспропорції структури економіки. Цей фактор здійснює особливо відчутний вплив на ринок праці в Україні. По-друге, це не-ефективність формальних інститутів. В Україні ця проблема пов'язана ще й з високою часткою трансплантованих інститутів, вживляння яких відбувалося без урахування національної специфіки ринку праці. По-третє, це високі трансакційні витрати функціонування ринку праці. Так, формальна зайнятість в Україні обкладається такими високими податками як для роботодавця, так і найманого працівника, що виштовхує ряд агентів на неформальний ринок. Суперечливий вплив на неформальну зайнятість роблять також і надмірна регламентація діяльності, і безконтрольність діяльності господарюючих суб'єктів. Інституційні провали саме і формуються в тих місцях, де діяльність надзвичайно регламентована, що створює високі вхідні бар'єри для її успішного здійснення, або навпаки, контроль надзвичайно розріджений. Безконтрольність певних ділянок ринку праці формує механізм їх трансформації в тіньові зони. Неповнота та асиметричність інформації також сприяє формуванню інституційних провалів на ринку праці.

О. Бражко виділяє цілий ряд інституційних пасток, що сформувалися на українському ринку праці під впливом таких факторів, як інерційність зайнятості, недосконалість інституційного механізму формування заробітної плати і слабкість інститутів державного регулювання соціально-трудової сфери. До цих пасток дослідник відносить такі: невідповідність динаміки зайнятості динаміці виробництва; надмірна зарегульованість трудових відносин, яка об-

межує гнучкість інститутів ринку праці; високі трансакції, пов'язані з наймом і звільненням працівника; низька ефективність і продуктивність частини робочої сили, пов'язана з недосконалістю процесу використання трудового потенціалу; низька якість робочих місць і важкі умови праці на багатьох підприємствах, що породжують високу плинність кадрів, у тому числі за рахунок втрат, пов'язаних із виробничим травматизмом; надмірно висока еластичність заробітної плати; висока питома вага змінної частини у структурі заробітної плати; економічно необґрунтована нерівність в оплаті праці; відсутність інституціолізованої системи інформації на ринку праці; невідповідність сфери професійної освіти потребам ринку праці; низька якість стратегічного планування розвитку ринку праці; відсутність прозорого механізму розмежування повноважень в регулювання ринку праці між різними органами влади; недосконалість механізму реалізації державних гарантій; утрудненість працевлаштування окремих категорій громадян (особи з обмеженими можливостями, інваліди, пенсіонери та ін.) [10].

Формування інституційного середовища у спонтанному режимі, як зазначає І. Штундер, сприяло формуванню цілої низки «інституційних пасток», що виявляються в «інерційності зайнятості, недосконалість інституційного механізму формування заробітної плати, відсутності інституціолізованої системи інформування про ціни на ринку праці, неефективності інститутів трудового права, слабкості інститутів укладання контрактів та ведення переговорів між найманим працівником і роботодавцем, а також інститутів державного регулювання» [2, с. 41].

Важливим аспектом формування якісного інституційного середовища ринку праці, як відзначають С. Гончарова і Ю. Осадча, є функціональна узгодженість їх діяльності. У той же час перетин функціональних обов'язків різних інститутів, дублювання їх функцій породжує інституційні провали і пастки. Дослідники вважають, що для неконфліктної організації діяльності інститутів, які регулюють ринок праці, забезпечення реалізації державної політики зайнятості, забезпечення прав громадян на працю та дотримання норм законодавства необхідний більш жорсткий контроль із закріплення окремих функцій відповідно до типу органу і забезпечення такого співвідношення типів функцій, яке б не породжувало конфлікт інтересів у діяльності органів забезпечення зайнятості. Серед функцій, які не повинні дублюватися, С. Гончарова і Ю. Осадча виділяють такі: визначення напрямів та обсягів професійного навчання з урахуванням потреб ринку; призначення та виплата соціальної допомоги, компенсацій та інших соціальних виплат, встановлених законодавством та ін. [1]. Погоджуючись із цією позицією, слід також відзначити, що, крім узгодження в розподілі функцій інститутів регулювання фор-

мальної та неформальної зайнятості, також необхідно забезпечити їх універсальність і відповідність загальній стратегії соціально-економічного розвитку.

Також як несприятливий чинник, що стримує ефективність функціонування ринку праці, дослідники називають нерозвиненість інституційного середовища підприємницької діяльності, що, у свою чергу, стримує створення нових робочих місць. М. Скиба вважає, що якість інституційного середовища підприємництва необхідно підвищувати формуванням культури підприємництва шляхом виховання нового покоління підприємців; формуванням підприємницької освіти, професійної підготовки для підтримки зростання і створення бізнесу [9, с. 114].

На наш погляд, одним із найважливіших факторів, що заважають ефективному інституційному забезпеченню ефективної зайнятості, є надмірна диференціація доходів населення і соціальне розшарування. Цей фактор формує соціальну атомізацію всієї економічної системи та її окремих блоків, у тому числі ринку праці. Соціально роз'єднаний ринок праці не має дієвих механізмів забезпечення балансу інтересів у таких умовах.

На думку І. Штундер, удосконалення інституційного механізму мотивації до ефективної зайнятості вимагає: «відновлення відтворювальної та стимулюючої функцій заробітної плати; вдосконалення податкової політики з метою зниження податкового тиску на роботодавців та стимулювання створення робочих місць у перспективних галузях економіки; створення сприятливих умов для розвитку сфери малого бізнесу, самостійної зайнятості та підприємницької діяльності безробітних; забезпечення збереження ефективно функціонуючих робочих місць, підвищення ефективності використання робочої сили і скорочення обсягів “прихованого безробіття”, розвиток гнучких форм зайнятості на допоміжних роботах та у сфері послуг; підвищення матеріальної зацікавленості безробітного з освоєння професії з метою подальшого працевлаштування за фахом; створення додаткових робочих місць у сільській місцевості шляхом розвитку суміжного виробництва, побутового обслуговування, професійної освіти; залучення коштів місцевих бюджетів та роботодавців для реалізації заходів щодо сприяння зайнятості працівників, які підлягають вивільненню; розвиток тимчасових, сезонних і оплачуваних громадських робіт шляхом розширення їх видів; вдосконалення професійної освіти безробітних громадян з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці та можливості якнайшвидшого працевлаштування» [2, с. 46]. Автор вважає, що інституціональні важелі формування ефективної зайнятості повинні бути спрямовані на створення нових ефективних робочих місць, підвищення конкурентоспроможності незайнятого населення на ринку праці, стимулювання мотивів зайнятості, пов'язаних із забезпеченням можливостей професійної, соціальної та інтелектуальної самореалізації працівників [2, с. 46].

Політика регулювання зайнятості повинна базуватися на вирішенні важливих завдань щодо формування ефективного ринку праці та стимулювання економічного розвитку. Серед таких завдань слід особливо виділити впровадження інституційних механізмів формалізації зайнятості; забезпечення законодавчого регулювання неформальної зайнятості; досягнення оптимальних пропорцій між попитом і пропозицією праці; забезпечення гідного рівня оплати праці, сприяння якісному відтворенню робочої сили; підвищення конкурентоспроможності робочої сили на основі підвищення якості й рівня освіти та якісного поліпшення професійної кваліфікації; організація моніторингу ринку праці та зайнятості населення. Вирішення цих завдань передбачає кардинальне вдосконалення механізмів регулювання зайнятості населення з урахуванням специфіки нестандартної зайнятості.

Висновки. Головною проблемою інституційного забезпечення державної політики регулювання зайнятості в Україні є формування дієвої системи інститутів, взаємодія яких сприятиме підвищенню ефективності соціально-трудових відносин та соціально-економічному розвитку країни. Якісно нові соціально-трудові відносини, що складаються в сучасних умовах, тенденції їх динамічного поновлення через поширення інформаційно-комунікаційних технологій обумовлюють потребу їх інституційного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончарова С. Ю. Аналіз інституційного середовища вітчизняного ринку праці / С. Ю. Гончарова, Ю. В. Осадча // Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – 2011. – Ч. II. – № 4 (49). – С. 63–67.
2. Штундер І. О. Інституційні важелі формування ефективної зайнятості в умовах інноваційного розвитку / І. О. Штундер // Вчені зап. Університету «КРОК». – 2014. – Вип. 35. – С. 40–47.
3. Штундер І. О. Інституційні обмеження ефективної зайнятості в економіці України / І. О. Штундер // Вісн. КНТЕУ. – 2015. – № 1. – С. 22–33.
4. Давидюк Л. П. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці / Л. П. Давидюк // Економічний аналіз : зб. наук. пр. / Терноп. нац. екон. ун-т; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Вид.-поліграф. центр Терноп. нац. екон. ун-ту «Економічна думка», 2015. – Т. 20. – С. 30–34.
5. Бойчук Н. С. Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації соціально-трудових відносин / Н. С. Бойчук // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – Спецвип. Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток. – К. : КНЕУ, 2012. – Т. 1. – С. 139–147.
6. Моторна І. І. Соціально-трудові відносини: формування та розвиток : автореф. дис. ... канд. екон. наук / І. І. Моторна. – К. : КНЕУ, 2009. – 20 с.

7. Колот А. М. Трансформація інститута зайнятості як составляюча глобальних змін у соціально-трудовій сфері: феномен прекарізації / А. М. Колот // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 3. – С. 10–13.
8. Юрчик І. Б. Аналіз сучасного стану ринку праці в Україні / І. Б. Юрчик // Вісн. ЖДТУ. – 2015. – № 1. – С. 178–182.
9. Скиба М. Шляхи вдосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва: досвід ЄС / М. Скиба // Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президенті України. – 2013. – № 2. – С. 107–116.
10. Бражко О. В. Інституційне забезпечення функціонування ринку праці в Україні / О. В. Бражко // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 79–81.

REFERENCES

1. Honcharova S. Yu., Osadcha Yu. V. (2011). Analiz instytutsiynoho seredovyscha vitchyznyanoho rynku pratsi. Poltava.
2. Shtunder I. O. (2014). Instytutsiyni vazheli formuvannya efektyvnoi zaunyatosti v umovakh innovatsiynoho rozvytku. Vcheni zapysky Universytetu «KROK».
3. Shtunder I. O. (2015). Instytutsiyni obmezheniya efektyvnoi zaunyatosti v ekonomitsi Ukrayiny. Kyiv: Visnyk KNTEU.
4. Davydyuk L. P., Deriy V. A. (2015). Nestandardni formy zaunyatosti v systemi transformatsiyi mizhnarodnoho rynku pratsi. Ternopil': Ekonomichna dumka.
5. Boychuk N. S. (2012). Nestandardni formy zaunyatosti v systemi transformatsiyi sotsial'no-trudovykh vidnosyn. Kyiv: KNEU.
6. Motorna I. I. (2009). Sotsial'no-trudovi vidnosyny: formuvannya ta rozvytok. Kyiv: KNEU.
7. Kolot A. M. (2014). Transformatsiya instituta zanyatosti kak sostavlyayuschaya globalnykh izmeneniy v sotsialno-trudovoy sfere: fenomen prekarizatsii.
8. Yurchyk I. B. (2015). Analiz suchasnoho stanu rynku pratsi v Ukraini. Zhytomyr: Visnyk ZhDTU.
9. Skyba M. (2013). Shlyakhy vdoskonalennya instytutsiynoho zabezpechennya rozvytku pidpryyemnytstva: dosvid YeS.
10. Brazhko O. V. (2010). Instytutsiyne zabezpechennya funktsionuvannya rynku pratsi v Ukraini. Ekonomika ta derzhava.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2015

А. Е. ГАЙДАР

аспирант кафедры экономической теории и экономических методов управления Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НЕСТАНДАРТНОЙ ЗАНЯТОСТИ

Раскрыто, что институциональные факторы в наибольшей степени способствуют сбалансированному развитию рынка труда, снижению его социальной напряженности, преодолению его структурной диспропорции и повышению уровня оплаты

труда. Обосновано, что эффективные институциональные условия функционирования рынка труда зависят не только от наличия эффективных институтов, регулирующих рынок труда и социально-трудовые отношения, но и от их слаженного комплементарного взаимодействия.

Ключевые слова: нестандартная занятость, рынок труда, институциональные условия, институциональная среда, комплементарность.

O. YE. HAIDAR

PhD. Student, the Department of Economic Theory and Economic Methods of Management, V. N. Karazin Kharkiv National University

THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF NON-STANDARD EMPLOYMENT

Problem setting. Increase of non-standard employment scopes stipulates a need for more thorough research of this phenomenon and analysis of influences of different factors, which conduce to informal sector development, on formation of the phenomena. This process results in development of relevant directions of a policy for labor market regulation, extension of the policy by a complex of measures regarding legalization and regulation of non-standard employment and overcoming its negative consequences.

Recent research and publications analysis. Issues of employment, social and labor relations, and new non-standard forms of employment are examined by domestic and foreign scholars, among which are O. Amosha, O. Brazhko, V. Heiets, V. Hryniova, M. Dolishnii, T. Zaiats, M. Kim, A. Kolot, Ye. Libanova, M. Semykina, S. Tiutiunykova, F. Hayek, etc. Institutional aspects of functioning of a labor market and an employment area are considered in scientific papers of Ukrainian scientists S. Honcharova, Yu. Osadcha [1], and I. Shtunder [2; 3], etc.

Paper objective. The paper objective is to substantiate the necessity of realization of institutional potential of non-standard employment regulation for the purpose of adaptation to modern needs of the labor market.

Paper main body. The policy of fostering employment is one of the main priorities of social and economic development and one of the main aims of the state. Availability of institutional conditions of labor market functioning is an important aspect of labor market effectiveness. The very effective institutional framework can maximally foster realization of a right to work for participators of a social and economic system, formation of working places, growth of labor productivity, and increase of professionalism. An effective institutional environment is able to encourage informal employment minimization.

The major tasks of institutional regulation of informal employment are as follows: providing social cohesiveness in the labor market; harmonization of social and labor relations; providing conditions for development of an institution of merited labor. These tasks should conduce to enhancement of quality of living for the population.

Conclusions of the research. The main problem of the institutional framework of the state policy for employment regulation in Ukraine is formation of an effective system of institutions, the interaction of which will foster enhancement of efficiency of social and labor relations and social and economic development of the country. Qualitatively new social and labor relations occurring under modern conditions and tendencies of their dynamic renovation through dissemination of information and communication technologies stipulate a need for their institutional support.

Short Abstract for an article

Abstract. Institutional factors, to the greatest extent, foster balanced development of the labor market, decrease of its social tension, overcoming its structural disproportion, and increase of a wage level. Effective institutional conditions of functioning of the labor market depend not only on existence of effective institutions, which regulate the labor market and social and labor relations, but also on their well-coordinated complementary interaction.

Key words: non-standard employment, labor market, institutional conditions, institutional environment, complementarity.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 330.341.2;330.564.2

К. Г. ГУБІН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків,
e-mail: econom_theory@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6914-0971

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОЇ ЕКОНОМІКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ¹

Охарактеризовано головні напрями розбудови правової економіки у сфері доходів населення в Україні: створення нормативно-правової бази, здатної сприяти ефективному функціонуванню та розвитку сфери доходів; спрямування процесів формування та регулювання доходів населення в законні межі. Відповідно до двох напрямів розкрито заходи, необхідні для розбудови правової економіки у сфері доходів населення.

Ключові слова: конституційна економіка, правова економіка, регулювання доходів населення, формування доходів населення, боротьба з корупцією, відокремлення бізнесу від влади.

JEL Classification: P21, H00, K00.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111U000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

Постановка проблеми. Процеси формування доходів населення та їх регулювання в Україні викликають багато нарікань. Причому проблеми та суперечності мають не лише функціональну, але й системну природу. Тому без реформування глибинних, системних підвалин сфери формування та регулювання доходів неможливо досягти суттєвого покращення добробуту, рівня та якості життя українців. Серед найважливіших засад удосконалення формування та регулювання доходів населення слід виділити розбудову правової економіки. Адже природа та характер проблем у сфері доходів українців сьогодні такі, що їх вирішення значною мірою пов'язане із феноменом правової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія правової економіки розвиває концепцію конституційної економіки, одним із авторів якої є Дж. Б'юкенен [1]. Проблеми конституційної економіки та її формування на базі трансформаційної системи висвітлюють Г. М. Андреева [2], П. Д. Баренбойм [3], С. Ю. Данилов [4], П. О. Добродумов [5], О. В. Скупінський [6], а також Г. А. Гаджиєв, В. І. Лафитський, В. О. Мау, А. В. Захаров, В. Д. Мазаєв, Д. В. Кравченко [7]. Зазначені вчені розкрили багато аспектів проблеми формування та розвитку конституційної економіки, проте не висвітлили специфіку її розбудови у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні.

Особливістю концепції правової економіки є акцент на необхідності здійснювати економічну діяльність відповідно до правових вимог. Водночас спільним із конституційною економікою є інтерес до економічної ефективності права. Тому потрібне дослідження розбудови правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення, яке б враховувало не лише питання економічної ефективності права, але й актуальну для України проблему розриву між економічною діяльністю та правовим регулюванням цієї сфери.

Проблеми та суперечності у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні розкриті у джерелах [8–11], проте у відриві від питання розбудови правової економіки. Цю прогалину треба заповнити, бо саме відсутність правової економіки породжує значну частину проблем та загострює суперечність у сфері доходів українців.

Формулювання цілей. Мета статті — висвітлити основні напрями розбудови правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розбудова правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення має призвести до:

1) створення нормативно-правової бази формування та регулювання доходів населення, здатної сприяти ефективному функціонуванню та розвитку цієї сфери;

2) спрямування процесів формування та регулювання доходів населення в законні межі.

Визначені цілі формують два основних напрями розбудови правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні.

Щодо вдосконалення нормативно-правової бази формування та регулювання доходів населення слід зазначити, що воно має здійснюватися в два етапи, перший з яких створює передумови для другого. На першому етапі необхідно створити максимально просту, зрозумілу й однозначну нормативно-правову базу. Наголос слід робити на створенні нормативно-правових умов, що сприяють збільшенню доходів і стимулюють економічну ефективність та розвиток економіки.

Це не дозволить повною мірою досягти цілей соціальної справедливості та найбільш ефективно стимулювати економічний розвиток, проте такий підхід необхідний через низьку керованість сфери доходів (третина доходів формується в тіні), дорожнечу розвиненої системи регулювання доходів (на яку зараз недоцільно витрачати вельми обмежені кошти держбюджету) та корумпованість бюрократичного апарату (який може використати неоднозначні чи надто складні норми задля особистого збагачення).

Успішне виконання цілей першого етапу дозволить підвищити рівень регульованості економіки та знизити корупцію. На цій основі стане можливим перейти до другого етапу: запровадити кращий західний досвід нормативно-правового регулювання доходів населення. Регулювання доходів має бути поширене на всі три рівні регулювання (створення умов формування доходів, вплив на первинний розподіл доходів, перерозподіл доходів). Необхідно перейти до застосування широкого кола інструментів прямого і непрямого впливу. Окрім держави та фірм, активним учасником регулювання доходів населення має стати громадянське суспільство. Замість акценту на економічній ефективності, слід зробити наголос на балансі між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Розвинена, складна та розгалужена система регулювання формування, розподілу та перерозподілу доходів населення є кінцевою метою вдосконалення відповідної нормативно-правової бази, проте зараз актуальні інші завдання.

Передовсім слід законодавчо закріпити єдину ставку для всіх пасивних доходів на рівні 15 %, окрім процентів на поточні та депозитні гривневі рахунки. Діюча сьогодні ставка 5 % для деяких видів пасивних доходів переважно стосується заможних членів суспільства, що суперечить принципу соціальної справедливості. Водночас з інших видів пасивних доходів населення сплачує 20 %, що обмежує внутрішній попит та стимулює ухилення від сплати податків (порівняно із запропонованою ставкою 15 %).

Оподаткування процентів на поточні та депозитні рахунки у гривні слід скасувати, бо воно фактично формує потрійне оподаткування. Адже перший раз люди сплачують податки з доходів, на основі яких формують заощадження, потім вони сплачують інфляційний податок. Особливої гостроти ця проблема набула у 2014–2015 рр.: у 2014 р. інфляція склала 25 %, за 9 місяців 2015 — 41 % [12]. Тобто величезну частку гривневих заощаджень люди втратили через неспроможність держави забезпечити стабільність купівельної спроможності національної грошової одиниці. За таких умов оподаткування цих коштів втретє, через оподаткування процентів, не лише економічно не виправдане, але й аморальне.

Великої соціальної гостроти набуло питання обмеження пенсій працюючих пенсіонерів до 85 % призначеної пенсії, якщо її розмір перевищує 150 % прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, тобто 1611 грн на сьогодні (проте розмір пенсії, що виплачується, не може бути обмежений нижче 150 % прожиткового мінімуму). Оскільки переважна більшість працюючих пенсіонерів має низькі або невисокі пенсії, обмежувати їх недоцільно. А пенсіонери із більш-менш пристойними пенсіями сплачують з них податки. До того ж обмеження пенсій працюючих пенсіонерів стимулює неофіційну зайнятість.

Щодо оподаткування пенсій, то його можна тимчасово зберегти. Адже мінімальна межа (три мінімальні заплати, що складає сьогодні 4134 грн) є достатньо високою, щоб оминати більшість пенсіонерів. Значна частина відносно високих пенсій викликає сумніви з позицій справедливості нарахування. Адже розміри пенсій в Україні визначалися на основі різних законів, деякі з них містили явно преференційні умови нарахування пенсій. Оподаткування високих пенсій дозволяє частково нівелювати цю несправедливість. Коли ж завершиться перехід пенсіонерів на єдині умови нарахування пенсій, податок на них доцільно відмінити.

Складним і неоднозначним залишається питання шкали оподаткування доходів населення. В перспективі необхідно переходити до розвиненої прогресивної шкали оподаткування, проте зараз доцільно залишити шкалу із двома ставками — 15 % та 20 % (для місячних доходів, що перевищують 10 мінімальних зарплат), а для пасивних доходів — тільки 15 % (бо прогресивна шкала стимулюватиме відхід у тінь та корупційні відносини). Для додаткового виведення доходів з тіні було б бажано обрати ставки 10 % та 13 %, проте спочатку це призведе до скорочення доходів бюджету (у 2016 р.) та ускладнень у реалізації програми співробітництва з МВФ, тому може бути реалізовано лише на основі розширення бази оподаткування.

Особливим питанням для України є оподаткування власності та податок на розкіш. Хоча їх запровадження суперечить загальній концепції першого етапу

вдосконалення нормативно-правової бази формування та регулювання доходів населення, це треба зробити. Адже у нас із третини доходів взагалі не сплачуються податки. Оподаткування власності та податок на розкіш дозволять хоча б таким чином отримати податки з тіньових багатіїв. Водночас для власності на рівні середньостатистичного громадянина слід застосовувати символічні ставки податку, аби поступово привчати людей до сплати цього типу податків. Реальне наповнення бюджету має відбуватися за рахунок оподаткування власності багатих людей та податку на розкіш.

Аби в результаті першого етапу вдосконалення нормативно-правової бази формування та регулювання доходів населення вдалося створити умови для ефективного функціонування та розвитку сфери доходів, необхідно дотримуватися таких вимог:

1) уніфікація умов та ставок оподаткування доходів (більшість з яких має дорівнювати 15 %), відмова від пільгового оподаткування;

2) оподаткування власності та податок на розкіш мають бути спрямовані на заможних членів суспільства, а середні та нижчі класи стосуватися символічно (для при звичаєння до сплати податку на власність);

3) подальше зниження податків на доходи (на 2–7 %) має супроводжуватися розширенням бази оподаткування (на основі підвищення ефективності боротьби з ухиленням від сплати податків);

4) спрощення механізмів нарахування податків та контролю за правильністю їх сплати; уникнення двозначностей і суперечностей у нормативно-правовій базі оподаткування;

5) максимально можливе позбавлення від можливостей прийняття суб'єктивних рішень особами, що здійснюють нарахування та контроль за сплатою податків; чітке нормативно-правове закріплення процедури та критеріїв прийняття суб'єктивних рішень, якщо їх не можна уникнути.

Другий напрям розбудови в Україні правової економіки у сфері доходів населення вимагає спрямування процесів формування та регулювання доходів у законні межі. Він нерозривно пов'язаний із першим напрямом, адже нормативно-правове закріплення умов ефективного функціонування та розвитку сфери доходів є потужним стимулом переорієнтації формування та регулювання доходів населення в законні межі.

Однак ситуацію ускладнює те, що в Україні у сфері доходів населення вже сформувалося багато інституційних пасток (неефективних стійких норм або неефективних інститутів, що мають самопідтримуючий характер). Окрім того, існують впливові олігархи та потужні фінансово-промислові групи, що здатні здійснювати розмивання реформ (тобто нівелювати найбільш радикальні зміни, затягувати реалізацію реформ, поступово змінювати спрямованість реформ та їх зміст тощо).

Тому для спрямування процесів формування та регулювання доходів населення у законні межі потрібно:

1) обмеження використання чиновниками та політиками їх повноважень в особистих цілях (на основі чіткого врегулювання їх функцій та обов'язків, розвитку потужного громадського контролю, запровадження системи «електронного уряду», а також глибокої і послідовної дерегуляції економіки);

2) суттєве збільшення зарплат держслужбовцям (із скороченням їх кількості) та збільшення фінансування політичних партій з держбюджету (з паралельним перекриттям незаконних джерел фінансування партій);

3) скорочення сфер економічної діяльності, що сприяють розвитку корупційних відносин влади та бізнесу (на основі детінізації економіки, декриміналізації деяких складових економічної діяльності, боротьби з відмиванням грошей, скорочення сектору державних підприємств та державних закупівель, формування ринкових відносин у сфері землекористування та розробки надр);

4) запровадження системи тотального контролю доходів, статків та видатків державних службовців, політиків та пов'язаних із ними осіб;

5) знищення корупційних соціальних мереж;

6) створення нових інститутів для боротьби з корупцією, радикальне реформування та кадрове оновлення існуючих правоохоронних та судових органів;

7) зниження можливостей впливу олігархів і фінансово-промислових груп на політиків і державних службовців;

8) поглиблення міжнародної економічної інтеграції (здійснює непрямий, але потужний вплив: зростання конкуренції з іноземними виробниками та необхідність співробітництва з ними можуть примусити вітчизняний бізнес спрямувати діяльність у законні межі).

Висновки. Головними напрямками розбудови правової економіки у сфері формування та регулювання доходів населення в Україні є, по-перше, створення нормативно-правової бази формування та регулювання доходів, здатної сприяти ефективному функціонуванню та розвитку цієї сфери; по-друге, спрямування процесів формування та регулювання доходів населення у законні межі.

Перший напрям має реалізовуватися у два етапи. На першому етапі необхідно створити максимально просту, зрозумілу й однозначну нормативно-правову базу. Рівень оподаткування має бути знижений, його база розширена, умови однакові для всіх (окрім оподаткування власності). На другому етапі, замість акценту на економічній ефективності, слід зробити наголос на балансі між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

Для спрямування процесів формування та регулювання доходів населення в законні межі потрібно: створення нормативно-правовою базою умов ефективного функціонування та розвитку сфери доходів; обмеження використання чиновниками та політиками повноважень в особистих цілях; суттєве збільшення зарплат держслужбовцям (із скороченням їх кількості) та збільшення фінансування політичних партій з держбюджету; скорочення сфер економічної діяльності, що сприяють розвитку корупційних відносин влади та бізнесу; запровадження системи тотального контролю доходів, статків та видатків державних службовців, політиків та пов'язаних із ними осіб; знищення корупційних соціальних мереж; створення нових інститутів для боротьби з корупцією, радикальне реформування та кадрове оновлення існуючих правоохоронних та судових органів; зниження можливостей впливу олігархів і фінансово-промислових груп на політиків і державних службовців.

Успішна реалізація зазначених завдань сприятиме переходу до другого етапу розвитку нормативно-правової бази формування та регулювання доходів населення, здатної сприяти ефективному функціонуванню та розвитку цієї сфери — етапу створення розвиненої, складної та розгалуженої системи регулювання доходів за зразком країн Заходу.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо проблему відокремлення бізнесу від влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Buchanan J. M. *The Domain of Constitutional Economics* / J. M. Buchanan // *Constitutional Political Economy*. – 1990. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–18.
2. Андреева Г. Н. *Институт собственности в конституциях зарубежных стран и Конституции Российской Федерации* : монография / Г. Н. Андреева. – М. : Норма, 2009. – 368 с.
3. Баренбойм П. Д. *Философия права и Конституционная экономика* // *Очерки конституционной экономики*. – М. : Юстицинформ, 2009. – С. 232–275.
4. Данилов С. Ю. *Конституционная экономика в зарубежных странах* : учеб. пособие / С. Ю. Данилов. – М. : Изд дом ГУ ВШЭ, 2008. – 145 с.
5. Добродумов П. О. *Конституційна економіка як об'єкт дослідження* / П. О. Добродумов // *Прав. вісн. Укр. акад. банк. справи*. – 2010. – № 1 (3). – С. 18–23.
6. Скупінський О. В. *Конституційна економіка: поняття та перспективи для України* [Електронний ресурс] / О. В. Скупінський // *Форум права*. – 2011. – № 1. – С. 909–914. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
7. *Конституционная экономика* / Г. А. Гаджиев, П. Д. Баренбойм, В. И. Лафитский и др. ; отв. ред. Г. А. Гаджиев. – М. : Юстицинформ, 2010. – 256 с.
8. *Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз* : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. / за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.

9. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. – 850 с. – Депоновано у ДНТБ України 24.09.2013, № 43-Ук 2013.
10. Средняя зарплата по Украине и странах Европы – инфографика [Електронний ресурс] / Replyua. – 2015. – Режим доступу: <http://replyua.net.ua/news/finance/11097-srednyaya-zarplata-po-ukraine-i-stranah-evropy-infografika.html>.
11. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : монографія / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.
12. Индекс инфляции (Украина) [Електронний ресурс] / Фінансовий портал Мінфін. – 2015. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/?2015>.

REFERENCES

1. Buchanan, J. M. (1990). The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy*, 1(1), 1-18.
2. Andreeva, G. N. (2009) *Institut sobstvennosti v konstitutsiyah zarubezhnyih stran i Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii* : monografiya. M. Norma.
3. Barenboym, P. D. (2009). *Filosofiya prava i Konstitutsionnaya ekonomika. Ocherki konstitutsionnoy ekonomiki*. M. Yustitsinform.232-275.
4. Danilov, S. Yu. (2009). *Konstitutsionnaya ekonomika v zarubezhnyih stranah* : uchebnoe posobie. M. Izd dom GU VShE.
5. Dobrodumov, P. O. (2010) *Konstytutsiina ekonomika yak ob'ekt doslidzhennia. Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy*.1 18-23.
6. Skupinskyi, O. V. (2011)/ *Konstytutsiina ekonomika: poniattia ta perspektyvy dlia. Forum prava*. 1. 909-914. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
7. Gadzhiev G. A., Barenboym P. D., Lafitskiy V. I. i dr. (2010). *Konstitutsionnaya ekonomika* . M. Yustitsinform.
8. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kaminska T. M. ta in. (2010). *Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz* : monohrafiia. Kh. Pravo.
9. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kaminska T. M. ta in. (2013). *Bezpeka liudskoho rozvytku v pravovii, sotsialnii derzhavi* : monohrafiia. Kh. Nats. un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho».
10. *Sredniaya zarplata po Ukraine i stranah Evropy – infografika/ Replyua*. Retrieved from: <http://replyua.net.ua/news/finance/11097-srednyaya-zarplata-po-ukraine-i-stranah-evropy-infografika.html>.
11. *Makarova O. V. (2015). Sotsialna polityka v Ukraini* : monohrafiia. In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy.
12. *Yndeks ynfiatsyy (Ukrayna)*. Finansovyi portal Minfin. Retrieved from: <http://index.minfin.com.ua/index/infl/?2015>.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2015

К. Г. ГУБИН

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ГЛАВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРАВОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Охарактеризованы главные направления развития правовой экономики в сфере доходов населения в Украине: создание нормативно-правовой базы, способной содействовать эффективному функционированию и развитию сферы доходов; направление процессов формирования и регулирования доходов населения в законные рамки. Соответственно двум направлениям раскрыты меры, необходимые для развития правовой экономики в сфере доходов населения.

Ключевые слова: конституционная экономика, правовая экономика, регулирование доходов населения, формирование доходов населения, борьба с коррупцией, отделение бизнеса от власти.

К. Н. HUBIN

PhD., associate professor, associate professor of the Economic Theory Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

THE MAIN DIRECTIONS OF THE LEGAL ECONOMY IN AN AREA OF FORMATION AND REGULATION OF POPULATION INCOMES IN UKRAINE

Problem setting. Solution of a problem in the area of incomes of Ukrainians significantly depends on development of the legal economy.

Recent research and publications analysis. A problem of constitutional economics and its formation on the basis of a transformational system is considered in papers of H. M. Andreiev, P. D. Barenboim, H. A. Hadzhiiev, S. Yu. Danilov, P. O. Dobrodumov, A. V. Zakharov, V. D. Mazaiev, V. O. Mau, and O. V. Skupinskyi. Nevertheless, the current researches do not indicate ways of development of the legal economy in the area of population incomes in Ukraine.

Paper objective. The article aim is to indicate the main directions of development of the legal economy in the area of formation and regulation of population incomes in Ukraine.

Paper main body. The main directions of development of the legal economy in the area of population incomes are the following ones: creation of the normative and legal framework, which will conduce to effective functioning and development of the income area; legislative substantiation of processes related to formation and regulation of incomes.

The first direction should be done in two steps. At the first step, there is a need to create the maximally simple, clear, and unambiguous normative and legal framework. A taxation level should be decreased, the tax base should be extended, and subsidies should be cancelled.

In order to put into practice the second direction, there is a need to form conditions for effective functioning and development of the income area; significant increase of salaries of governmental officials and increase of state financing political parties; reduction of areas of the economic activity conducing to development of corruptive relations between the state and the business; implementation of a system of total controlling of expanses of governmental officials and politicians; creation of new institutions for fighting corruption and radical renovation of the current ones.

Conclusions of the research. Successful realization of the mentioned tasks will conduce to transition to the second step of development of the normative and legal basis of formation and regulation of population incomes, which is able to facilitate development of this area, i.e. the step of creation of a developed, complicated, and branched system for regulation of incomes upon the pattern of the West countries.

A problem of separation of the state and the business is a prospective direction of further research.

Short Abstract for an article

Abstract. the article characterizes the main directions of development of the legal economy in the area of population incomes in Ukraine, namely: creation of the normative and legal framework, which will conduce to effective functioning and development of the income area; legislative substantiation of processes related to formation and regulation of incomes. The author has indicated measures being essential for development of the legal economy in the area of population incomes.

Key words: constitutional economics, legal economy, regulation of population incomes, formation of population incomes, fighting corruption, separation of business and state.

UDK 330.1:378(477)

L. S. SHEVCHENKO

Doctor of Economic Sciences, Full
Professor, Head of Economic Theory
Department, Yaroslav Mudryi National
Law University, Kharkiv
e-mail: shevchenko_ls@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4567-0310

ACCESSIBILITY IN HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE LAW OF UKRAINE «ON HIGHER EDUCATION»¹

The essence and types of accessibility in higher education are analyzed. The social, intellectual, territorial, information and technological and economic accessibility in higher education in Ukraine are investigated. The special attention is given to measures implementing the Law of Ukraine «On higher education».

Key words: higher education, accessibility in higher education.

JEL Classification: A22, H52, I23.

Problem formulation. A right to education is one of the most important constitutional rights of a human. Realization of this right forms pre-conditions for development of a person in particular and a society in general. The Constitution of Ukraine states: «Citizens have a right to gaining free higher education at

¹ The paper was prepared within the framework of a target complex program «Social and economic modernization of Ukraine and formation of an innovative model of development» (state registration No. 0111u000961) and the fundamental research «Scientific and theoretical problems of formation, development, and institutional building a legal economy in Ukraine» at the expense of the national budget (state registration No. 0115U000326).

state-owned and municipal educational establishments on a competitive basis» (Article 53, Part 4) [1].

The Law of Ukraine «On Higher Education» (Article 4, Paragraph 1) enhances this statement: «A right to higher education is guaranteed regardless of age, citizenship, a sex, a skin color, the social and property status, a nationality, a language, origin, the state of health, attitude to the religion, presence of previous convictions, and also other circumstances. Nobody can be limited to the right to gaining higher education, except cases being determined by the Constitution and the laws of Ukraine». The Article 3 of the Law «On Higher Education» recognizes the *accessibility in higher education* as one of the main principles forming the state policy in the field of higher education. At the same time, the state is obliged to extend opportunities for gaining higher education and lifelong learning, creation and providing equal conditions of access to higher education. The state have to provide disable persons with special educational and rehabilitation accompaniment and free access to infrastructure of a higher educational establishment (HEE), taking into account limitations in vital functions stipulated by the state of health [2].

Simultaneously, statements of the Constitution of Ukraine and Article 4, Paragraph 1 of the Law of Ukraine «On Higher Education» contain some legal restrictions on the right to higher education. The legal acts give an opportunity of gaining free higher education under the following conditions: a) at state-owned and municipal educational establishments; b) on a competitive basis and according to standards of higher education; c) a citizen gains a certain degree of higher education at the expanse of national or local budgets for the first time. However, the legislator specifies the following two aspects. The first aspect states that citizens of Ukraine have a right to gaining free higher education in the second specialty at state-owned and municipal HEEs if they lost the capability to perform official or functionary obligations according to a previously gained qualification for the health reasons (this fact have to be confirmed by conclusions of a medical and social expert commission) or in other cases determined by the legislation. The second aspect mentions that citizens of Ukraine, who didn't finish education on gaining a particular education degree at the expanse of a national or a local budget, have a right to gain free higher education in the same educational degree at state-owned and municipal HEEs once more if they reimburse expenses of a national or a local budget for services on training professionals according to an order determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Nevertheless, competition as an important component of gaining higher education at state-owned or municipal HEEs remains. O. Sushynskyi points out that competition to some extant stipulates a «request» for places and a respective network of state-owned or municipal educational establishments. Therefore, following

norms of the Constitution of Ukraine and the Law «On Higher Education», decrease of competition should result in declining an amount of places and a network of educational establishments. Hence, in the absence of competition, the citizens will not have an opportunity of gaining free higher education at state-owned and municipal educational establishments. That is to say, the principle of participation in competition in order to gain higher education, which is recognized by the Constitution, contradicts the principle of accessibility in higher education [3].

Moreover, there is ambiguousness of comprehension of accessibility in higher education and its types. This hinders to determine entities (public authorities), which are responsible for practical application of the mentioned norm of the Law, and ways of providing accessibility in higher education.

Analysis of recent researches and publications. In Ukraine, economic problems of accessibility in higher education are considered by O. S. Marchenko, O. Sushynskyi, I. V. Tymoshenkov, L. I. Fedulova, K. S. Chuprin, O. O. Chuprina, etc. Nevertheless, their approaches to defining the sense and legislative guaranteeing accessibility in higher education differ from each other.

Formulation of aims. The article purpose is to analyze the sense and types of accessibility in higher education, to indicate economic problems regarding implementation of respective norms of the Law of Ukraine «On Higher Education», which need immediate solution.

Main material presentation. Accessibility in higher education is a broad concept, which depends on many factors. In the broad sense of the word, it means a set of objective and subjective opportunities and skills of a human to gain higher education. Factors, which influence accessibility in higher education include: family incomes (being necessary to pay for education and keeping a student during education); family members (one-parent families, large families, and families with a large number of children have little chance); an educational level of parents; personal characteristics such as a sex, health, a religion, values, norms; a level of education and knowledge gained at school; a region of residence; a level of awareness of opportunities for studying in different specialties at different HEEs; other factors.

More frequently, scientists indicate social, intellectual (academic), territorial, information and technological, and economic (including price) accessibility in higher education.

Social accessibility in higher education means an opportunity to gain education regardless of a sex, ethnical belonging, age, a race or the social status of a human. Simultaneously, limitation of access of particular persons or entire groups of population to educational resources is an express of deprivation of an educational field, inequality of educational opportunities, and violation of social justice.

Intellectual accessibility (scholars call it *academic accessibility*) in higher education means an opportunity and abilities for mastering a certain set of knowledge, habits, and skills according to educational programs and standards of higher education by the general body of population. Natural intellectual abilities of higher educational institution applicants as well as skills formed in the process of education at secondary school are the basis of intellectual accessibility in higher education. For instance, as to results of the external independent testing of knowledge in Ukraine, in 2015 24 % of potential applicants did not cope with tasks in Mathematics, 13.3 % of the potential applicants did not carry out a test in English [5]. 22 610 persons will not get into HEEs because of lack of knowledge in the state language [6]. The results of the external independent testing (EIT) indicated a low level of education at rural schools [7].

The intellectual accessibility in higher education encompasses:

- a) academic accessibility of a particular HEE, which means an opportunity to not only enter, but also successfully graduate from the chosen HEE;
- b) academic accessibility of a particular educational program, which means an opportunity to easily understand and master a determined set of knowledge and skills, depending on specialization of a HEE (humanitarian or technical ones) and a level of education (Bachelor's or Master's ones) [8]. At the same time, as P. Safonov mentions, equality of the very intellectual capacities of humans is not of importance in the process of gaining higher education. In return, equality of efforts aimed at application of intellectual capacities is of significance. Higher education as a useful process is possible only in terms of a right of all participators of an educational process to consider each other as unequal ones according to their intellectual capacities, depending on results of their efforts and willingness of each participator to fight for recognition of own intellectual capacities [9].

Owing to permanent reduction of a network of respective educational establishments, *territorial accessibility* in education to the greater extent concerns with a level of preschool and secondary education for children from rural areas and disable persons. However, this problem is inherent to higher education. In Ukraine, a majority of HEEs are located in the city of Kyiv, Kharkiv, Lviv, Dnipropetrovsk, Donetsk, Odesa, and Zaporizhzhia regions. The smallest number of HEEs is in Volyn, Sumy, and Mykolaiv regions. This forms restrictions in the choice of educational programs of higher education. The Law of Ukraine «On Higher Education» (Article 33, Paragraph 9) contemplates a solution for this problem due to formation of branches of HEEs as separated structural units for the purpose of meeting needs of a regional market labor for respective professionals and bringing a place of education closer to a place of their residence. However, in order to achieve this goal, there is a need to approve an order of formation, reorganization, and liquidation of HEE branches. On

the contrary, there will be reduction of a number of branches in practice [10]. Territorial inaccessibility in higher education should be compensated by its *information and technological accessibility*, which means development of modern information technologies that enable to gain education at any university of the world. Such an opportunity is especially important for disable persons.

Simultaneously, *economic accessibility* in higher education moves to the front burner in the Ukrainian society. The latter emerges if an amount of financial expense of households for purchasing services of higher education is not burdensome and it does not threaten and hinder meeting other primary needs. Researchers emphasize an obvious relation between accessibility in higher education and financial opportunities of its gaining. As to the researchers, economic accessibility is a result, and an opportunity to pay is a factor influencing achievement of this result.

From our point of view, there are the following economic issues in higher education in Ukraine.

The first issue. In Ukraine, expenses for higher education are increasingly shifted from the state, rather taxpayers, to applicants (students, their parents, and philanthropists). Transition of Ukraine to large-scale higher education (a number of students of universities, academies, and institutes from 1993/94 academic year to 2007/08 academic year increased by 2.85 times) factually was financed at the expense of private funds of citizens in the form of educational fees. Taking into consideration wide social resonance of the issue, in 2004 the Constitutional Court of Ukraine explained that free higher education in Ukraine means a right of a citizen to gain education, according to higher education standards and without paying fees, at state-owned and municipal educational establishments on a competitive basis (Part 4, Article 53 of the Constitution of Ukraine) within volumes of training professionals for general social needs (state demand) [11]. All the other trainings of professionals at state-owned HEEs are carried out *for a fee*. At private HEES, students gain education exclusively for a fee. At the same time, the government permanently reduces a number of state-funded places at HEEs. For instance, in 2015 it reduces the number by 10–12 %. According to data of CEDOS (Centre for Society Research), an amount of budget funds in 2015 was declined by 13 % for the Junior Specialist degree, by 19 % for the Bachelor's degree, by 42 % for the Educational Specialist degree, and by 13 % for the Master's degree, compared with 2014. The government reduced an amount of funds allocated for enhancement of staff qualification by 23 % [12]. As a result, in Ukraine there is strict division of students into two categories: persons studying at the expense of state funds (gaining free education) and persons studying at the expense of private funds.

The second issue. Ukraine belongs to countries with a high level of wealth differentiation and an enough high level of poverty. Periodical increases of a living

wage and a minimum wage do not provide attainment of the necessary proportion between the figures in accordance with standards of the European Social Charter. Consequently, there is lack of opportunities for potential students from low-income families, namely large and one-parent families (a single mother and children, invalids and families of invalids, and older persons), to gain higher education. The rural youth, who have neither enough money nor wide access to complementary educational services (pre-tertiary training, tutoring), are an especially vulnerable category concerning access to higher education [13]. Nowadays, a situation, when 50-60 % pupils leave school after the 9th year of studying, is inherent to the rural area. O. O. Chupryna and K. S. Chupryn point out that a low level of incomes of a significant share of the Ukrainian population restricts their opportunities to receive qualitative educational services. This escalates a problem of a considerable amount of unused human potential and strengthens lagging behind leading economies of the world [14, p. 301].

As for higher education, V. I. Sukhochev suggests to consider not only accessibility in higher education, but also accessibility of a paid educational service of a HEE, factually *price accessibility*. The latter is notable for two factors: sufficient solvency of population and appropriate prices for educational services [8]. In the European context, higher education is lower in cost in Germany (at state-owned HEEs it is free and all students get fellowships), in France, and in the Czech Republic (education is free or almost free, but you must know the language) compared with Ukraine. A number of students, who gain higher education in HEEs of Poland, Germany, and the Czech Republic increases every year.

The third issue. There are no effective and accessible financial compensators of households' expanses for education. Such compensators in foreign countries take the form of direct (granting and paying fellowships) and indirect financial aids (providing students with educational loans). In the latter case, a state places its stake on student self-financing, i.e. receiving education at students' own expense. At the same time, terms of providing educational loans (amounts of loans, a maturity date, an interest rate, age of a borrower, etc.) in developed countries widely vary depending on advantages received by an applicant of higher education. The domestic practice of providing students with state financial aids is imperfect owing to absence of methods for evaluation of a family financial position for the purpose of receiving financial aid (fellowships, subsidies, and soft loans) and a problem of honest declaration of incomes as a term of receiving of student financial aid. A tradition of philanthropic assistance for gaining higher education due to formation of various private funds at universities is legally unregulated and, consequently, undeveloped.

Moreover, there is a contradiction between the concepts of equal access and «positive discrimination» that means providing particular categories of applicants

with formalized or non-formalized preferences (subsidies) for reasons of social protection or political conjuncture, which are legally determined by a set of the Laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine and the Government of Ukraine. The state provides the «positive discrimination» through the Terms of Admission to Higher Educational Establishments of Ukraine. One of the possible approaches to solution of the issue is development of a new system of financing higher education. It can be based on complete and formal equality of all the categories of applicants, who have equal rights to receiving educational monetary loans. Simultaneously, the state will propose an opportunity of loan repayment on a preferential basis only for particular citizens [13].

The forth issue. There are different types of additional expenses of students related to accommodation (especially, in another city), nutrition, clothes, transport, literature, etc. The inability of a family to finance these expenses enforces students to combine education and work, to make the switch to part-time education, to interrupt education more than once, to choose the cheapest educational programs at a low-level HEE. Even those compromises do not make higher education accessible to poor households [13]. Expansion of «grey» forms of paying for educational services poses a considerable threat to accessibility in higher education.

Conclusions. We considered only several aspects of the problem of accessibility in higher education in Ukraine. Obviously, the scope of researches is significantly wider. The contemporary economy needs educated and highly qualified staff. In turn, the educational law and legislation must form all the conditions for development of the educational field and real reformation of the tertiary education.

REFERENCES

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
2. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
3. Сушинський, О. Конституційні засади рівного доступу до освіти [Електронний ресурс] / О. Сушинський. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5140>.
5. Результати ЗНО: випускники завалили математику та англійську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3540171-rezultaty-zno-vypusknuku-zavalily-matematyku-ta-anhliisku>.
6. Кожен десятий випускник не знає української – результати ЗНО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/354654/kozhen-desyatyj-vypusknuk-ne-znae-ukrayinskoyi-rezultaty-zno>.
7. Сільські школярі показали погані результати ЗНО – Міносвіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/life/education/selskie-shkolniki-pokazali-plohie-rezultaty-vno-minobrazovaniya-629674.html>.

8. Сухочев В. И. Доступность высшего образования в условиях перехода к экономике знаний / В. И. Сухочев // Креативная экономика. – 2009. – № 9(33). – С. 8–16.
9. Сафронов П. Высшее образование: что это значит? [Электронный ресурс] / П. Сафронов. – Режим доступа: <http://gefeter.ru/archive/8938>.
10. Імплементация Закона Украины «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://osvita.gov.ua/?tag=merezha>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти № 1-4/2004), № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9504>.
12. Міносвіти збирається скасувати фінансування ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://virginity.media/no-money-for-study>.
13. Вхождение национальной системы высшего образования в европейский простор высшего образования та наукового дослідження : моніторинг. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики» ; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. – К. : Таксон, 2012. – 54 с.
14. Чуприна О. О. Дифференциация населения за уровнем образования как фактор та наслідок соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві / О. О. Чуприна, К. С. Чуприн // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2013. – № 2 (13). – С. 299–301.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015.

Л. С. ШЕВЧЕНКО

доктор економічних наук, професор, завідувача кафедрою економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків

ДОСТУПНОСТЬ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ЗАКОНА УКРАИНЫ «О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ»

Проанализированы сущность и виды доступности высшего образования. Исследованы социальная, интеллектуальная, территориальная, информационно-технологическая и экономическая доступность высшего образования в Украине. Особое внимание уделено мерам по имплементации Закона Украины «О высшем образовании».

Ключевые слова: высшее образование, доступность высшего образования.

Л. С. ШЕВЧЕНКО

доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків

ДОСТУПНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВИЩУ ОСВІТУ»

Постановка проблеми. Норми Конституції України і ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» містять правові обмеження щодо права на вищу освіту, надаючи можливість її безоплатного здобуття: а) у державних і комунальних ВНЗ; б) на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти; в) якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває уперше за кошти державного або місцевого бюджету. Крім того, в суспільстві має місце неоднозначне розуміння доступності вищої освіти та її видів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні економічні проблеми доступності вищої освіти досліджують О. С. Марченко, О. Сушинський, І. В. Тимошенко, Л. І. Федулова, К. С. Чуприн, О. О. Чуприна та ін. Проте їхні підходи до тлумачення сутності та законодавчого гарантування доступності вищої освіти мають певні відмінності.

Формулювання цілей. Мета статті — проаналізувати сутність та види доступності вищої освіти, виокремити економічні проблеми впровадження відповідних норм Закону України «Про вищу освіту», які потребують свого першочергового розв'язання.

Виклад основного матеріалу. У статті здійснено системний аналіз доступності вищої освіти в Україні. Соціальну доступність вищої освіти визначено як можливість здобуття освіти незалежно від статі, етнічної належності, віку, раси або соціального стану людини. Інтелектуальна доступність вищої освіти означає можливість і здібності до засвоєння певної сукупності знань, умінь і навичок відповідно до освітніх програм і стандартів вищої освіти основною масою населення. Територіальна доступність освіти пов'язана із задоволенням потреб регіонального ринку праці у відповідних фахівцях та наближенням місця навчання здобувачів вищої освіти до їх місця проживання. Економічна доступність вищої освіти передбачає, що розмір фінансових витрат домогосподарств на придбання послуг вищої освіти є необтяжливим для них, не ставить під загрозу і не підриває задоволення інших першочергових потреб.

В Україні існує низка нерозв'язаних економічних проблем доступності вищої освіти. Серед них: дедалі більше перекидання витрат на вищу освіту з держави (платників податків) на здобувачів освіти; обмеженість здобуття вищої освіти для потенційних студентів із родин із низьким рівнем доходів та сільської молоді; відсутність дієвих і доступних фінансових компенсаторів видатків домогосподарств на освіту; існування різних видів додаткових витрат студентів та поширення тіньових форм оплати освітніх послуг.

Висновки. Сучасна економіка потребує висококваліфікованих працівників, і освітнє право та законодавство повинні створювати всі умови для розвитку освітньої сфери, дійсного реформування вищої школи.

Коротка анотація статті

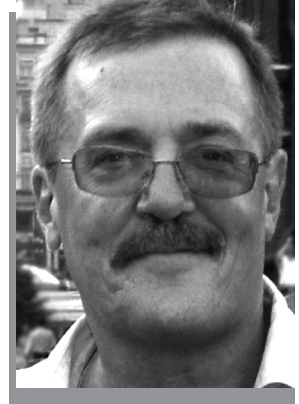
Анотація. Проаналізовано сутність та види доступності вищої освіти. Досліджено соціальну, інтелектуальну, територіальну, інформаційно-технологічну та економічну доступність вищої освіти в Україні. Особливу увагу приділено заходам з імплементації Закону України «Про вищу освіту».

Ключові слова: вища освіта, доступність вищої освіти.

УДК 340.11:37]:330.837

І. В. ТИМОШЕНКОВ

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економічної теорії
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
ivtimoshenkov@karazin.ua
ORCID ID: 0000-0001-9241-9842

О. М. НАЩЕКІНА

кандидат фізико-математичних наук,
доцент, доцент кафедри менеджменту
та оподаткування Національного
технічного університету «Харківський
політехнічний інститут»
nashchekina_olga@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-2578-1109

ОСВІТНЄ ПРАВО ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Визначено зміст освітнього права як об'єкта економічного аналізу. Надано характеристику освітнього права як комплексної галузі права. Проаналізовано особливості тлумачення змісту і структури освітнього законодавства.

Ключові слова: освітнє право, економічна теорія освітнього права, економічний аналіз законодавства, комплексна галузь права.

JEL Classification: I21, I25, I28.

Постановка проблеми. Хоча питання економічного тлумачення законів цікавлять економістів з давніх часів (Беккарія Бонесар, 1764; Ієремія Бентам, 1789; Карл Маркс, 1867), становлення економічної теорії права як досить самостійного і специфічного напрямку розвитку економічної теорії почалося

лише у 1960-х рр. [1]. І сталося це, перш за все, завдяки піонерним роботам Роналда Коуза («Проблема соціальних витрат», 1960) [2] і Гвідо Калабрезі («Деякі думки щодо розподілу ризику і деліктного права», 1961) [3]. Вагомий внесок у становлення і подальший розвиток цього напрямку зробили такі науковці, як Дуглас Норт [4; 5; 6], Ричард Познер [7], Гордон Таллок, Гарольд Демсец, Центо Вельяновські [1], Герберт Ховенкамп, Гері Беккер [8] та ін.

Подальший розвиток ідеї і принципи економічного аналізу права отримали в дослідженнях проблем перехідних економік. Серед публікацій представників цього напрямку наукової думки на особливу увагу заслуговують перш за все роботи В. Л. Тамбовцева [9; 10; 11], а також інших учасників об'єднання «Сигма» — А. Є. Шастітка, Л. М. Григор'єва, С. О. Афонцева, О. О. Аузана, Є. Ш. Гонтмахера [12; 13; 14; 15].

Незважаючи на досить суттєві відмінності у поглядах вчених, які працюють у руслі економічної теорії права, усі вони більш-менш послідовно доводять ідею про те, що загальна логіка, закономірності і перспективи розвитку правової системи можуть бути визначені, виходячи з основоположних принципів неокласичного економічного аналізу, — методологічного індивідуалізму і максимізації корисності. Серед найважливіших досягнень і результатів впровадження висновків економічної теорії права на практиці на особливу увагу заслуговують такі:

- визначення змісту норм права як механізмів створення ситуації вибору типів і моделей господарчої поведінки індивідів, розробки і реалізації ними господарчих рішень;

- раціональне обґрунтування загальних принципів функціонування і розвитку правової системи (наприклад, визначення заборонено завиСОКИХ видатків, які унеможливають організацію ефективного контролю за виконанням певної правової норми);

- обґрунтування ефективності і вибір конкретних напрямів впровадження правових реформ (системна економічна оцінка необхідності, можливості і наслідків змін у правовій системі — інституційних змін або інституційних інновацій);

- відкидання можливості існування й моделювання ідеальних правових систем; визначення як вихідної основи інституційного проектування зіставлення існуючих інститутів не з ідеалом, а один з одним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утім наразі очевидно, що проникнення ідей економічного аналізу в різні галузі права відбувається по-різному й надає такі результати, що суттєво відрізняються один від одного. І однією з таких галузей права, що й досі залишаються «відстаючими» з точки зору впровадження у їхнє дослідження методології економічного аналізу, без будь-якого сумніву, можна віднести освітнє право.

Найбільш переконливим свідченням цього є те, що проблематика економічної теорії права у вітчизняній науці наразі представлена вельми обмеженою кількістю публікацій [16; 17; 18]. І така ситуація, як ми вважаємо, є характерною не тільки для вітчизняної науки, а, швидше за все, віддзеркалює те загальне ставлення науковців до цієї проблематики, що панує в усьому світі. Досить виразною ілюстрацією цього, на нашу думку, є структура публікацій провідного видання у галузі економічної теорії права — *The Journal of Law and Economics* (видається Чиказьким університетом, США). При тому, що у виданні висвітлюється вельми широке коло питань (від загальних економічних характеристик адміністративного права Росії до детального аналізу організації функціонування Національної футбольної ліги США та реформи законодавства про банкрутство у Колумбії), виявляється, що протягом останніх шести років (2010–2015) у ньому було надруковано лише п'ять статей, які більш-менш коректно можна віднести до економічного аналізу освітнього права [19; 20; 21; 22; 23].

Формулювання цілей. Це зумовило вибір проблематики цієї публікації і її головне завдання, а саме — визначити зміст і особливості освітнього права як об'єкта економічного аналізу та інтерпретації в контексті економічної теорії права.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій та навчальній юридичній літературі зміст терміна «освітнє право» трактується досить широко і залежно від контексту вживається в різних значеннях:

- як складова освітньої системи;
- як елемент освітніх прав учасників освітніх відносин;
- як право на освіту — складова системи конституційних прав і свобод людини;
- як комплексна галузь права;
- як нормативно-правовий масив — освітнє законодавство;
- як навчальна дисципліна [24, с.195].

Ми не будемо доводити доцільність кожного з цих підходів, а зупинимося лише на тих із них, що безпосередньо стосуються завдань нашого дослідження і їхньої специфіки, а саме — на трактуванні освітнього права як комплексної галузі і особливостях тлумачення змісту і структури освітнього законодавства.

Трактування освітнього права як комплексної галузі зараз має як своїх прихильників, так і супротивників. При цьому головним питанням, навколо якого точиться вся полеміка і яке, власне, і зумовлює протилежність поглядів дослідників, полягає в тому, визнавати чи ні наявність у освітнього права тих двох головних атрибутів, які в теорії права прийнято розглядати як вихідні

умови галузевої диференціації, а саме — має чи ні освітнє право власні предмет і метод регулювання суспільних відносин.

На думку супротивників, виділення освітнього права в самостійну галузь цим вимогам не відповідає [25].

Прихильники, — навпаки, не тільки переконані в тому, що освітнє право має існувати, але, більше того, впевнені, що воно вже сформувалося, причому сформувалося саме як комплексна галузь права, і це, на їх думку, задається перш за все специфічним змістом і особливістю тих відносин, що притаманні освітній системі суспільства [26; 27].

На основі цього далі ними робляться узагальнюючі висновки.

Можливість і необхідність виділення освітнього права як комплексної правової галузі, якій належить важливе місце не тільки в правовій системі суспільства, але й у системному устрої самого права цілком зумовлена об'єктивними характеристиками сучасного суспільства:

– динамічним розвитком правової та освітніх систем в усіх сучасних демократичних державах;

– швидким зростанням і ускладненням того нормативно-правового масиву, що регулює освітні відносини;

– постійним підсиленням ролі освіти в суспільстві як найважливішого чинника соціально-економічного розвитку в сучасних умовах [24, с.198].

Слід зауважити, що серед прихильників погляду на освітнє право як на комплексну галузь не існує повної єдності думок, а крім того, у ряді випадків чітко визначити позицію, якої дотримується той чи інший дослідник, не завжди легко завдяки недостатній послідовності в аргументації авторських позицій. Наприклад, М. Ю. Федорова (яку можна віднести до поборників освітнього права) стверджує, що «у науці загально визнаним є той факт, що комплексні галузі відрізняються від самостійних за такими критеріями: не мають єдиного однорідного предмета; складаються з норм, які взяті з різних галузей; використовують методи основних галузей; не займають ніякого місця в правовій системі» [28, с. 9]. А після цього формулює висновок про те, що «комплексні галузі утворюються в системі права за предметним принципом» [28, с. 9].

Утім, на нашу думку, сьогодні можна стверджувати, що в теорії освітнього права вже склалося й отримало досить глибоке обґрунтування цілісне уявлення про освітнє право саме як про комплексну галузь зі своїми специфічними предметом і методом. Найбільш переконливою нам видається така аргументація [24, с. 200–205].

Комплексний характер освітнього права зумовлений особливостями його предмета — суспільними відносинами в системі освіти. Специфіка цих від-

носин як об'єкта регулювання правовими засобами зумовлює специфіку освітнього права як відносно самостійної, комплексної галузі.

Суспільні відносини в системі освіти якісно відрізняються від інших відносин у суспільстві і мають складну структуру.

Одна частина з них — це первинні або преціпіонні (від лат. Praecipio — наставляти, вчити) відносини, які *безпосередньо* пов'язані з організацією та управлінням освітньою діяльністю, в які між собою вступають *безпосередні* учасники освітнього процесу. Первинний характер цих відносин обумовлений тим, що вони *безпосередньо* пов'язані з реалізацією основних функцій освіти (навчання, виховання, освічення). Вони є специфічними відносинами, притаманні лише освіті, і, таким чином, підлягають регулюванню через специфічні норми права.

Інша частина відносин — це відносини вторинні або коміторні (від лат. comitor — супроводжувати), в які актори системи освіти вступають між собою у зв'язку з необхідністю ресурсного забезпечення освітнього процесу (матеріального, фінансового, кадрового тощо), а також з приводу забезпечення доступу до цих ресурсів (включаючи забезпечення права на освіту).

На відміну від первинних, коміторні відносини виступають об'єктом регулювання багатьох інших галузей права, виходячи з особливості змісту освітніх ресурсів та напрямів їх використання — при встановленні організаційно-правових форм закладів освіти та укладанні ними господарських договорів зі своїми контрагентами (цивільне право); при прийомі на роботу та укладанні договорів з науково-педагогічним та допоміжним персоналом освітніх закладів і визначенні для них режимів робочого дня і відпочинку (трудове право); при встановленні системи оплати праці для співробітників та визначенні плати за надання освітніх послуг для студентів (фінансове право); при встановленні режиму оподаткування та податкових пільг для освітніх установ (податкове право) та ін.

При всьому тому, що таке розмежування є принципово важливим і необхідним для визначення специфіки предмета освітнього права, воно не має і ніяк не може мати абсолютного характеру. Обидві складові системи відносин існують не незалежно одна від одної, а взаємозумовлені, реалізуються всередині однієї системи і в процесі своєї реалізації впливають одна на одну.

Крім наявності специфічного предмета, відносна автономність освітнього права серед інших галузей обумовлюється особливостями тих способів, прийомів і засобів, що використовуються у ньому для правового регулювання освітніх відносин, тобто — специфічністю його методу правового регулювання.

В. М. Сиріх — один із провідних спеціалістів у галузі освітнього права і головних розробників проекту освітнього кодексу Росії — серед найважливіших особливостей методу освітнього права звертає увагу на такі:

- «застосування імперативного й імперативно-диспозитивного методів правового регулювання суспільних відносин;
- своєрідність правового статусу учасників освітніх відносин;
- загальнодоступність і безкоштовність початкової та основної загальної освіти, а також середньої (повної) загальної освіти та початкової професійної освіти;
- поєднання нормативно-правового регулювання освітніх відносин на національному рівні з нормативно-правовим регулюванням органами місцевого самоврядування і локальним регулюванням освітніми установами;
- єдність і диференціація нормативно-правового регулювання освітніх відносин;
- поєднання державного контролю за якістю освіти з автономністю освітніх установ, свободою і плюралізмом в освіті;
- правозастосовна діяльність у процесі поточної та підсумкової атестації учнів;
- особливості застосування юридичної відповідальності за протиправні посягання на освітні відносини, на правопорядок в освітній сфері» [29, с. 207].

Висновки. На нашу думку, є всі підстави стверджувати, що зараз серед галузей права сформувалася і розвивається відносно автономна комплексна галузь — освітнє право.

Незважаючи на всю його специфіку, до нього мають бути застосовані ті загальні принципи економічної теорії права, що наразі вже пройшли успішну апробацію в інших галузях.

Цей аспект економічної теорії права може бути визначений не тільки як важливий напрям розвитку вітчизняного суспільствознавства, але й як актуальний і перспективний тренд розвитку науки в усьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вельяновски Ц. Г. Экономический подход к праву: критическое вступление [Электронный ресурс] / Центо Г. Вельяновски ; пер. с англ. и рефер. А. Шмакова, Е. Гордеевой. – 2010. – 17 марта. – Режим доступа: http://www.nsu.ru/nif/people_1/016.pdf/.
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Рональд Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. : Р. Капелюшников. – М. : Дело ЛТД, Catallaxy, 1993. – 192 с.
3. Calabresi G. Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts / Guido Calabresi // The Yale Law Journal. – 1961. – Vol. 70, № 4 (March). – P. 499–553.
4. Норт Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности : докл. к XIII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 3–5 апр. 2012 г. / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст ; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.

5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Фонд экон. кн. «НАЧАЛА», 1997. – 180 с.
6. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа : пер. с англ. / Дуглас Норт // *Вопр. экономики*. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
7. Познер. Р. Экономический анализ права : в 2 т. Т. 1 / Р. Познер : пер. с англ. ; под ред. В. Л. Тамбовцева. – СПб. : Эконом. школа, 2004. – 544 с.
8. Becker G. S. Law Enforcement, Malfeasance, and Compensation of Enforcers / G. S. Becker, G. J. Stigler // *Journal of Legal Studies*. – 1974. – № 3. – P. 1–18.
9. Тамбовцев В. Л. Основы институционального проектирования / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 144 с.
10. Тамбовцев В. Л. Право и экономическая теория / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 224 с.
11. Тамбовцев В. Л. Теории институциональных изменений / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 154 с.
12. Григорьев Л. М. Экономика переходных процессов : в 2 т. Т. 1 / Л. М. Григорьев. – М. : Изд. дом. Междунар. ун-та в Москве, 2010. – 528 с.
13. Группа экономистов «Сигма» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sigma-econ.ru/>. – Заголовок з екрана.
14. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории / А. Шаститко // *Вопр. экономики*. – 2003. – № 1. – С. 24–41.
15. Шаститко А. Условия и результаты формирования институтов / А. Шаститко // *Вопр. экономики*. – 1997. – № 3. – С. 67–81.
16. Тимошенко І. В. Економічні засади впровадження Освітнього кодексу України / І. В. Тимошенко // *Бізнес Інформ*. – 2012. – № 10. – С. 48–52.
17. Тимошенко І. В. Інституційні основи розвитку системи освіти : монографія / І. В. Тимошенко ; Нар. укр. акад. – Х. : Вид-во НУА, 2013. – 568 с.
18. Тимошенко І. В. Розбудова освітнього права в Україні як об'єкт економічного аналізу / І. В. Тимошенко, О. М. Нащекіна // *Становлення освітнього права в Україні : програма та матеріали наук.-практ. семінару, 4 жовт. 2010 р. [м. Харків] / Нар. укр. акад. [та ін.]*. – Х., 2010. – С. 109–110.
19. Antecol H. The Early Decision Option in College Admission and its Impact on Student Diversity / Heather Antecol, and Janet Kiholm Smith // *The Journal of Law & Economics*. – 2012. – Vol. 55, № 1. – P. 217–249.
20. Botero J. Education, Complaints, and Accountability / Juan Botero, Alejandro Ponce and Andrei Shleifer // *The Journal of Law & Economics*. – 2013. – Vol. 56, № 4. – P. 959–996.
21. Geddes R. Human Capital Accumulation and the Expansion of Women's Economic Rights / Rick Geddes, Dean Lueck and Sharon Tennyson // *The Journal of Law & Economics*. – 2012. – Vol. 55, № 4. – P. 839–867.
22. Miller A. R. Intergenerational Effects of Welfare Reform on Educational Attainment / Amalia R. Miller, and Lei Zhang // *The Journal of Law & Economics*. – 2012. – Vol. 55, № 2. – P. 437–476.
23. Sass T. R. Licensure and Worker Quality: A Comparison of Alternative Routes to Teaching / Tim R. Sass // *The Journal of Law & Economics*. – 2015. – Vol. 58, № 1. – P. 1–35.

24. Власть и властные отношения в современном мире : материалы IX научно-практической конференции, приуроченной к 15-летию Гуманитарного университета (г. Екатеринбург, 30–31 марта 2006 г. : доклады в 2 т. / редкол.: Л. А. Закс [и др.]. – Екатеринбург: Гуманитар. ун-т, 2006. – Т. 2. – С. 195–205.
25. Суханов Е. А. О концепции Кодекса об образовании и самостоятельного «образовательного права» // Проблемы и перспективы законодательства об образовании и его кодификации : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф., Москва, 11–12 окт. 2001 г. / отв. ред. А. Я. Капустин, В. В. Еремян. – М. : Изд-во РУДН, 2002. – С. 68–69.
26. Шкатулла В. И. Образовательное законодательство: теоретические и практические проблемы. Общая часть / В. И. Шкатулла ; под ред. Ю. А. Кудрявцева. – М. : Исслед. центр пробл. качества подготовки специалистов, 1997. – 164 с.
27. Шкатулла В. И. Образовательное право / В. И. Шкатулла. – М. : НОРМА, 2001. – 688 с.
28. Федорова М. Ю. Образовательное право / М. Ю. Федорова. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 320 с.
29. Законодательство об образовании : в 2 т. Т. 2. Образовательное законодательство государств – участников СНГ и стран Балтии / сост. : Ю. А. Кудрявцев, И. Ю. Егорова, О. Л. Ворожейкина, В. Ф. Пугач, Л. Н. Тарасюк ; под ред. В. М. Сырых. – М. : Готика, 2003. – 524 с.

REFERENCES

1. Velianovsky Ts. H. (2010). Ekonomycheskyi podkhod k pravu: krytycheskoe vstuplenye. Retrieved from: http://www.nsu.ru/nif/people_1/016.pdf/.
2. Kouz R. (1993). Fyrma, rinok y pravo. M. Delo LTD, Catalaxy.
3. Calabresi G. (1961). Some Thoughts on Risk Distribution and the Law of Torts. The Yale Law Journal, Vol. 70, 4. 499–553.
4. Nort D. (2012) V teny nasylyia: uroky dlia obshchestv s ohranychennym dostupom k polytycheskoi y ekonomycheskoi deiatelnosti : dokl. k XIII Apr. mezhdunar. nauch. konf. po problemam razvityia ekonomyky y obshchestva. M. Yzd. dom Visshei shkoly ekonomyky.
5. Nort D. (1997) Ynstytuti, ynstytutsyonalnie yzmeneniya y funktsyonyrovanye ekonomyky. M. Fond ekon. kn. «NACHALA».
6. Nort D. (1997). Ynstytutsyonalnye yzmeneniya: ramky analiza : per. s anhl. Vopr. ekonomyky. 3. 6–17.
7. Pozner R. (2004) Economicheskii analiz prava. CPB. Ekonom. shkola.
8. Becker G. S., Stigler, G. J. (1974). Law Enforcement, Malfeasance, and Compensation of Enforcers. Journal of Legal Studies. 3. 1–18.
9. Tambovtsev V. L. (2009). Osnovy ynstytutsyonalnoho proektyrovaniya. M. YNFRA-M.
10. Tambovtsev V. L. (2005). Pravo y ekonomycheskaia teoriya. M. YNFRA-M.
11. Tambovtsev V. L. (2009). Teoryy ynstytutsyonalnykh yzmenenyiv. M. YNFRA-M.
12. Hryhorev L. M. (2010). Ekonomyka perekhodnikh protsessov. M. Yzd. dom. Mezhdun. un-ta v Moskve.
13. Hruppa ekonomystov «Syhma». Retrieved from: <http://www.sigma-econ.ru/>.
14. Shastytko A. (2013). Predmetno-metodolohycheskye osobennosti novoi ynstytutsyonalnoi ekonomycheskoi teoryy. Vopr. ekonomyky. 1. 24–41.
15. Shastytko A. (1997). Usloviya y rezultaty formirovaniya ynstytutov. Vopr. ekonomyky. 3. 67–81.

16. Tymoshenkov I. V. (2012). Ekonomichni zasady vprovadzhennia Osvitnoho Kodeksu Ukrainy. *Biznes Inform.* 10. 48 – 52.
17. Tymoshenkov I. V. (2013). *Instytutsiini osnovy rozvytku systemy osvity : monohrafiia.* Nar. ukr. akad. Kh. Vyd-vo NUA.
18. Tymoshenkov I. V., Nashchekina O. M. (2010). Rozbudova osvitnoho prava v Ukraini yak ob'iekt ekonomichnoho analizu. *Kh.* 109–110.
19. Antecol H., Smith J. K. (2012). The Early Decision Option in College Admission and its Impact on Student Diversity. *The Journal of Law & Economics.* 55. 1. 217–249.
20. Botero J., et al. (2013). Education, Complaints, and Accountability. *The Journal of Law & Economics,* 56, 4. 959–996.
21. Geddes R., et al. (2012). Human Capital Accumulation and the Expansion of Women's Economic Rights. *The Journal of Law & Economics.* 55,4. 839–867.
22. Miller A. R., Zhang, L. (2012). Intergenerational Effects of Welfare Reform on Educational Attainment. *The Journal of Law & Economics.* 55.2. 437–476.
23. Sass T. R. (2015). Licensure and Worker Quality: A Comparison of Alternative Routes to Teaching. *The Journal of Law & Economics.* 58.1. 1–35.
24. *Vlast y vlastnie otnosheniya v sovremennom myre : materyaly IX nauchno-praktycheskoi konferentsyy, pryurochennoi k 15-letiyu Humanytarnoho unyversyteta.* Ekaterynburh: Humanytar. un-t. T. 2.195–205.
25. Sukhanov E. A. (2002). O kontseptsyy Kodeksa ob obrazovanny y samostoiatelnoho «obrazovatelnoho prava». *Problemy y perspektivy zakonodatelstva ob obrazovanny y eho kodyfykatsyy.* M. Yzd-vo RUDN. 68–69.
26. Shkatulla V. Y. (1997). *Obrazovatelnoe zakonodatelstvo: teoreticheskiye y praktycheskiye problemy.* Obshchaia chast. M. Yssled. tsentr probl. kachestva podgotovky spetsyalystov.
27. Shkatulla V. Y. (2001). *Obrazovatelnoe pravo.* M. NORMA.
28. Fedorova M. Yu. (2003). *Obrazovatelnoe pravo.* M. VLADOS.
29. Kudriavtse Yu. A., Ehorova Y. Yu., Vorozheikyna O. L., Puhach V. F., Tarasiuk L. N. (2003). *Zakonodatelstvo ob obrazovanny.* *Obrazovatelnoe zakonodatelstvo hosudarstv – uchastnykov SNH y stran Baltyy.* M. Hotyka.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2015

И. В. ТИМОШЕНКОВ

доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономической теории Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

О. Н. НАЩЕКИНА

кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и налогообложения Национального технического университета «Харьковский политехнический институт»

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО КАК ОБЪЕКТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Определено содержание образовательного права как объекта экономического анализа. Определены характеристики образовательного права как комплексной от-

расли права. Проанализированы особенности толкования содержания и структуры образовательного законодательства.

Ключевые слова: образовательное право, экономическая теория образовательного права, экономический анализ законодательства, комплексная отрасль права.

I. V. TIMOSHENKOV

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Economic Theory Department, V. N. Karazin Kharkiv National University.

O. M. NASHCHEKINA

PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor, Associate Professor of the Management and Taxation Department, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute».

EDUCATION LAW AS AN OBJECT OF ECONOMIC ANALYSIS

Problem setting. The results of the economic analysis application to different branches of law vary significantly. Whereas for some branches these results are quite noticeable (e.g. liability for unintentional damage, property law, contract law, theory of civil litigation), the economic analysis of other branches of law is still in the earliest stages of its development. This is in particular true for education law.

Recent research and publications analysis. Among publications of special note are the works by V. L. Tambovtsev, A. Is. Shastri, L. M. Grigoriev, S. A. Afontsev, A. A. Auzan, Is. S. Gontmakher.

Paper objective. To determine the content and features of educational law as an object of economic analysis and interpretation in the context of economic theory of law.

Paper main body. The main reason for the limited application of economic approach to education law lies in the controversies related to the subject matter and method of education law both in the domestic and international science.

Social relations in education represent a complex system, in which two groups of relations can be identified.

The first group includes relations among direct participants in the education process, through which the main functions of education, i.e. training, enlightening, and upbringing, are realized. These are education-specific relations and they are regulated via specific rules of law.

The second group encompasses not only relations among direct participants in the education process but also relations between direct participants and numerous stakeholders of educational institutions. Such relations emerge with regard to the use and disposal of educational resources as well as the appropriation and distribution of education outputs. These relations are not education-specific and are regulated by legal norms related to other branches of law, such as civil law (when choosing a legal status of the educational

institution, concluding economic contracts with different external organizations); labor law (when hiring employees and concluding employment contracts with research and teaching staff); tax law (when setting up taxation regime and tax privileges for educational institutions) and so on.

The specificity of social relations in education as objects of the regulation by law determines the specificity of education law as a relatively independent complex body of law. Apart from the specificity of its subject matter, a relative autonomy of education law among other branches of law is determined by the peculiarities of ways, techniques, and means, which are used for the legal governance of relations in education.

Conclusions of the research. However, despite its specificity, education law lends itself to the application of those general principles of economic theory that have proved to be useful when applied to other areas of law.

Thus, the application of economic analysis to education law can be defined as an important and promising direction for the development of social studies both domestically and on an international scale.

Short Abstract for an article

Abstract. In the article, the content of education law as an object of economic analysis is defined. The characteristics of education law as a complex body of law are identified. The specificity of the interpretation of the content and structure of the education-related legislation is analyzed.

Key words: education law, the economic theory of education law, economic analysis of law, a complex body of law.

УДК 330.8:340.11

О. О. НАБАТОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
olga_nabatova@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0259-4191

ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД ДО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ПРАВА¹

Проаналізовано та узагальнено теоретико-методологічні засади економічного аналізу права. Визначено базові принципи поведінкового підходу до економіко-правових досліджень. Розкрито сутність концепції «debiasing through law» («усунення відхилень за допомогою закону»), за якою правові норми розглядаються як спосіб коригування вибору індивідів на користь бажаних для суспільства нормативно правильних рішень.

Ключові слова: економічний аналіз права; поведінкова економіка; обмежена раціональність; ефект володіння; когнітивні помилки.

JEL Classification: B410, K00.

Постановка проблеми. Право як соціальний феномен досліджується різними науками, у тому числі й економічною теорією, яка змогла запропонувати свій інструментарій для аналізу змісту та наслідків застосування права, дослідження й прогнозування прямого та зворотного впливу правових інститутів на економічну поведінку індивідів. Формування юридичних правил як важливої складової інституціонального середовища є одним із ключових аспектів соціально-економічної трансформації, тому аналіз ефективності нормативних актів, можливостей їх прийняття та реального застосування є актуальним.

¹ Роботу виконано в межах фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системне проникнення принципів і методів економічного аналізу у сферу права пов'язане з дослідженнями А. Алчіяна, Г. Демсетца, Г. Калабрезі [1], Р. Коуза, Г. Беккера [2]. Цілісності і систематизованості економічний аналіз права (далі — ЕАП) набув у працях Р. Познера [3; 4]. Вітчизняні науковці (О. А. Воловик, О. А. Гриценко, В. Джунь, І. В. Тимошенко та ін.) досліджують концептуальний каркас економіки права, її методологічний потенціал та перспективи розвитку. Разом з тим, незважаючи на продуктивність використання методів неокласичного аналізу для дослідження широкого кола правових питань, існує необхідність уточнення його поведінкових передумов.

Формулювання цілей. Мета статті — проаналізувати теоретико-методологічні засади економічного аналізу права (ЕАП) та визначити методологічні перспективи використання поведінкового підходу в економіко-правових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні економіка права — це вивчення права на основі передумов та у межах методології економічної теорії. Теоретико-методологічний каркас ЕАП («Law and Economics») має певні особливості, серед яких [3–8]:

– *використання економічних методів для аналізу нормативних актів.* За Р. Познером, основними передумовами ЕАП є, по-перше, раціональність вибору суб'єктів, які діють у межах правової системи, та максимізація ними корисності навіть при прийнятті «неринкових» рішень; по-друге, здатність права встановлювати «ціну» рішення щодо певної поведінки (грошова компенсація, кримінальне покарання тощо) і, таким чином, впливати на «кількість» відповідних дій [4, с. 5]. Неправильне визначення рівня такої «ціни» може призвести або до порушення ефективних правил у разі її заниження, або до дотримання неефективних правил, а також намагання уникнути діяльності у певних сферах, якщо «ціна» завишена.

Разом з тим дискусійним залишається питання щодо галузей права, які можна вивчати за допомогою методів економічної теорії [9]. Так, чиказька школа (Р. Познер, Г. Беккер, Р. Коуз) «відрізняється широтою охоплення (майже вся правова система) і акцентуванням правового регулювання неринкової поведінки» [3, с. XVIII]. Разом з тим деякі дослідники, критикуючи «імперіалістичні» претензії ЕАП щодо пояснення правової дійсності, справедливо вказують на необхідність «з'ясування методологічних кордонів його застосування, умов і меж значущості його висновків» [10, с. 24–25], переходу від конкретики та описовості («storytelling») на більш високий рівень теоретичних узагальнень;

– *дослідження економічного ефекту права, вивчення впливу правової системи на економічну поведінку.* Невід'ємним елементом економічного

аналізу є врахування наслідків реалізації правових норм, що відображається у категоріях екстерналій, соціальної вартості та соціальних витрат. У деяких ситуаціях вплив юридичних правил на ринкову поведінку є очевидним, оскільки вони безпосередньо її регулюють. При цьому економічний аналіз, як зауважує Д. Фрідман, радикально змінює розуміння завдань правового регулювання, заміщуючи питання захисту або утиску певної соціальної групи іншими, набагато глибокими та складнішими проблемами [5]. Юридичні правила модифікують людську поведінку, тому при їх оцінці слід звертати увагу не на те, як вони діятимуть в окремих випадках, а на те, як вони вплинуть на поведінку людей, які знають закони і раціонально планують свої дії, чи будуть вони сприяти підвищенню економічної ефективності дотримання законодавства. Так, у випадках, коли обидві сторони пов'язані контрактом і ціною, необхідно визначити, як зміна юридичних умов контракту вплине на ринкове ціноутворення, що, у свою чергу, може звести нанівець бажаний перерозподільний ефект юридичного правила. Коли ж нормативні акти не стосуються безпосередньо економічних відносин, завданням економіста є «точне виявлення раціональних елементів при визначенні наслідків, які прийнято вважати ірраціональними та непередбачуваними» [5]. Наприклад, обираючи швидкість руху, частоту проведення технічного обслуговування, розподіл уваги між дорожнім рухом та розмовою із пасажиром, водій неявно обирає між витратами зростаючого ризику аварії і вигодами від швидкого прибуття, економії грошей та приємної розмови. Такий підхід є важливим при аналізі норм, призначених для попередження аварій та законів, що визначають відповідальність у разі аварії. Крім того, слід проаналізувати й питання щодо ефективності страхування як альтернативного використанню юридичної системи способу забезпечення компенсації заподіяної шкоди;

– *введення критерію економічної ефективності щодо правових норм.* При цьому слід зауважити, що аналіз правових норм з точки зору економічної ефективності, суспільного добробуту та оптимального розподілу ресурсів у межах ЕАП здійснюється без претензії на пріоритетність критерію ефективності. Втім економічний аналіз часто виявляє наявність переконливих аргументів для обґрунтування багатьох усталених правових норм, виходячи не з традицій правового порядку, а з міркувань ефективності. Наприклад, норма «незнання закону не звільняє від відповідальності» є економічно ефективною, оскільки звільняє державу від витрат на доведення до кожного індивіда усіх правових норм. Держава, перекладаючи витрати з вивчення юридичних правил на індивідів, несе лише витрати щодо забезпечення можливості цього вивчення — на публікацію нормативних актів.

Економіка права виходить з того, що правові обмеження, як і ринок, є механізмом розподілу обмежених ресурсів. При нульових трансакційних витратах результатом переговорів сторін буде такий перерозподіл прав, який буде ефективним та разом з тим таким, що не залежатиме від юридичних правил, на яких він ґрунтується (теорема Р. Коуза). При заборонено високих трансакційних витратах, навпаки, ці правила стають значущими, правова система виступає субститутутом ринку: юридичні норми визначають, який обмін має відбутися у випадку, якщо сторони не спроможні домовитися самостійно, та впливають на ефективність розподілу ресурсів [7, с. 7]. За теоремою Р. Познера, коли трансакційні витрати вище нуля (є об'єктивні перешкоди для ефективного обміну), різні варіанти розподілу прав власності виявляються нерівноцінними з точки зору інтересів суспільства. При високих трансакційних витратах законодавство має обирати й встановлювати найефективніший з усіх доступних розподіл прав власності [8].

При цьому критерій ефективності застосовується в економічному аналізі права у двох аспектах: по-перше, при вирішенні питань про те, кого наділяти правом, і, по-друге, про те, яку форму юридичного захисту обрати [11]. Щодо першого кола питань, то, за Р. Познером, для мінімізації трансакційних витрат правом має наділятися сторона, яка цінує його більше [4]. Що стосується покладання відповідальності, то, за логікою ЕАП, у випадку правопорушення відповідальною має визнаватися та сторона, яка могла б його попередити з меншими витратами [5]. При встановленні відповідальності за злочин економічний аналіз має відповісти на питання, яким має бути в ефективній системі поєднання тяжкості покарання та ймовірності арешту для будь-якого злочину, що потребує зіставлення витрат та вигід для злочинців, жертв і пенітенціарної системи [2]. Застосування принципу економічної ефективності при виборі форм юридичного захисту, що можуть визначатися правилами власності, відповідальності або невідчужуваності, досліджено у джерелі [1].

При цьому слід зауважити, що, оскільки витрати правового втручання можуть бути більшими за вигоди від нього, повне виключення екстерналій вважається економічно недоцільним — бажаним є зменшення негативних зовнішніх ефектів до тієї точки, де граничні збитки, яких вдалося запобігти, дорівнюють граничним витратам на зменшення шкоди [12];

– *сфокусованість дослідження не лише на наслідках застосування правових норм, а й на механізмі їх змін.* Як вказує Д. Фрідман, в економіці права є два підходи до цієї проблеми [5]. З одного боку, Р. Познер ґрунтовно доводить, що загальне право з низки причин має тенденцію до забезпечення економічної ефективності (причому цей критерій не обов'язково формулюється у явному вигляді). В процесі природного відбору найбільш життєздатних

інститутів і форм соціальної організації «виживають» лише ефективні за своїми економічними наслідками юридичні норми і правила. З другого боку, теорія суспільного вибору розглядає нормативні акти як породження політичного ринку, на якому спеціальні групи інтересів переслідують свої приватні цілі за допомогою державних засобів. Тому цілком можливим є існування неефективних законів — законів, які завдають більше шкоди стороні, що програла, ніж приносять користі стороні, що виграла. Тому закони «мають тенденцію обслуговувати інтереси сконцентрованих груп за рахунок інтересів розосереджених груп, оскільки носії перших більш здатні зібрати гроші для лобювання необхідних їм законів» [5].

Використання чиказькою школою неокласичної методології дозволило проаналізувати широке коло правових питань. Разом з тим поза увагою дослідників залишилися інституціональні та психологічні чинники. Необхідність аналізу впливу схильностей і біологічної природи на економічну поведінку людини, врахування впливу поведінкових особливостей людей на функціонування правових норм зумовила появу поведінкової економіки права (behavioral law and economics).

Представники поведінкового підходу до аналізу права поставили під сумнів низку фундаментальних принципів неокласичної теорії (принцип повної раціональності, стабільності переваг, орієнтації на особисті інтереси) та навели докази того, що людська поведінка характеризується систематичними відхиленнями від раціональності [6, с. 191]. При цьому вони не заперечують теорію раціонального вибору як таку, а лише намагаються ввести в аналіз поведінкові чинники, які б підвищили передбачувані можливості економічної теорії права шляхом створення більш реалістичних основ поведінки акторів.

Поведінкова економіка виходить з принципів обмеженої раціональності (в цьому вона збігається з неінституціоналізмом), обмеженої сили волі (непослідовної реалізації переваг) та обмеженої егоїстичності (врахування інтересів інших людей при реалізації власних цілей) [6; 13].

За Г. Саймоном, який перший увів термін «обмежена раціональність», суб'єкти намагаються діяти раціонально, але в дійсності ця їх здатність виявляється обмеженою через неповноту інформації, обмеженість когнітивних здібностей. Д. Канеман на результатах численних експериментів продемонстрував, що когнітивний процес суб'єкта (тобто процес сприйняття та обробки інформації, прийняття рішень) відбувається у межах двох відносно відокремлених систем психіки — інтуїтивної та свідомої. Причому він доводить, що людською поведінкою у більшості випадків управляють саме інтуїція і когніції (психічні новоутворення, що формуються на основі знань, очікувань, оцінки та попереднього досвіду), а раціональне мислення використовується лише для коригування [14].

Для подолання обмеженості логічних та розрахункових здібностей, люди використовують евристики — когнітивні механізми, що автоматично застосовуються людиною та спрощують процес прийняття рішень. У цілому вони, базуючись на досвіді та узагальнюючи певні успішні у минулому пізнавальні дії, дозволяють давати швидкі відповіді, близькі до оптимальних. Замість проходження усього процесу аналізу та прийняття рішень людина одразу переходить до певного висновку, лише «впізнавши» ситуацію, в якій вона опинилася. Втім судження, які ми отримуємо за допомогою евристик, не завжди виявляються правильними. Так, евристика доступності полягає у тому, що події, які відбулися нещодавно або які легко уявити, здаються нам більш імовірними, ніж ті, які ще не відбувалися. Тому ймовірність потрапити в автомобільну аварію оцінюється вище тими, хто вже опинявся у цій ситуації, ніж тими, хто ніколи не був учасником дорожніх пригод. Помилка оптимізму стосується недооцінки ймовірності настання небажаних подій. Під її впливом ми схильні приймати рішення, що тягнуть за собою не виправдано великі ризики. Люди оцінюють ймовірність їх покарання за порушення правил дорожнього руху нижче, ніж ймовірність такого ж покарання для середньостатистичного водія. Як наслідок, при прийнятті рішень вони недооцінюють очікувані витрати, пов'язані з відповідальністю за правопорушення. Ще одна когнітивна помилка — схильність мислити на користь бажаного — призводить до інтерпретації фактів не відповідно до реальних даних, а залежно від бажаних результатів. Наприклад, сторони судового процесу інтерпретують одну й ту ж саму інформацію по-різному залежно від їх ролі — позивача чи відповідача (позивачі, як правило, більш оптимістичні щодо прийняття рішення суду на їх користь), тому обов'язковий обмін інформацією у судовому розгляді може не зближувати, а, навпаки, викликати розходження у сторін [13].

Одним із найсильніших когнітивних зміщень, що має важливе значення для ЕАП, є продемонстрований Р. Талером та Д. Канеманом «ефект володіння» (endowment effect): людина цінує більше ті речі, якими вона володіє, ніж ті, якими може оволодіти. Тобто людям більшою мірою не подобається втрачати блага, якими вони вже володіють, ніж подобається отримувати інші блага [14]. Як наслідок, ціна товару, встановлена його власником, буде перевищувати ту ціну, за якою б він сам погодився купити аналогічний продукт. Це підтвердив експеримент, у ході якого половині групи студентів подарували кавові чашки з логотипом Корнелльського університету вартістю 6 дол. Потім між ними та другою половиною групи почалися торги. За класичною теорією, ціни попиту та пропозиції мали б врівноважитися, але насправді ціна пропозиції сягнула 5,25 дол. за чашку, тоді як ціна попиту склала лише 2,25 дол. Тобто небажання втратити те, що маєш, стало причиною розбіжності

в оцінці вартості чашок, які перша половина групи отримала безкоштовно. Більш того, фактично на ринку пропонувалося лише 15 % від усієї кількості чашок навіть за такою завищеною ціною. Зважаючи на існування «ефекту володіння», представники поведінкового підходу ставлять під сумнів теорему Коуза. Наведений вище експеримент демонструє, що навіть в умовах низьких трансакційних витрат початковий розподіл прав власності на ресурси впливає їх кінцевий розподіл.

Замість теорії прийняття рішень, що виходить із теорії очікуваної корисності, Д. Канеман і А. Тверські запропонували теорію перспективи [14]. Згідно з цією теорією, нормальна людина не здатна правильно оцінити майбутні вигоди в абсолютному вираженні, насправді вона оцінює їх порівняно з деяким загальноприйнятим стандартом, прагнучи насамперед уникнути погіршення свого становища.

Багато рішень, які приймають індивіди протягом життя (щодо заощаджень, інвестицій в освіту, охорону здоров'я, правопорушень та злочинів тощо) мають наслідками витрати та вигоди, що виникають у різні періоди часу. Тому ефекти дисконтування у часі та обмеженої сили волі посідають важливе місце у сучасних поведінкових дослідженнях, що мають прикладне значення для національних накопичень, системи охорони здоров'я, системи пенсійного забезпечення [15]. Ефект дисконтування полягає у наданні більш високих переваг поточним благам порівняно з майбутніми, у результаті чого люди діють так, щоб уникнути короткострокових втрат, які вони «не люблять» більше, ніж «люблять» довгострокові вигоди. Обмеженість сили волі проявляється в тому, що люди часто здійснюють певні дії, навіть знаючи при цьому, що наслідки цих дій не відповідають їх власним довгостроковим інтересам. Тому вони згодні підтримати колективні дії, які б усували цей недолік, зокрема, впровадження певних юридичних норм [6, с. 194]. Приклад — система пенсійного забезпечення. Природно, що готовність заощаджувати (тобто відмовлятися від частини поточного споживання), особливо у працівників молодого віку, для яких вихід на пенсію уявляється дуже далеким майбутнім, не може бути високою. У цьому випадку державне обов'язкове пенсійне страхування, що примушує працівників регулярно робити відрахування із заробітної плати на пенсійне забезпечення в автоматичному режимі, виступає «компенсатором» недостатньої сили волі, запобігає інвестиційній «короткозорості».

Обмежена егоїстичність як передумова поведінкового підходу знаходить прояв у тому, що люди, які приймають рішення, опікуються не лише рівнем власного добробуту, а й рівнем добробуту інших людей. Тому уявлення про справедливість є фактором, що суттєво впливає на економічну поведінку. Люди готові витратити свої ресурси, щоб покарати тих, хто завдав їм шкоди,

а також, щоб винагородити тих, хто їм допоміг, або зробити результат більш справедливим, на їх думку [16]. Це також підтверджується спостереженнями та експериментами. Наведемо приклад: одному з учасників давалася певна сума грошей, частину якої він мав запропонувати другому учаснику. Той, у свою чергу, міг або взяти гроші, або відмовитися. У першому випадку він отримував ці гроші, а залишок забирав собі перший учасник, у другому вони обидва не отримували нічого. Експеримент, що проводився більш ніж у 20 країнах, показав, що від малих сум (менше 20 % від загальної), як правило, відмовлялися, хоча раціонально було б погоджуватися з будь-якою запропонованою сумою. Проте покарання першого учасника, який запропонував образливо малу частину грошей, давало людям більше задоволення, ніж їх власна вигода.

У межах експериментального аналізу поведінки індивідів у процесі судового вирішення конфлікту було встановлено ефект «прагнення до рівності» [6, с. 196], що полягав у тому, що кроки до компромісу, які робилися однією стороною, викликали в іншій стороні відповідні кроки у тому ж напрямі. Зовсім інша ситуація (яка також демонструє прагнення до справедливості) складається після винесення судового рішення: сторона, що отримала компенсацію за рішенням суду, вважає, що вона заслужила відповідну винагороду і відстояла її у суперечці з винуватцем. Тому післясудові домовленості є дуже рідкісними, незважаючи навіть на низькі транзакційні витрати і потенційно вагомими можливості для взаємовигідних угод [6, с. 200].

Важливим висновком поведінкової економіки є те, що когнітивні помилки та відхилення можна передбачити, врахувати в економічному аналізі та спробувати подолати за допомогою інститутів, у тому числі і правових норм. У поведінковому напрямі економічного аналізу права отримав поширення підхід «debiasing through law» — усунення відхилень (від раціональної поведінки) за допомогою права [13]. За логікою цього підходу, люди через особливості своєї природи (обмежені раціональність, силу волі, егоїстичність) у певних ситуаціях приймають не найкращі для себе рішення, тому нормативні установки суспільства мають «коригувати» індивідуальний вибір, допомагати людям усунути або зменшити помилки у судженнях, безпосередньо не обмежуючи вибір, «підштовхувати» індивідів до прийняття нормативно правильних рішень (концепції «лібертаріанського» та «асиметричного» патерналізму [17]). Право розглядається як один із способів зменшення ступеня прояву поведінкових відхилень. Основний акцент при цьому робиться на когнітивних помилках, оскільки інші аспекти обмеженої раціональності, обмеженої сили волі та обмеженої егоїстичності не можуть беззастережно вважатися відхиленнями, що потребують усунення.

Висновки. ЕАП досліджує правові норми на основі передумов та у межах методології економічної теорії, вводячи до аналізу права критерій економічної ефективності. При цьому предметом дослідження виступають не лише наслідки застосування правових норм, а й механізм їх виникнення та змін. Економічний підхід має значний теоретико-методологічний потенціал щодо визначення максимально ефективних способів правового регулювання різних сторін суспільних відносин. Найбільш перспективним в умовах континентальної правової системи вбачається використання ЕАП як аналітичного інструменту для інтерпретації правових норм, формулювання реалістичних (таких, що перевіряються) гіпотез про наслідки альтернативних правових рішень [18, с. 390].

Представники поведінкового підходу до ЕАП виступили з критикою низки фундаментальних принципів неокласичної теорії та навели докази того, що людська поведінка характеризується систематичними відхиленнями від раціональності. Серед них: обмежена раціональність, що обумовлює помилки судження та відхилення від теорії очікуваної корисності; обмежена сила волі та ефект дисконтування, які призводять до надання більш високих переваг поточним інтересам, навіть таким, які не відповідають довгостроковим цілям; обмежена егоїстичність, що обумовлює складнішу мотивацію економічної поведінки. Одним із найсильніших когнітивних зміщень, що має важливе значення для ЕАП, є «ефект володіння», наявність якого ставить під сумнів теорему Р. Коуза, за якою в умовах низьких трансакційних витрат початковий розподіл прав власності не впливає на ефективність розподілу ресурсів. Важливим висновком поведінкової економіки є те, що когнітивні помилки можна передбачити, врахувати в економічному аналізі та спробувати подолати за допомогою інститутів. Концепція «усунення відхилень за допомогою права» на результатах численних експериментів доводить, що люди через особливості своєї природи у певних ситуаціях приймають не найкращі для себе рішення, тому нормативні установки суспільства мають «коригувати» індивідуальний вибір, допомагати усунути або зменшити помилки у судженнях, безпосередньо не обмежуючи вибір, «підштовхувати» індивідів до прийняття нормативно правильних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Calabresi G. Property rules, liability rules, and inalienability: one view of the cathedral / G. Calabresi, D. C. Melamed // *Harvard Law Review*. – 1972. – Vol. 85, № 2. – P. 1089–1128.

2. Беккер Г. Преступление и наказание: экономический подход / Г. Беккер // Истоки. – 2000. – Вып. 4. – С. 28–90.
3. Познер Р. Экономический анализ права : в 2 т. / пер. с англ. ; под ред. В. Л. Тамбовцева. – СПб. : Эконом. шк., 2004. – Т. 1. – 524 с.
4. Posner R. A. The Law and Economics Movement [Электронный ресурс] / R. A. Posner // American Economic Review. – 1987. – Vol. 77. – № 2. – P. 1–13. – Access mode: <http://www.rwi.uzh.ch/lehreforschung/alphabetisch/weberr/archiv/FS08/unterlagen/unterlagenLE/aufsaeetze/TheLawandEconomicsMovement.pdf>.
5. Фридман Д. Право и экономическая теория [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://corruption.rsuh.ru/magazine/6/n6-03.html>.
6. Тамбовцев В. Л. Право и экономическая теория : учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 224 с.
7. Шмаков А. В. Экономический анализ права : учеб. пособие / А. В. Шмаков. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2005. – Ч. 1. – 136 с.
8. Воловик О. А. Концептуальный каркас економіки права: запровадження до економіко-правових досліджень [Електронний ресурс] / О. А. Воловик // Часоп. Акад. адвокатури України – 2013. – № 2. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chauu_2013_2_8.pdf.
9. Бальсевич А. Экономика права: предпосылки возникновения и история развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutiones.com/theories/1025-ekonomika-prava.html>.
10. Антонов М. В. О некоторых теоретических проблемах применения экономического анализа права в России / М. В. Антонов // Право (Журнал ВШЭ). – 2011. – № 3. – С. 10–25.
11. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности [Электронный ресурс] / Р. И. Капелюшников. – М. : ИМЭМО, 1990. – Режим доступа: http://www.libertarium.ru/l_lib_propkapel.
12. Veljanovski C. The Economics of Law. – London : The Institute of Economic Affairs. – 2006. – 194 p.
13. Jolls C. Behavioral Law and Economics [Электронный ресурс] / С. Jolls. – Режим доступа: <http://www.nber.org/papers/w12879.pdf>.
14. Канеман Д. Принятие решений в условиях неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Тверски. – Харьков : Изд-во «Гуманитарный центр», 2005. – 632 с.
15. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер ; пер. с англ. Д. Прияткина – М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 273 с.
16. Camerer C. Behavioral Economics: Past, Present, Future. [Электронный ресурс] / С. Camerer. – Режим доступа: <http://www.usapr.org/papers/paper.aspx?PaperID=30>.
17. Camerer C. Regulation for Conservatives. Behavioral Economics and the Case for «Asymmetric Paternalism» / С. Camerer, S. Issacharoff, G. Loewenstein // University of Pennsylvania Law Rev. – 2003. – № 151. – P. 1211–1254.
18. Кирхнер К. Трудности восприятия дисциплины «право и экономика» в Германии / К. Кирхнер // Истоки. – 2004. – Вып. 5. – С. 368–392.

REFERENCES

1. Calabresi G., Melamed D. C. (1972). Property rules, liability rules, and inalienability: one view of the cathedral. *Harvard Law Review*, 85. 1089 – 1128.
2. Bekker G. (2000). Prestuplenie i nakazanie: ekonomicheskij podhod. *Istoki*, 4. 28-90.
3. Pozner R. *Ekonomicheskij analiz prava*. (2004). SPb. : Ekonomicheskaya shkola.
4. Posner R. A. (1987) *The Law and Economics Movement*. *American Economic Review*, 77. 2. 2-13.
5. Fridman D. *Pravo i ekonomicheskaya teoriya*. Retrieved from: <http://corruption.rsuh.ru/magazine/6/n6-03.html>.
6. Tambovtsev V. L. (2005). *Pravo i ekonomicheskaya teoriya*. Moskva : INFRA-M.
7. Shmakov A. V. (2005). *Ekonomicheskij analiz prava*. Novosibirsk : Izd-vo NGTU.
8. Volovik O. A. (2013). Kontseptualniy karkas ekonomiki prava: zaprovadzhennya do ekonomiko-pravovih doslidzhen. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaa_u_2013_2_8.pdf.
9. Balsevich A. *Ekonomika prava: predposylki vznikoveniya i istoriya razvitiya*. Retrieved from: <http://institutiones.com/theories/1025-ekonomika-prava.html>.
10. Antonov M. V. (2011). O nekotoryih teoreticheskikh problemah primeneniya ekonomicheskogo analiza prava v Rossii. *Pravo*, 3. 10–25.
11. Kapelyushnikov R. I. (1990). *Ekonomicheskaya teoriya prav sobstvennosti*. Retrieved from: http://www.libertarium.ru/l_lib_propkapel.
12. Veljanovski C. (2006). *The Economics of Law*. London : The Institute of Economic Affairs.
13. Jolls C. *Behavioral Law and Economics*. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w12879.pdf>.
14. Kaneman D. (2005). *Prinyatie resheniy v usloviyah neopredelennosti: Pravila i predubezhdeniya*. Harkov : Izd-vo «Gumanitarniy tsentr».
15. Akerlof Dzh. (2010). *Spiritus Animalis, ili Kak chelovecheskaya psihologiya upravlyaet ekonomikoy i pochemu eto vazhno dlya mirovogo kapitalizma*. Moskva. OOO «Yunayted Press».
16. Camerer C. *Behavioral Economics: Past, Present, Future*. Retrieved from: <http://www.usapr.org/papers/paper.aspx?PaperID=30>.
17. Camerer C., Issacharoff S., Loewenstein G. et al. (2003). Regulation for Conservatives. *Behavioral Economics and the Case for «Asymmetric Paternalism»*. *University of Pennsylvania Law Rev.*, 151. 1211–1254.
18. Kirhner K. (2004). Trudnosti vospriyatiya distsipliny «pravo i ekonomika» v Germanii. *Istoki*, 5. 368–392.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2015

О. А. НАБАТОВА

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

**ПОВЕДЕНЧЕСКИЙ ПОДХОД
К ЭКОНОМИЧЕСКОМУ АНАЛИЗУ ПРАВА**

Проанализированы и обобщены теоретико-методологические основы экономического анализа права. Определены базовые принципы поведенческого подхода к экономико-правовым исследованиям. Раскрыта сущность концепции «debiasing through law» («устранение отклонений с помощью закона»), в соответствии с которой правовые нормы рассматриваются как способ корректировки выбора индивидов в пользу желаемых для общества нормативно верных решений.

Ключевые слова: экономический анализ права, поведенческая экономика, ограниченная рациональность, эффект владения, когнитивные ошибки.

O. O. NABATOVA

Ph.D. in Economics, associate Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

**THE BEHAVIORAL APPROACH
TO ECONOMIC ANALYSIS OF LAW**

Problem setting. Analysis of effectiveness of legal acts, opportunities of passing the acts, and real application are of considerable importance.

Recent research and publications analysis. System penetration of principles and methods of economic analysis into the field of law are related to scientific papers of A. Alchian, H. Demsetz, G. Calabresi, R. Coase, and G. Becker. A coherent and organic view of the field of law and economics was presented in papers of R. Posner, who had analyzed a wide range of legal issues on the basis of economic instruments. Domestic scientists (O. Volovyk, O. Hrytsenko, V. Dzhun, etc.) examine the conceptual framework of economic analysis of law, its methodological potential, and prospects of development.

Paper objective. The article objective is to determine methodological prospects of application of the behavioral approach to economic and legal research.

Paper main body. The behavioral economics examines further deviations from traditional economic assumptions, which are as follows: bounded rationality, which stipulates errors of judgement and deviations from the theory of expected utility; bounded will-power and an effect of discounting that result in providing current interests with more considerable preferences, even those interests, which do not respond to long-term goals; a bounded self-interest, which stipulates more complicated motivation of economic be-

havior. One of the most powerful cognitive displacements, which are of significant importance for economic analysis of law, is an endowment effect. Availability of this effect calls the theory of Coase into question.

Conclusions of the research. The important conclusion of the behavioral economics is an opportunity to predict, take into account in economic analysis, and try to overcome cognitive errors owing to institutions. In the field of behavioral law and economics, the concept of «debiasing through law», i.e. using existing or proposed legal structures in an attempt to reduce people's departures from the traditional economic assumption of unbounded rationality, is increasingly popular nowadays. Numerous experiments prove that humans make not the best decisions because of peculiarities of their nature under particular situations. Thus, normative attitudes of a society should «correct» an individual choice, help to eliminate or decrease errors in judgements, and incent individuals to make normatively appropriate decisions, not directly restricting a choice.

The main abstract for the article

Abstract: the article analyzes and summarizes theoretical and methodological frameworks of economic analysis of law. The author has determined basic principles of the behavioral approaches to economic and legal research. The author has indicated the sense of the concept of «debiasing through law», which considers legal norms as a way to correct choices of individuals in favor of normatively appropriate decisions desired by a society.

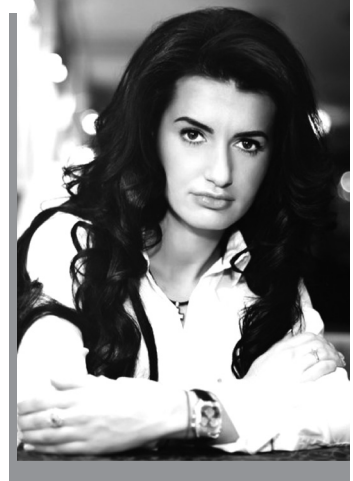
Key words: law and economics, behavioral law and economics, bounded rationality, endowment effect, cognitive errors.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.13.(094)

Ю. І. ОСТАПЕНКО

кандидат юридичних наук, асистент
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
e-mail: hoslaw@nulu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4033-5927

РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ НА ДРУГОМУ ЕТАПІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ¹

Присвячено розвитку господарського законодавства на другому етапі реформування ринкової економіки у незалежній Україні, систематизації та процесу створення галузевого законодавства у цей період. Проаналізовано вихідні юридичні положення щодо кожного галузевого господарсько-правового комплексу, сформованого у цей період. Шляхом системного аналізу встановлено невідворотність процесів кодифікації господарського законодавства.

Ключові слова: господарське законодавство України, історія розвитку господарського законодавства, кодифікація господарського законодавства України.

Постановка проблеми. Одним із основних чинників правового забезпечення трансформаційних процесів в Україні, у тому числі у сфері регулювання економічних відносин, є сучасне господарське законодавство, що відпо-

¹ Роботу виконано у межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962)

відає вимогам розбудови конкурентоздатної народної економіки. Отже, загальна характеристика правового регулювання економічних відносин у незалежній Україні на другому етапі їх реформування має урахувати вплив феномену державної економічної політики та проблеми адаптації до подальших ринкових трансформацій економіки, за умови законодавчого забезпечення макроекономічного державного регулювання. Самостійним потужним трендом розвитку законодавства в цей період слід вважати розширення сфери господарювання в результаті динамічної та послідовної комерціалізації суспільних відносин.

У свою чергу, сутність господарського законодавства у період процесу вдосконалення здійснених реформ 1993–1994 рр. слід визначити як більш системне правове забезпечення господарської діяльності, що здійснюється на основі гармонізації поєднання господарсько-виробничого та організаційно-господарського компонентів регулювання. Таке забезпечення є однією з невід’ємних умов ефективного функціонування національної економіки, комерційного та некомерційного господарського обороту. Однією з головних причин удосконалення національного законодавства є початок процедури інтеграції України до світового співтовариства, а саме до Світової організації торгівлі у 1995 р., де саме особливої актуальності набуває проблема гармонізації української нормативної бази стосовно правових систем інших країн. У цьому контексті важливе місце посідало питання уніфікації підходів до регулювання саме господарських відносин.

Отже, цей етап у розвитку господарського законодавства зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, серед яких найвпливовішими є інтеграційні та глобалізаційні процеси. Таким чином, існує нагальна потреба аналізу цього етапу та визначення в ньому ролі інтегративного аспекту задля визначення у подальшому передумов процесу кодифікації з’ясування господарського законодавства та основних завдань модернізації вітчизняного законодавства у сфері економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок в аналіз історичного минулого розвитку господарського права зробили представники донецької школи права, а саме: В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменський, П. Г. Скрипник, В. А. Устименко. Також частково аналізом розвитку науки господарського права за радянських часів займалися О. М. Вінник та Р. Б. Прилуцький. Але, як уявляється, ці науковці не приділили достатньої уваги історії розширення та поглинання суспільних відносин, що утворюють предмет регулювання господарського права і вплив останнього на рівень систематизації й модернізації господарського законодавства в цілому.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз змісту та спрямування нормотворчої діяльності держави у сфері господарсько-правового регулювання на другому етапі законодавчого забезпечення становлення економіки ринкового типу в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Перехідний період» від планової до ринкової економіки закінчився у 1993 р., сформувавши основні інститути ринкової економіки та правового забезпечення господарської діяльності. Перед законодавцем постало завдання належним чином визначити та внормувати досить складну систему господарських відносин, щоб утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України та забезпечити реалізацію інтересів як безпосередніх учасників господарських відносин, так і публічних інтересів, заснованих на загальносуспільних потребах.

Для формування на той час в Україні продуктивної економіки, що базується на плюралізмі форм власності, були необхідні більш сучасні ринкові правові засоби, прогресивні методи і форми регулювання, реалізації й реформування господарських процесів. Для цього законодавець у межах другого періоду розвитку господарського законодавства (1993–1998) здійснив роботу із систематизації та подальшого реформування господарського законодавства щодо конкретних галузей економіки, а також почав процес інтеграції до світового ринку торгівлі, що, у свою чергу, забезпечило запуск ринкового механізму функціонування економічних відносин. Прикладом цього можна назвати такі закони, як: Закон України «Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу» від 24 листопада 1995 р. № 462/95-ВР [1]; Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Канади про торговельні та комерційні відносини» від 20 червня 1995 р. № 232/95-ВР [2]; Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією про торговельне та економічне співробітництво» від 1 листопада 1996 р. № 465/96-ВР [3]; Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» від 17 липня 1997 р. № 468/97-ВР [4] та ін.

Однак необхідно акцентувати увагу на тому, що більшість підприємств (заводів, фабрик, шахт тощо), дослідних інститутів, лабораторій були не тільки суб'єктами національної господарської діяльності, а й структурними підрозділами кільцевої системи закритого виробництва, яка панувала у радянській плановій економіці, тому в той час постало питання «продлонгації» єдиного економічного простору для більшості пострадянських країн, що слугувало підписанням таких законів, як: Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю» від 4 листопада 1995 р. № 426/95-ВР [5]; Закон України «Про ратифікацію

Угоди про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав» від 14 березня 1995 р. № 100/95-ВР [6]; Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про вільну торгівлю» від 9 грудня 1997 р. № 705/97-ВР [7], Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво» від 16 січня 1998 р. № 41/98-ВР [8] та інші.

Узагалі першим кроком на шляху до модернізації господарського законодавчого забезпечення України другої хвилі — реформування встановленого правового господарського порядку в напрямі подальшого удосконалення ринкових засад господарювання було прийняття КМУ ще у 1992 р. Програми економічних реформ та політики України, де в одному з головних положень зазначалося, що стратегічним напрямом реформ є формування змішаної економіки, що спирається на різноманіття конкуруючих між собою суб'єктів господарювання різних форм власності [9]. Таким чином, підвищувався рівень законодавчого забезпечення ринкових відносин, але при цьому не вдалося уникнути процесів лобіювання інтересів різних галузевих монополістів чи приватних впливових груп за допомогою їх власного представництва у вищих органах державної влади. В Україні на той час можна виділити кілька чітко сформованих лобіюючи галузевих угруповань: металургійне, вугільне, нафтогазове, кілька комерційно-виробничих груп в аграрному секторі тощо. Яскравим прикладом лобіювання є на той час прийнятий Закон України «Про промислово-фінансові групи» від 16 грудня 1993 р. № 3712-ХІІ [10].

Іншими словами, цей період законотворчості можна окреслити як *приватизаційно-олігархічний*, у якому головним чином спостерігалася тенденція розглядати проекти законодавчих актів не як систему — фундамент чи базис, який згодом сформує та забезпечить ефективне функціонування економіки, її розвиток, спрямованість, а як інструмент реалізації нової ідеологічної парадигми, інструмент злому господарського порядку та зміни його так званім вільним підприємством, відповідно до якого і починають привалювати інтереси окремих чітко сформованих олігархічних угруповань над приватними та публічними інтересами народу України, адже центральне місце в законодавчих актах того періоду зайняли нормативи, спрямовані на проведення кампанії приватизації державної власності і реалізацію ідеї згортання ролі держави в управлінні економікою, зведення цієї ролі до стягування податків і функцій «нічного сторожа» [11].

Усе це призвело до поглибленої соціально-економічної кризи, до безпрецедентної тінізації та криміналізації економіки, звідси перед законодавцями постало питання щодо ефективного державного регулювання економікою,

гарантованого суспільного господарського порядку. На законодавчому рівні про це свідчили положення Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р. [12], у якій у ст. 13 було вказано, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки, а усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Ця норма в Конституції України заклала основу спрямування економічної системи — національна економічна система є соціально спрямованою, що у свою чергу зобов'язує вищі керівні органи законодавчої (ВРУ), виконавчої влади (КМУ) та регіональні органи влади й управління забезпечувати планування у формі розробки загальнодержавних та регіональних програм соціально-економічного розвитку (п. 6 ст. 85, пп. 3, 4, 5 ст. 116, п. 3 ст. 119 Конституції України).

Отже, неможливо сказати, що держава взагалі не протидіяла обставинам олігархізації національної економічної системи. Звідси, намагаючись запобігти повному руйнуванню економічної системи, українські законодавці створюють та розширюють велику кількість наглядового апарату, тобто до цього історичного періоду (1993–1998 рр.) належить формування системи державного регулювання та створення контролюючих органів за господарською діяльністю. Наприклад, Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ [13] створив основу та визначив статус органів державного регулювання. Яскравим прикладом було прийняття у 1993 р. Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 16 грудня 1993 р. № 3712-ХІІ [14], відповідно до якого законодавці створили орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого було забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель. Також у 1993 р. був прийнятий Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. № 3125-ХІІ [15], яким було визначено правові засади здійснення аудиторської діяльності в Україні і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів користувачів фінансової та іншої економічної інформації. Та у цьому ж році був прийнятий Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 р. № 2939-ХІІ [16], яким було створено головну державну ревізійну службу, зараз — орган державного фінансового контролю. У 1994 р. було прийнято Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. № 4002-ХІІ [17], який створив фундамент для функціонування системи третейських судів. Також важливий законодавчий акт був прийнятий у 1995 р. Верховною Радою України — Закон України «Про боротьбу із корупцією» від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР [18], у той же час зусилля протидії корупції по державним службам були недостатніми. Слід наголосити, що цими та іншими законодавчими актами було сформовано публічну

владу, яка б регулювала економічну систему на основі забезпечення нагляду за останньою, але замість органів господарського управління ці суб'єкти стали виконувати функції адміністративно-наглядової поліцейської системи, а необхідність у створенні органу, який би стимулював та допомагав підприємствам, що опинилися в невідомому раніше світовому ринковому океані, в забезпеченні експорту продукції та захисті інтересів національних господарюючих суб'єктів на світовому ринку не створено і сьогодні. Як зазначає В. К. Мамутов, держава може забезпечити соціальну орієнтацію багатокладної економіки тільки в тому випадку, якщо змагальний ринковий механізм буде функціонувати під суворим контролем держави, а будь-які громадські та соціальні служби зможуть поглинати більшу частину загального національного доходу [11].

Взагалі центральне місце в реформованих «пакетах» 1993–1998 рр. зайняли акти, спрямовані на створення та забезпечення функціонування як галузевих комплексів (енергетичного, металургійного, медійного, охорони здоров'я тощо), так і функціональних (інвестиційний комплекс, банківська справа, страхування тощо) на ринкових засадах [11]. Прикладом заснування та глобального реформування галузевого законодавства відповідно до ринкової системи як окремих інституційних комплексів можуть слугувати: Закон України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 р. № 74/94-ВР [19], Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР [20] — законодавчо забезпечили енергетичну галузь; Закон України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР [21] — визначив правовідносини щодо однієї з головних галузей суспільного виробництва; Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-ХІІ [22] — законодавчо забезпечив медіа-бізнес та інші галузеві законодавчі акти. Що ж до функціональних комплексів, то, наприклад, великі зміни в цей період відбулись у господарсько-правовому інституті інвестування, які були пов'язані з прийняттям таких законів, як: Закон України «Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України “Про режим іноземного інвестування”» від 2 лютого 1994 р. № 3915-ХІІ [23], за яким дозволялося придбання майнових прав на природні ресурси іноземними інвесторами, яке регулювалося законодавством України; Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР [24], який взагалі чітко визначив особливості режиму іноземного інвестування на території України, що актуальні і дотепер; тощо. Також яскравим прикладом функціонального комплексу у цей період є сучасний сформований інститут страхування відповідно до ринкової моделі, який був законодавчо обґрунтований у Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [25], що діє і зараз.

Отже, в період реформ другої хвилі господарське законодавство чітко вибудувалося на системі норм, які регулюють три сектори економіки: державний, колективний і приватний.

Домінуючим на початку процесу реформування (1993) був все ж таки державний сектор, до якого належали різноманітні суб'єкти господарювання, що базуються на державній власності (близький до нього сектор, що базується на комунальній власності). Законодавство в цей час визначилось із тим, що саме за державним сектором повинні залишитись ключові сектори економіки. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін і доповнень до статті 4 Закону України “Про підприємництво”» від 16 грудня 1993 р. № 3712-ХІІ [26] зазначалося, що діяльність, пов'язана з виготовленням і реалізацією наркотичних засобів, військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, охороною об'єктів державної власності, може здійснюватися тільки державними підприємствами і організаціями, а проведення ломбардних операцій — також і повними товариствами. Тим самим законодавець зробив стійке коло виробництва, що перебувало б у власності держави.

Другий сектор становили підприємства, засновані на колективній власності (західні економічні теорії вважають його приватним, але він у нашій країні був настільки одержавлений, що вважати його приватним не мало достатніх підстав). Це — колективні підприємства, виробничі кооперативи, господарські товариства. Прикладом у законотворчій діяльності того часу може слугувати Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР [27], а також серія змін, внесених у Закон України «Про господарські товариства».

Третім, найбільш цікавим сектором, що швидко розвивається під час другої хвилі законодавчих економічних реформ, є приватний сектор. З розвитком процесу приватизації майна державних підприємств питома вага цього сектору зростатиме і далі. Законодавчим поштовхом цьому економічному явищу у ці часи став Закон України «Про Державну програму приватизації» від 3 червня 1997 р. № 294/97-ВР (цей Закон втратив чинність 12 лютого 1998 р.) [28].

Однак треба наголосити, що саме в цей час під натиском окремих осіб створилося таке соціальне поняття, як рейдерське захоплення підприємств — вилучення підприємства на нібито законних підставах, в основі виникнення якого лежать прогалини в законі, корумпованість державних осіб або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо).

Норми господарського права України зараз стали «комерціалізуватися» (зменшуватиметься елемент державного регулювання). Воно у деяких своїх суттєвих частинах почало перетворюватися на комерційне право. Взагалі у країнах ринкової економіки правові системи традиційно містять комерційне (не

господарське, як у нас) право. Це системи норм права, що регулюють комерційну діяльність у широкому розумінні, тобто виробництво і купівлю-продаж товарів, робіт, послуг (а не в розумінні «правил торгівлі»). У таких країнах, як Німеччина, Франція, Сполучені Штати Америки, комерційне право кодифіковане у формі комерційних кодексів, що діють паралельно з цивільними кодексами. Звідси, реформоване господарське законодавство забезпечило розширення прав підприємств, різноманіття суб'єктів господарювання різноманітних форм власності, розвиток конкретності у галузі виробництва та реалізації товарів народного споживання, розширення сфери комерційного розрахунку, адже в країні почався період вступу держави до СОТ (Світової організації торгівлі).

Однак короткостроковий сплеск ділової активності у цей період не призвів до економічного зростання чи технічного прогресу, а під тиском зовнішніх партнерів та радників був покладений курс на «поглинення та прискорення» радикально-ліберальних реформ [11]. Хоча новітні «пакети» законодавчих актів були спрямовані на вільне функціонування як на мікро, так і на макрорівні, однак центральні місця у цих «пакетах» зайняли пролобійовані акти, які були спрямовані на проведення компанії приватизації державної власності олігархічними угрупованнями та реалізації ідей згорання ролі держави в управлінні економікою, зведенню цієї ролі переважно до стягнення податків. При цьому фінансове законодавство, а точніше податкове, мало фіскальний характер. Однак воно не переслідувало головної функції — економічного регулятора, а ставало передумовою чергового дисбалансування чи «поборів». Особливо це відчувалося в окремих «прибуткових» галузях, де вимоги оподаткування стали змінюватися швидше за динаміку економічного розвитку, а вимоги органів держави до підприємців полягали в необхідності забезпечити той самий абсолютний процес сплати податків, яким він був за радянських часів.

Під час другої хвилі економічних реформ у правотворчому процесі постійно спостерігалася тенденція розглядати проекти законодавчих актів не як блоки, що закладають фундамент системи, покликання забезпечити ефективне функціонування економіки, її розвиток, спрямованість на вирішення соціальних проблем, а просто як інструменти реалізації нової ідеологічної парадигми, штучної заміни так званого «вільного підприємництва», водночас відсутність чіткого зведення до логічної систематики усієї сукупності економічного законодавства. Однак при цьому свобода окремим особам «робити погоду» стала сприйматися як право робити все, що підприємцю уявлялося вигідним. Все це відкрило шлях до анархії і дезорганізації господарювання, катастрофічному падінню економіки в цілому та такому явищу, як дефолт у 1998 р.

Висновки. Саме на другому етапі вітчизняних економічних реформ під впливом «олігархічного господарського законодавства» починають формуватися більш окреслені та урегульовані господарські відносини, які можна вже

визначити як структуровану галузево-комплексну систему економічних і правових норм (фінансового, комерційного, екологічного, трудового, банківського, земельного, аграрного, трудового, адміністративного права тощо), які регулюють різні галузі національної економіки. Більша частина господарських нормативних актів того часу включала норми трьох і більше галузей права, також необхідно підкреслити, що у період реформаторського удосконалення характеристика господарського законодавства встановлюється такими ознаками: норми встановлюються державою та забезпечуються державним примусом; покладають на суб'єкта господарських відносин певні права та обов'язки; встановлюють певні правила поведінки, приписи щодо їх використання та виконання усіма суб'єктами господарських правовідносин; мають бути закріплені нормативним актом, законом, указом, постановою, наказом, інструкцією.

Отже, історія розвитку господарського права саме у період 1993–1998 рр. показує саме цінність господарсько-правової концепції, яка полягає у тому, що поєднує два необхідних начала для забезпечення успішного, стабільного, збалансованого економічного розвитку суспільства — приватну ініціативу і державне централізоване регулювання, що, як підтверджується досвідом більшості розвинених країн, і є умовою соціальної стабільності й дозволяє комплексно вивчати і регулювати ці дві, безперечно, не тотожні складові єдиного економічного і правового механізму.

Тож, починаючи з періоду удосконалення, господарське законодавство має встановлені чіткі «правила гри». У цих умовах і виникла необхідність у прийнятті Господарського кодексу України та пакету законів, які комплексно вносять економічні процеси функціонування ринкової економіки, бо ні комерційні, ні торгові кодекси, так само як і цивільно-правова концепція, необхідний та невід'ємний організаційно-господарський компонент у складі повноцінно, власне моністично, забезпечити не можуть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу [Електронний ресурс] : Закон України від 24 листоп. 1995 р. № 462/95-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462/95-вр>.
2. Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Канади про торговельні та комерційні відносини [Електронний ресурс] : Закон України від 20 черв. 1995 р. № 462/95-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462/95-вр>.
3. Про ратифікацію Угоди між Україною та Швейцарською Конфедерацією про торговельне та економічне співробітництво [Електронний ресурс] : Закон України від 1 листоп. 1996 р. № 465/96-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/465/96-вр>.

4. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] : Закон України від 17 лип. 1997 р. №468/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/468/97-вр>.
5. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Туркменістану про вільну торгівлю [Електронний ресурс] : Закон України від 4 листоп. 1995 р. №426/95-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/426/95-вр>.
6. Про ратифікацію Угоди про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав [Електронний ресурс] : Закон України від 14 берез. 1995 р. № 100/95-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100/95-вр>.
7. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Киргизької Республіки про вільну торгівлю [Електронний ресурс] : Закон України від 9 груд. 1997 р. № 705/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/705/97-вр>.
8. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 1998 р. № 41/98-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41/98-вр>.
9. Мариненко Н. Ю. Досвід реформ в Україні у світі неоконсервативної економічної політики // Гал. економ. вісн. – 2012. – № 2 (35). – С. 10–22. – (Економіка та управління національним господарством).
10. Про промислово-фінансові групи [Електронний ресурс] : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3712-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41/98-вр>.
11. Хозяйственное право : учебник / В. К. Макутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Макутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – С. 123–124.
12. Конституція України [Електронний ресурс] // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>.
13. Про державну службу [Електронний ресурс] : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-ХІІ-вр>.
14. Про Антимонопольний комітет України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3712-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.
15. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 22 квіт. 1993 р. № 3125-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
16. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

17. Про міжнародний комерційний арбітраж [Електронний ресурс] : Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4002-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>.
18. Про боротьбу із корупцією [Електронний ресурс] : Закон України від 5 жовт. 1995 р. № 365/95-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр>.
19. Про енергозбереження [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 1994 р. № 74/94-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр>.
20. Про електроенергетику [Електронний ресурс] : Закон України від 16 жовт. 1997 р. № 575/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр>.
21. Про транспорт [Електронний ресурс] : Закон України від 10 листоп. 1994 р. № 232/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>.
22. Про телебачення і радіомовлення [Електронний ресурс] : Закон України від 21 груд. 1993 р. № 3759-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/3759-12>.
23. Про внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лют. 1994 р. № 3915-ХІІ // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3915-12>.
24. Про режим іноземного інвестування [Електронний ресурс] : Закон України від 19 берез. 1996 р. № 93/96-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>.
25. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
26. Про внесення змін і доповнень до статті 4 Закону України «Про підприємництво» [Електронний ресурс] : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3712-ХІІ // Верхов. Рада України: офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3712-12>.
27. Про сільськогосподарську кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 469/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>.
28. Про Державну програму приватизації [Електронний ресурс] : Закон України від 3 черв. 1997 р. № 294/97-ВР // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/294/97-вр>.
29. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 14.
30. Остапенко Ю. І. Оптимізація господарсько-правових засобів державного регулювання телекомунікаційних послуг в Україні / Ю. І. Остапенко // Засоби та механізми господарсько-правового регулювання : монографія. – Х. : Юрайт, 2013. – Т. 3. – С. 318–339.
31. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії [Електронний ресурс] // Верхов. Рада України : офіц. сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55/94>.

REFERENCES

1. Pro ratifikatsiyu Ugodi pro stvorenniya mizhderzhavnogo Evraziyskogo ob'ednannya vugillya ta metalu. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462/95-vr>.
2. Pro ratifikatsiyu ugodi mizh Uryadom Ukrayini i Uryadom Kanadi pro torgovelni ta komertsyiyni vldnosini. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/232/95-vr>.
3. Pro ratifikatsiyu Ugodi mizh Ukrainoyu ta Shveytsarskoyu Konfederatsieyu pro torgovelve ta ekonomichne spivrobitnistvo. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/465/96-vr>.
4. Pro derzhavne reguluyvannya importu silskogospodarskoyi produktsiyi. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/468/97-vr>.
5. Pro ratiflkatsiyu Ugodi mizh Uryadom Ukrayini ta Uryadom Turkmenistanu pro vilnu torgivlyu. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/426/95-vr>.
6. Pro ratyfikatsiyu Uhody pro zahal'ni umovy i mekhanizm pidtrymky rozvytku vyrobnychoyi kooperatsiyi pidpryemstv i haluzey derzhav – uchasnyts' Spivdruzhnosti Nezalezhnykh Derzhav. Verkhovna Rada Ukrayiny: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/100/95-vr>.
7. Pro ratyfikatsiyu Uhody mizh Uryadom Ukrayiny ta Uryadom Kyrhyz'koyi Respubliky pro vil'nu torhivlyu. Verkhovna Rada Ukrayiny: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/705/97-vr>.
8. Pro ratiflkatsiyu Ugodi mizh Uryadom Ukrayini ta Uryadom Rosiyskoyi Federatsiyi pro naukovo-tehnichne spivrobitnistvo. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41/98-vr>.
9. Marinenko N. Yu. (2012) Dosvid reform v Ukrayini u sviti neokonservativnoyi ekonomichnoyi politiki. Galitskiy ekonomichniy visnik.2.1-22
10. Pro promислоvo-finansovi grupi. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41/98-vr>.
11. Mamutov V. K., Znamenskiy G. L., Hahulin K. S. (2002). Hozyaystvennoe pravo : Uchebnik.K.YurinkomInter.
12. Konstitutsiya Ukrainy. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-VR>.
13. Pro derzavnu sluzby. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
14. Pro Antimonopolniy komitet Ukrainy. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.
15. Pro auditorsku diyalnist. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
16. Pro osnovni zasady zdiysnennya derzhavnogo flnansovogo kontrolyu v Ukrainy. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
17. Pro mizhnarodniy komertsyiyniy arbIttrazh. Verhovna Rada UkraYini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>.
18. Pro borotbu iz koruptsieyu. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356/95-vr>.
19. Pro energozberezhennya. Verhovna Rada Ukrayini: ofIts. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/94-vr>.

20. Pro elektroenergetiku. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/575/97-vr>.
21. Pro transport. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/232/94-vr>.
22. Pro telebachennya i radiomovlennya. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/3759-12>.
23. Pro vnesennya zmin do Dekretu Kabinetu Ministriv Ukrayini «Pro rezhim Inozemnogo Investuvannya». Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3915-12>.
24. Pro rezhim Inozemnogo Investuvannya. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96-vr>.
25. Pro strahuvannya. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-vr>.
26. Pro vnesennya zmin i dopovnen do statti 4 Zakonu Ukrayini «Pro pidpriEmnitstvo». Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3712-12>.
27. Pro silskogospodarsku kooperatsiyu. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97-vr>.
28. Pro Derzhavnu programu privatizatsiyi. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/294/97-vr>.
29. Zadihaylo D. V. (2012) Gospodarsko-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi pollitiki derzhavi: monografiya. Harkiv : Yurayt.
30. Ostapenko Yu.I. (2013) Optyimizatsiya hospodars'ko-pravovykh zasobiv derzhavnoho rehulyuvannya telekomunikatsiynykh posluh v Ukrayini. Zasoby ta mekhanizmy hospodars'ko-pravovoho rehulyuvannya : monografiya. Kh. Yurayt 3. 318–339.
31. Pro Investitsiyni fondi ta Investitsiyni kompaniyi. Verhovna Rada Ukrayini: ofits. sayt. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55/94>.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2015.

Ю. И. ОСТАПЕНКО

кандидат юридических наук, ассистент кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

РАЗВИТИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ НА ВТОРОМ ЭТАПЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Посвящено развитию законодательства на втором этапе формирования рыночной экономики в независимой Украине, систематизации и процессу создания отраслевого законодательства. Проанализированы исходные юридические положения по каждому отраслевому хозяйственно-правовому комплексу, сформированному в данный период. На основе системного анализа установлено необратимость процессов кодификации законодательства.

Ключевые слова: хозяйственное законодательство Украины; история развития законодательства; кодификация законодательства Украины.

YU. I. OSTAPENKO

PhD. in Legal Sciences, assistant lecturer of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

DEVELOPMENT OF ECONOMIC LEGISLATION OF UKRAINE AT THE SECOND STEP OF DOMESTIC ECONOMIC REFORMS

Problem setting. Description of legal regulation of economic relations in independent Ukraine should take into account an influence of governmental economic policy and problems of adaptation to further market transformations of the economy.

Recent research and publications analysis. Analysis of historical development of the economic law has been done by V. K. Mamutov, H. L. Znamenskyi, P. H. Skrypnyk, and V. A. Ustyenko. However, the mentioned authors have not taken sufficient notice of the history of economic relations as a subject to regulation of the economic law and to an influence of the latter on a level of systematization and modernization of the economic legislation in general.

Paper objective. The article objective is to analyze the sense and the orientation of the state law-making activity in an area of economic and legal regulation at the second step of legislative support of development of the market economy in Ukraine.

Paper main body. The sense of the economic legislation in a period of improvement of the executed reforms of 1993-1994 should be referred to as more systematic legal providing the economic activity carried out due to harmonization of combination of economic and productive as well as organizational and economic components of regulation. One of the main reasons of improvement of the national legislation is beginning a procedure of integration of Ukraine into the world community. This step is stipulated by internal as well as external factors. Among them the most influential are integrational and globalization processes.

Conclusions of the research. In the period of reformatory improvement, the legislation is described by the following characteristics: norms are established by the state and provided by the state compulsion; a business entity is vested with particular rights and obligations; norms establish certain rules of behavior and injunctions regarding their application and execution by all the entities of legal relations; norms must be determined by a normative act, a law, an order, a resolution, a decree, or an instruction.

Short Abstract for an article

Abstract. The article is dedicated to development of the economic legislation at the second step of reformation of the market economy in Ukraine, systematization, and a process of formation of the field legislation in this period. The author has analyzed outcome legal statements concerning each field economic and legal complex formed during this period. Having done system analysis, the author has indicated inevitability of processes of the economic legislation codification.

Key words: economic legislation of Ukraine, history of the economic legislation development, codification of the economic legislation of Ukraine.

UDC 346.7:001.895(477)

A. I. DENYSOV

PhD. Student,
the Economic Law Department,
Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv
e-mail: hoslaw@nulai.edu.ua

THE INNOVATIVE SYSTEM OF UKRAINE AS AN OBJECT OF THE ECONOMIC AND LEGAL FRAMEWORK

The author has considered the innovative system as a separate type of systems. The author has done the analysis of current doctrinal and legislative definitions of the innovative system and its components, generalized and proposed an author's version of a respective definition to apply it in the further legislative activity of the state.

Key words: innovative system; means of economic and legal regulation; elements of a system.

Problem formulation. To create an effective innovative system in Ukraine, it is necessary to analyze it as a system phenomenon, to consider its inherent features, the hierarchy of its members, its type in order to indicate disadvantages of the current economic and legal framework and their elimination.

Analysis of recent research and publications. Issues of the contemporary innovative system in Ukraine have been researched by L. L. Antoniuk, Yu. Ye. Atamanov, O. M. Davydiuk, T. M. Pashuta, etc. Problematics of the theory of systems has been examined by V. Ye. Bakhrushyn, L. von Bertalanffy, O. M. Horban, A. I. Uiomov, R. E. Fagen, A. D. Hall, etc. Nevertheless, the scientists have not considered an innovative system from the standpoint of the theory of systems.

Formulation of objectives. The article objectives are as follows: doing analysis of the innovative system of Ukraine from the standpoint of the theory of systems; development of a substantiated definition of a concept «innovative system»; ex-

amination of components, the structure, and inherent features of the innovative system.

The main material presentation. In the period of rapid development of technologies in the world, it is important for our country to develop the economy based on innovations. To attain this goal, it is extremely necessary to provide effective functioning of the innovative system of Ukraine.

There is no single definition of a concept «system». A. D. Hall and R. E. Fagen point out that a system is a set of things and correlations between them [1, p. 38]. This definition is not enough correct, since all things in the world can be interrelated, but not all of them form a system. L. von Bertalanffy mentions that a system is a complex of interacting components or a set of elements being related to each other and to an environment to some extent [2, p. 13]. An error consists in too broad comprehension of a system, since all objects of the world are related to each other as well as to an environment. I. Kant considers a system as a unity of different knowledge joined by a single idea [3, p. 680]. That is to say, I. Kant perceives a system not as an object, but as a set of particular knowledge, i. e. a result of reflection of objective reality phenomena in human's consciousness.

A system is a certain thing or a certain phenomenon (or their set), which is purposeful and comprises separate elements related by fixed relationships and interrelations to one another and to an environment. These elements are intended for a particular aim, which is a criterion for entry of elements into a system. A certain social intention, i.e. orientation towards creation and implementation of innovations, is a criterion for an innovative system.

In compliance with the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Conception of Development of the National Innovative System» of 17 June 2009, an innovative system is a set of legislative, structural, and functional components (institutions) involved in the process of creation and application of scientific knowledge and technologies, which determine legal, economic, organizational, and social conditions for providing an innovative process. The innovative system does not include institutions being essential in the process of protection, consumption, and transferring scientific knowledge and technologies. Not all technologies and scientific knowledge are innovations, but only those significantly enhance the structure and quality of production and (or) a social area. Therefore, it is not appropriate to define a concept «innovations» as a process of creation and application of scientific knowledge and technologies. There is no mention of recognition of both the technology and a service or products as innovations. It is not correct to use terms «technology» and «scientific knowledge» as equal ones, since the technology is a variation of scientific knowledge. Consideration of an innovative system as a set of institutions is controversial, because each institution is

a system in turn. Particular entities and relationships should be referred to as elements of the innovative system.

Foreign experience concerning defining an innovative system concept is considered to be useful. B. Lundvall defines an innovative system as «elements and interrelations, which interact in production, distribution, and application of new and effective knowledge» [4, p. 108].

From the standpoint of systemology, an innovative system is a certain hierarchically built and legislatively determined set of entities and relations, which provide creation, transferring, application, improvement, and attraction of innovative products in an economic field for the purpose of enhancement of competitiveness of particular business entities and a national economy on the whole at the expense of output and selling of innovative products and application of innovations.

The innovative system comprises elements, components, and sub-systems.

The element is the simplest part of the system, which is considered indivisible. The component is such a constituent of the system, the indivisibility of which is disputable. The sub-system is a part, which, in turn, consists of certain components [2, p. 20–21].

Particular entities and relationships between them are proposed to be the innovative system elements. The entities should be divided into two groups: 1) acting entities, which are those ones directly creating, applying, improving, and using innovations or being a party of their transfer; 2) entities of the infrastructure, which are entities that provide the innovative activity of the acting entities, but do not create, apply, improve, and use innovations on their own and are not a party of their transfer.

As for the sub-systems, according to the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Conception of Development of the National Innovative System» of 17 June 2009 No. 680-r, the national innovative system includes the following sub-systems: governmental regulation; education; generation of knowledge; the innovative infrastructure; production. There is a need to specify that in contrast to particular entities, each of the above-mentioned sub-systems consists of corresponding relationships. It is not appropriate that the definition of the innovative system and its structure are presented in an executive order, but not in a law. Such a definition should be contained in the Law of Ukraine «On the Innovative Activity».

It is worth mentioning that certain entities can be a part of different sub-systems. For instance, a scientific and production enterprise can be a part of educational institutions or institution for knowledge generation as well as production. Each sub-system should have own mission and a list of entities should be infinite. A list of entities carrying out governmental regulation of the innovative system should be supplemented by institutions, which provide national technological safety. These

institutions provide the creation of (critical) innovations being important for a country and the protection of rights for innovations.

There are the following sub-systems of the innovative system: governmental and non-governmental sub-systems; sub-systems of particular regions; sub-systems of particular fields. The military and industrial complex (MIC) is a separate sub-system. Inherent features of this sub-system are as follows: closed nature; only a government is eligible for participation in this complex. Particular holding unions of economic branches are also sub-systems. Closed nature is inherent to the MICs as well as the innovative sub-systems. In contrast to the MIC, a corresponding legal entity (a holding) is a single member of the holding unions. Their specific feature is locality, i.e., the holding unions function within a considerable segment of a particular branch of the economy (sometimes, within the whole branch) controlled by the holding. The sub-system proposes to indicate clusters being groups of interrelated entities (corporations, holdings, etc.), which form a separate branch of production or providing services (for example, energetic, steel-producing clusters). Such clusters form corresponding innovative sub-systems. Government participation and locality are not inherent to the clusters (members of the clusters are non-governmental institutions), along with the separate holding unions of branches of the economy. The clusters are open sub-systems, since they contain more than one member and new members can freely join it.

In the context of nature of elements, systems are divided into abstract (there are no direct analogues in the world) and real (elements exist in the real world) ones. The innovative system is abstract, since neither entities (fictive legal entities), nor relationships do not exist in the real world. According to a feature of origin, there are artificial, natural, and mixed systems. Since the innovative system consists of, on the one hand, artificially created entities and relationships between them and, on the other hand, a natural process of creation of innovations and relationships between certain persons, it is a mixed system.

According to a period of existence, there are temporary (they exists only during a certain period) and permanent systems. The innovative system is implicitly permanent. Depending on quantity of stages of existence, there are one-stage (a one stage) and multistage (many stages) systems. Due to the fact that the innovative system can be schematically divided into stages of creation, application, implementation, transferring or consumption of innovations (providing safety of the innovative activity is a separate stage), the innovative system is multistage.

There is also a division of all systems into homogenous and heterogeneous, depending on the change of homogeneity of properties belonged to different elements of the system. If the main properties of elements of a system are similar or they change smoothly, the system is homogenous. Simultaneously, elements of

a heterogeneous system are characterized by various properties and they change **abruptly**. There are different peculiar features, which are inherent to its elements: considerable distinctions between relationships and entities; entities can be publicly owned and private ones, legal entities and individuals; the activity of entities and an area of relationships can be directed towards regulation of the innovative activity, creation, implementation in production, the very production, trade, protection of innovations and innovative products, generation of knowledge, providing educational services, etc. Moreover, development of the innovative system sometimes is **abrupt**. **For instance, after dissipation of the USSR, a legal component of the innovative system qualitatively enhanced (creation of new entities; entitling individuals and legal entities to possess personal property rights for innovations; carrying out measures regarding protection of such rights, etc.).**

Depending on complexity, systems can be simple or compound. Such a classification is to some extent schematic. The innovative system is undoubtedly compound, since it encompasses many phases and contains branched complex sub-systems and a considerable number of multi-faceted elements.

In the context of frequency of changes, systems can be classified into static (changes occur seldom) and dynamic (systems change frequently). Unfortunately, there are very slow changes within the innovative system of Ukraine. The legislation is uncomplete and hardly develops. New bodies and entities are founded rarely. Thus, the innovative system of Ukraine may be classed as a static system. However, the government activity should be aimed at transformation of it into a dynamic one.

Depending on firmness of relationships with objects of an environment, systems can be divided into autonomous (close) and open ones. Autonomous systems are weakly related to other objects. Such objects play the insignificant role for existence of autonomous systems, since these systems function on their own. In turn, open systems needs considerable interaction with other objects. The innovative system is open, since it needs close interaction with financial, political, and other social systems to maintain own functioning.

Systems are divided into integral (the interrelation within a system is closer than the interrelation between elements of the system and an environment) and summative (where such relations are equal) ones. The innovative system is integral, since all its elements are closely related and are aimed at a common goal, which is to provide innovative development. Their relationship is so firm that the innovative system cannot function without any of the elements. Depending on the structure, systems can be classed as hierarchic (elements form a certain hierarchy) and equivalent (there is no hierarchy) ones. The innovative system is hierarchic, since its sub-systems and entities form a certain hierarchy (those vested with governmen-

tal and legislative powers and those are not vested with; coordinative, controlling, productive entities, etc.). Moreover, particular sub-systems of the innovative system are also hierarchic.

At the first level of the innovative system, creation of innovations is initiated by a customer or the very researcher. At the second level, there are creators of an innovation as a particular object (in some cases, as the technology), which does not exist in the real world yet. At the third level, there are entities implementing innovation in production. The fourth level consists in production of an innovative product. The fifth level is presented by entities selling the innovative product. These are the main five levels of the innovative system. Entities, which provide organizational and economic maintenance of an innovative process, can exist in the form of entities vested with authorities (both legislators, who create norms and regulate activities of all the entities of the innovative system, and controllers) as well as non-governmental entities (departments of TNCs, which control processes of development and creation of innovations by other departments). The mentioned entities form a separate level of the innovative system. These entities are closely related to the main levels of the innovative system.

Investors, who finance development, implementation in production, the very production or realization of innovations, are another level of the process. They may be not vested with rights for innovations, but creation of innovation without investors is impossible. Entities, which provide services being essential for functioning of the innovative system (formation of a market of technologies, assistance in legalization of innovations, etc.), also form a level of the process.

The consumers of an innovative product can be distinguished as a separate level. The consumers are related to all the levels due to the bilateral relationship. On the one hand, each particular level influences a product proposed to consumers. On the other hand, the very consumers, creating market tendencies, from a strategy of development of all the other levels.

It is important to research a correlation between the innovative product market and the innovative system. Since the sellers of innovative products, the consumers, and entities of the infrastructure of this market are suggested to be referred to as entities of the innovative system, relationships between them are also a part of the innovative system. Therefore, the innovative product market should be indicated as a separate sub-system.

It is worth taking peculiar notice of the MIC of the country. As functioning of the MIC does not require establishment of considerable relationships with other entities or objects, self-regulation is the most inherent character of the MIC. Such a peculiarity is stipulated by a governmental policy aimed at non-admission of non-governmental entities to development, production or trade of arms.

Inventors, which are subjects to legislative recognition, are particular elements of the innovative system. They are not included in any institutions. However, they generate innovations. Spontaneity is an inherent and distinctive feature of the inventors. Although the government can regulate legal relationships concerned with the inventors and protect their rights, the activity of the inventors cannot be prognosticated or predicted (in contrast to other entities of the innovative system).

Transnational corporations (TNC) are also particular entities of the system. Floating nature is their peculiar feature. Usually, they are simultaneously involved in many sub-systems and branches of the innovative system. Depending on their financial goals, they can occupy an innovative market of a certain country or, on the contrary, leave it. TICs are peculiar organizations, because a certain country cannot significantly influence the regulation of the TICs activity. In addition, the TICs activity is integrative. Owing to the very TICs, innovative systems of particular countries are integrated in the world innovative system.

Certain TICs extend authority over more than one nation and factually form a separate branch of the world innovative system. Thus, it is possible to consider the TIC innovative system as a separate type of a system. It is worth mentioning, the TIC innovative system is not a sub-system of an innovative system of a country, because it encompasses separate parts of innovative systems of different countries.

There is the certain hierarchy in the innovative system of a country. Depending on a branch of an economy, the hierarchy comprises the following stages: a national economy; a branch; a sub-branch; an entity. Depending on a territorial criterion, the hierarch comprises the following stages: a national economy; a regional economy; a local economy; an entity.

There is a system of forms of the innovative system. The system of forms usually coincides with stages of a particular innovative process. The first form is science (research), which can be schematically divided into fundamental science (its achievements are not directly applied in the process of creation of innovations; however, it develop basic principles, which are essential for creation of innovations) and applied science (its achievements are used in the process of creation of innovations). The second stage consists in development of an innovation as an object of intellectual property. The third form is implementation of an innovation in production. The fourth form is direct production of an innovative product. Finally, the fifth form is realization of an innovative product. It is worth mentioning that there are groups of factors being inherent to each form, which can influence an innovative process negatively (absence of the contractual law framework, lack of financing, etc.) as well as can stimulate it (a high level of the scientific school, cheap labor force). Thus, it is necessary to examine all the factors for each form in order to stimulate the Ukrainian innovative system in general.

There is a need to substantiate a conception of an innovative process trajectory. The point is that different entities can be involved at each stage of the innovative process. For instance, a domestic engineering bureau develops a new type of a weapon, but foreign private producers create some elements (at this stage, the innovative process expand beyond boundaries of the domestic innovative system). Thereafter, assembly of these units can be performed at a publicly owned or at a private enterprise (i.e., an alternative exists). A government can use such an innovative product. Moreover, it can be sold abroad. Consequently, a particular entity or a group of entities matches each stage of the innovative process. In addition, some stage of the innovative process can be nonexistent. For example, a domestic enterprise may develop innovations, but may not bring up the case to production, selling ideas abroad.

A sequence of changes of the stages and respective entities are proposed to be called an innovative trajectory. There is a need to implement a concept of an innovative chain, which is a stable innovative trajectory being used for one innovative process during a considerable period. Such a chain can be stable (a trajectory does not change) and varying (a trajectory can change at a particular stage or stages; however, such changes occur permanently).

To create an effective innovative system, there is a need to take into account universal regularities of functioning of systems. O. M. Horban and B. Ye. Bakhrushyn suggest the following regularities of development and functioning of systems: historicity and self-organizing [2, p. 55]. These regularities should be adapted to the innovative system and taken into consideration in the process of its modernization. The innovative system consists of the next steps: emergence, development, prosperity, decline, degeneracy, and sometimes «death», when the innovation becomes nonviable and changes for new one. Consequently, in order to change the domestic innovative system successfully, it is necessary to study effective world innovative systems and to understand, which factors stipulated their success and which ones led to the decline.

As for self-organizing, under the absence of effective regulation (mainly, legal one), any governmental system (including, an innovative one) self-regulates in a particular way, e. g., owing to «laissez-faire» of A. Smith, creation of certain customs, etc. An ability of the innovative system to self-organizing is restricted, since particular relationships cannot emerge without corresponding legal regulation. Subsequently, the relationships will not become entities of the innovative system without providing protection of rights of process participators. Thus, in the process of the change of regulation of relationships related to the innovative system, it is necessary to analyze endeavors of system participators to self-organize such relationships.

Analyzing a particular innovative system, there is a need to determine its equifinality, i.e., margins of its opportunities. If the system cannot meet demands of a society (because these demands are beyond its margins), it is important not to modernize it, but to profoundly change a model. In a case of the choice of a new model, it is necessary to immediately determine its margins to choose a model with the highest potential.

From the legal stand point, Yu. Ye. Atamanova determines the following trends of national innovation system functioning: freedom of the intellectual activity; free circulation of intellectual activity results and free transfer of information and knowledge; direction towards practical use of knowledge and intellectual activity results; self-regulative aspects of national innovation system functioning; application of mechanisms of national innovation system governing in order to guarantee and support terms of its functioning and sustainable development as well as to satisfy public needs [5, p. 117–118].

Conclusions. The current meaning of the innovation system must be substituted by the following one: a certain hierarchic and legally regulated unity of entities and relationships that provides creation, transferring, application, improvement, involvement of innovation products in a certain industry in order to improve competitiveness of certain business entities and a national economy on the whole at the expanse of output and realization of innovation products. It is appropriate to consider the innovative system as a set of both entities and relations between them. The legal document should contain the full list of entities and their definitions. The author highlights the necessity of thorough research of the subsystems hierarchy and the entities of the innovation system in order to create optimal legal provision of their relationships. The correlation between the market of innovation products and the innovation system are indicated. The structure of innovation system in order to substantiate the role of the government in functioning of each structural element and separate sub-systems should be determined. Such procedures will lead to improvement of mechanisms of governmental legal impact on the innovative system and its more efficient functioning. Concepts of the innovative process trajectory and the innovative chain are legally substantiated.

REFERENCES

1. Уёмов А. И. Л. фон Берталанфи и параметрическая общая теория систем / А. И. Уёмов // Системный подход в современной науке. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – С. 37–52.
2. Горбань О. М. Основы теорії систем та системного аналізу : навч. посіб. / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.
3. Кант И. Сочинения в шести томах : Т. 3 / И. Кант. – М. : Изд-во соц.-экон. лит. «Мысль», 1964. – 799 с.

4. Varblane Urmas. How to improve the National Innovation Systems of catching-up economies? [Електронний ресурс] / Urmas Varblane, David Dyker, Dorel Tamm. – Trames. – 2007. – № 11 (61/56). – Режим доступу: <http://www.kirj.ee/public/trames/ref-tr-07-2-2.htm>.
5. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія / Юлія Євгенівна Атаманова. – Харків : ФІНН, 2008. – 424 с.
6. Задихайло Д. В. Кодифікація інноваційного законодавства: окремі концептуально-правові підходи / Д. В. Задихайло // Вісн. Акад. прав. наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2010. – № 4 (63). – С. 177–185.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2015.

А. И. ДЕНИСОВ

аспірант кафедри господарського права Національного юридического університета імені Ярослава Мудрого, Харків

ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ КАК ОБЪЕКТ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Рассмотрена инновационная система как отдельный вид систем. Проведен анализ существующих доктринальных и законодательных определений инновационной системы и ее составляющих, осуществлено обобщение и предложен авторский вариант соответствующей дефиниции для использования в дальнейшей законодательной деятельности государства.

Ключевые слова: инновационная система, средства хозяйственно-правового регулирования, элементы системы.

А. І. ДЕНИСОВ

аспірант кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків

ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Для створення ефективно діючої інноваційної системи в Україні необхідно перш за все проаналізувати її як системне явище. Доцільно розглянути її характерні риси, ієрархію її суб'єктів, тип системи для виявлення недоліків існуючого господарсько-правового забезпечення та їх нейтралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасної інноваційної системи України досліджували Л. Л. Антонюк, Ю. Є. Атаманова, О. М. Давидюк, Т. М. Пашута та ін. Водночас проблематику теорії систем досліджували В. Є. Бахрушин, Л. фон Берталанфі, О. М. Горбань, А. І. Уємов, Р. І. Фейджин, А. Д. Холл та інші. Однак науковцями не було проведено розгляд інноваційної системи з позицій теорії систем.

Формулювання цілей. Провести аналіз інноваційної системи України з позицій теорії систем. Розробити більш правильне визначення поняття «інноваційна система», дослідити її елементи, структуру, характерні риси.

Виклад основного матеріалу. Через те, що єдиного поняття системи у теорії систем не існує, а існуючі вбачаються такими, що недостатньо підходять для дослідження інноваційної системи, запропоновано таке визначення системи — це певна річ чи певне явище (або їх сукупність), що має певну мету та складається з певних окремих елементів, які пов'язані фіксованими зв'язками та взаємозалежністю один з одним та з навколишнім середовищем та які мають певну властивість, що виступає критерієм для входження елементів до складу системи. Характерною рисою інноваційної системи є інноваційність — властивість об'єкта, що полягає в необхідності використання цього об'єкта для створення, застосування, вдосконалення, забезпечення безпеки, передачі чи споживання інновацій. Інноваційна система — сукупність суб'єктів та відносин, що забезпечують створення, застосування, вдосконалення, забезпечення безпеки, передачу чи споживання інновацій. Елементами інноваційної системи є окремі суб'єкти та відносини між ними. Інноваційна система включає підсистеми: державного регулювання; освіти; генерації знань; інноваційної інфраструктури; виробництва. Інноваційна система є складною ієрархічною системою, що складається з таких рівнів: ініціатори створення інновацій; творці інновації як окремого об'єкта; суб'єкти, що займаються впровадженням інновації у виробництво; виробники інноваційного продукту; реалізатори інноваційного продукту; контролюючі суб'єкти; інвестори; суб'єкти, що надають послуги; оборонна підсистема; споживач. Пропонується створити концепцію траєкторії інноваційного процесу та інноваційного ланцюга.

Висновки. Необхідною вбачається зміна існуючого поняття інноваційної системи та викладення його у відповідних законодавчих, а не у підзаконних актах. Також вбачається доцільним розглядати інноваційну систему як сукупність не тільки суб'єктів, а й відносин між ними. Необхідно викласти у законодавчому акті підсистеми не лише як вичерпний перелік певних суб'єктів, а надати їм визначення для можливості інтеграції нових суб'єктів та відносин у інноваційну систему. Потрібно детально дослідити ієрархію підсистем та суб'єктів інноваційної системи для надання оптимального господарсько-правового забезпечення відносинам між ними. Вбачається доцільним законодавчо закріпити концепції траєкторії інноваційного процесу та інноваційного ланцюга.

Коротка анотація до статті

Анотація. Розглянуто інноваційну систему як окремий вид систем. Проведено аналіз існуючих доктринальних та законодавчих визначень інноваційної системи та її складових, здійснено узагальнення та надано авторський варіант відповідної дефініції для використання у подальшій законодавчій діяльності держави.

Ключові слова: інноваційна система; засоби господарсько-правового регулювання; елементи системи.

О. В. ГОВОРУН

здобувач кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
e-mail: hoslaw@nulau.edu.ua

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЯТИВНИХ ФУНКЦІЙ САМОРЕГУЛІВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ¹

Досліджено проблеми делегування державних повноважень саморегульним організаціям залежно від правового статусу СРО. Якщо учасниками СРО є суб'єкти господарювання або самозайняті особи, що отримують дозвіл на професію, то обсяг повноважень є більш широким. Або, якщо учасниками подібної організації є професіонали, то обсяг повноважень значно вужчий.

Ключові слова: саморегульвна організація, делегування державних повноважень, забезпечення регулятивних функцій СРО.

Постановка проблеми. У юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення статусу саморегульвних організацій (далі — СРО). Можна сказати, що зараз існує дві основні ідеї СРО: 1) саморегульвні організації являють собою продовження державного регулювання і замінюють його. Стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, які є членами СРО, саморегульвна організація буде здійснювати функції контролю за дотриманням ними не тільки внутрішніх правил і стандартів СРО, а й законодавства в цілому. Таким СРО передаються державно-владні повноваження. Ця позиція, на нашу думку, в цілому не суперечить принципам господарського права; 2) саморегульвні

¹ Роботу виконано у межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962)

організації створюються для забезпечення саморегулювання учасників господарських відносин. Основне завдання СРО — сприяти самоорганізації відносин між її учасниками. При цьому саморегулювання повинно бути не продовженням державного регулювання, а протиставлятися йому. У другому випадку СРО розробляють стандарти і правила для своїх членів і стежать тільки за їх дотриманням і не можуть наділятися державно-владними повноваженнями [1]. На наш погляд, мають право на існування обидві точки зору.

Тобто, якщо законодавець наділяє некомерційні громадські організації державними функціями, то останні вже перестають бути такими. Тому некомерційні організації при виконанні публічних функцій, пов'язаних із здійсненням контролю та нагляду за дотриманням, наприклад, стандартів і правил, а також положень чинного законодавства фактично виконують функції організаційно-господарського забезпечення. Саме тому Ю. О. Тихомиров зазначав, що «самоврядування набуває властивостей самоорганізованої публічної влади та самоздійснюваного управління, отримуючи визнання як у теорії, так і в законодавстві» [2, с. 116]. При цьому дослідник виділяв такі види самоврядування, як місцеве самоврядування, національне самоврядування, професійне самоврядування (на різних рівнях), самоврядування за інтересами (у рамках об'єднань та громадських об'єднань) [2, с. 116].

Отже, на наш погляд, необхідно проводити відмінності між некомерційними організаціями «без публічно-правових елементів» та некомерційними організаціями у вигляді СРО, що виконують публічно значущі функції. Але в останньому випадку господарсько-правовий статус СРО істотно змінюється, оскільки такий елемент статусу, як добровільність, зникає [3, с. 16]. Проте В. С. Плескачевський вважає, що механізмами саморегулювання у розвинутих економіках є звичай ділового обороту, кодекси корпоративної етики, інститути професійного саморегулювання [4]. А зазначене не передбачає обов'язковості членства.

Таким чином, делегування повноважень держави на користь СРО має на меті виконання публічно значущих функцій з боку цих СРО.

Тобто виникають запитання: чи можуть взагалі некомерційні організації наділятися державними функціями; чи є у зв'язку з цим організаційно-правова форма некомерційної організації адекватної стосовно СРО?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми особливостей діяльності некомерційних організацій займають вагомe місце в роботах науковців-господарників, а саме: О. М. Вінник, Д. В. Задихайла, В. К. Мамутова, В. М. Пашкова, О. П. Подцерковного, В. А. Устименка, В. С. Щербини тощо. Проте зазначені науковці залишили поза увагою питання делегування функцій держави такому виду некомерційних організацій, як саморегулювнi організації.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є дослідження господарсько-правового забезпечення регулятивних функцій саморегулювним організаціям шляхом делегування функцій держави.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Модельного закону про саморегулювні організації, прийнятого Міжпарламентською Асамблеєю країн — учасниць СНД (Постанова № 29-7 від 31 жовтня 2007 р.), саморегулювними організаціями визнаються некомерційні організації, створені з метою здійснення саморегулювання, що засновані на членстві, об'єднують суб'єктів підприємницької діяльності виходячи з єдності галузі виробництва товарів (робіт, послуг) або ринку вироблених товарів (робіт, послуг), що об'єднують суб'єктів професійної діяльності одного виду або що об'єднують недержавні пенсійні фонди.

Необхідно зазначити, що вищевикладена теза цілком збігається з точкою зору правознавця, дослідника у сфері охорони здоров'я, В. М. Пашкова, який звертає увагу на необхідність розмежування діяльності саморегулювних організацій і професійних самоврядних організацій, оскільки саморегулювні організації створюються суб'єктами господарювання, а професійні самоврядні організації — професіоналами, що не зареєстровані як суб'єкти господарської діяльності [5, с. 55].

Далі в Модельному законі продовжено, що СРО визнається некомерційна організація, створена відповідно до законодавства про некомерційні організації, тільки за умови її відповідності всім встановленим законодавством вимогам. До цих вимог, крім зазначених вище, належать: 1) об'єднання у складі саморегулювної організації як її членів не менше 25 суб'єктів підприємницької діяльності або недержавних пенсійних фондів або не менше 100 суб'єктів професійної діяльності, якщо іншими законами відносно саморегулювних організацій, що об'єднують суб'єктів підприємницької або професійної діяльності певного виду, не встановлено інше; 2) наявність правил і стандартів підприємницької або професійної діяльності, обов'язкових для виконання всіма членами саморегулювної організації; 3) забезпечення саморегулювної організації додатковою майновою відповідальністю кожного її члена перед споживачами вироблених товарів (робіт, послуг) й іншими третіми особами за допомогою встановлення відносно членів саморегулювної організації вимоги страхування і (або) за допомогою формування компенсаційного фонду саморегулювної організації.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 цього Закону членство суб'єктів підприємницької або професійної діяльності в саморегулювних організаціях є добровільним.

Відповідно до ст. 6 Модельного закону саморегулювна організація здійснює такі основні функції: 1) розробляє і встановлює вимоги до членства суб'єктів

підприємницької або професійної діяльності, діяльності недержавних пенсійних фондів у саморегульній організації, у тому числі вимоги до вступу в саморегульну організацію; 2) притягає до відповідальності членів саморегульної організації за порушення вимог законодавства держави, статуту саморегульної організації, правил і стандартів саморегульної організації; 3) утворює третейські суди для вирішення спорів, що виникають між членами саморегульної організації, а також між ними і споживачами вироблених членами саморегульної організації товарів (робіт, послуг), іншими особами, відповідно до законодавства про третейські суди; 4) здійснює аналіз діяльності своїх членів на підставі інформації, що подається ними в саморегульну організацію у формі звітів, у порядку, встановленому статутом саморегульної організації або іншим документом, затвердженим рішенням загальних зборів членів саморегульної організації; 5) представляє інтереси членів саморегульної організації в їх відносинах з органами державної влади, органом банківського регулювання та банківського нагляду, органами місцевого самоврядування; 6) організовує професійне навчання, атестацію працівників — членів саморегульної організації або сертифікацію вироблених членами саморегульної організації товарів (робіт, послуг); 7) забезпечує інформаційну відкритість діяльності своїх членів, опубліковує цю інформацію в порядку, встановленому цим Законом та внутрішніми документами саморегульної організації.

Саморегульна організація має право здійснювати також інші, передбачені статутом саморегульної організації, функції, що не суперечать законодавству.

У цьому контексті СРО має право: 1) здійснювати контроль за підприємницькою або професійною діяльністю своїх членів щодо дотримання ними вимог національного законодавства, правил і стандартів саморегульної організації; 2) від свого імені оскаржувати в установленому законодавством порядку будь-які акти, рішення і (або) дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що порушують права і законні інтереси саморегульної організації, її членів чи створюють загрозу такого порушення; 3) брати участь в обговоренні проектів національних законів і інших нормативних правових актів держави, державних програм з питань, пов'язаних із предметом саморегулювання, а також направляти в органи державної влади висновки про результати проведених нею незалежних експертиз проектів нормативних правових актів; 4) вносити на розгляд органів державної влади та органів місцевого самоврядування пропозиції з питань формування та реалізації державної політики щодо предмета саморегулювання; 5) здійснювати запити в органах державної влади й органах місцевого самоврядування та отримувати відповідну інформацію в установленому законодавством порядку.

Відповідно до ст. 8 Модельного закону: 1) СРО здійснює контроль за дотриманням своїми членами правил та стандартів СРО при здійсненні підприємницької або професійної діяльності; 2) у сфері підприємницької та професійної діяльності, де не визначено уповноважений державний орган, що має право здійснювати контроль (нагляд) за відповідними видами підприємницької та професійної діяльності, СРО має право брати на себе такі функції; 3) СРО самостійно визначає форми контролю, терміни, періодичність проведення перевірок діяльності своїх членів; 4) планові перевірки діяльності члена СРО не можуть проводитися більше одного разу на рік, і терміни проведення таких перевірок повинні визначатися статутом СРО, якщо інше не встановлено законодавством; 5) підставою для проведення позапланової перевірки діяльності члена СРО може бути тільки представлена СРО скарга на дії (бездіяльність) члена СРО, що порушує правила та стандарти СРО.

У разі виявлення порушень діяльності члена СРО саморегулювальна організація за підсумками перевірки має право: 1) приймати рішення, які зобов'язують члена СРО усунути виявлені за підсумками перевірки порушення та встановлювати терміни усунення таких порушень; 2) попереджувати члена СРО; 3) приймати рішення про виключення члена із СРО; 4) звертатися у випадках, встановлених законодавством про адміністративні правопорушення, в уповноважений державний орган з контролю (нагляду) за діяльністю членів СРО з клопотанням про звернення до суду або про дискваліфікацію своїх членів, які є фізичними особами-підприємцями; 5) приймати інші рішення, що не суперечать законодавству.

СРО несе перед своїми членами в порядку, встановленому чиним законодавством та статутом СРО, відповідальність за неправомірні дії працівників СРО при здійсненні ними контролю за діяльністю членів СРО.

СРО не має права здійснювати підприємницьку діяльність, не має права засновувати господарські товариства і товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність, яка є предметом саморегулювання для цієї СРО, і ставати учасником таких господарських товариств. При цьому СРО також не має права здійснювати такі дії та здійснювати такі операції, якщо інше не передбачено законодавством: 1) надавати належне їй майно в заставу в забезпечення виконання зобов'язань своїх членів і (або) інших осіб; 2) видавати поручительства іншим особам, за винятком своїх працівників; 3) придбавати акції, облігації та інші цінні папери; 4) надавати позики іншим особам, за винятком своїх працівників; 5) отримувати позики від своїх членів; 6) забезпечувати виконання своїх зобов'язань заставою майна своїх членів, виданими ними гарантіями та дорученнями; 7) укладати зі своїми членами будь-які договори майнового страхування або особистого страхування своїх працівників; 8) ви-

ступати посередником (комісіонером, агентом) зі збуту вироблених товарів (робіт, послуг); 9) надавати належне їй майно в оренду; 10) орендувати майно своїх членів.

Особа, що здійснює функції одноосібного виконавчого органу саморегульованої організації, не має права: 1) придбавати цінні папери, емітентами яких або боржниками за якими є члени СРО, їх дочірні і залежні господарські організації; 2) укладати з членами СРО, їх дочірніми і залежними господарськими організаціями будь-які договори майнового страхування, кредитні договори, угоди про доручення; 3) здійснювати як фізична особа-підприємець діяльність, яка є предметом саморегулювання для цієї СРО; 4) засновувати господарські товариства, ставати учасником товариств, що здійснюють підприємницьку діяльність, яка є предметом саморегулювання для цієї СРО.

Тобто в цілому в Модельному законі про саморегульовані організації передбачена можливість делегування повноважень.

Цікавий приклад делегування окремих повноважень держави викладено в Порядку делегування повноважень саморегульованим організаціям у сфері архітектурної діяльності, затвердженому наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 13 жовтня 2014 р. № 282.

Цей Порядок визначає процедуру делегування Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України саморегульованим організаціям у сфері архітектурної діяльності повноважень, визначених законом, а також здійснення контролю за реалізацією делегованих повноважень.

Саморегульованій організації делегуються повноваження в обсязі, визначеному наказом Мінрегіону, якщо вона: 1) внесена згідно з Порядком реєстрації СРО організацій у сфері архітектурної діяльності до державного реєстру СРО у сфері архітектурної діяльності за напрямом діяльності, за яким така організація має намір отримати делеговане повноваження; 2) прийняла та погодила із Мінрегіоном порядок реалізації делегованого повноваження (зміни до нього), дія якого поширюватиметься на всіх суб'єктів архітектурної діяльності, щодо яких буде реалізовуватися делеговане повноваження; 3) має фінансові ресурси, достатні для покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням делегованого повноваження; 4) має власне або орендоване за договором на строк не менше одного року приміщення, а також матеріально-технічні, інформаційні та кадрові ресурси, достатні для якісної реалізації делегованого повноваження.

Для набуття делегованих повноважень СРО подає до Мінрегіону такі документи: 1) заяву про делегування повноважень за напрямом діяльності СРО; 2) копію рішення органу управління СРО про намір отримання нею делего-

ваних повноважень; 3) прийнятий та погоджений із Мінрегіоном порядок реалізації делегованого повноваження, яким передбачається, що делеговані повноваження здійснюються згідно з нормативно-правовими актами та/або нормативними документами, що регулюють відповідну діяльність, зокрема для проведення професійної атестації відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних зі створенням об'єктів архітектури; 4) копії фінансової звітності за останній звітний період та затвердженого відповідним органом управління СРО бюджету (фінансового плану) на поточний звітний період із зазначенням кошторису витрат для реалізації делегованих повноважень; 5) інформацію про наявність у СРО власного або орендованого за договором на строк не менше одного року приміщення; 6) інформацію про матеріально-технічне, інформаційне та кадрове забезпечення; 7) відомості про склад виконавчих та контролюючих органів СРО із зазначенням щодо кожної особи таких даних: прізвища, ім'я, по батькові, займаної посади, освіти, стажу роботи, засобів зв'язку (телефону, електронної пошти).

СРО набуває делегованих їй повноважень з дня опублікування Мінрегіоном рішення про делегування повноваження у визначеному ним офіційному виданні.

Під час здійснення делегованого повноваження СРО керується вимогами нормативно-правових актів та нормативних документів, що регулюють відповідну діяльність. В цьому випадку це постанова КМУ від 23 травня 2011 р. № 554 «Деякі питання професійної атестації відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єкта архітектури». В цій постанові мова йде виключно про професійну атестацію виконавців.

Або, наприклад, відповідно до ст. 49 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», у кожному виді професійної діяльності Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може делегувати СРО такі повноваження: збирання, узагальнення та аналітичне оброблення даних щодо провадження відповідного виду професійної діяльності; проведення перевірок провадження відповідного виду професійної діяльності, дотримання вимог законодавства про цінні папери, правил, стандартів професійної поведінки; подання їй обов'язкового для розгляду клопотання про припинення дії ліцензії на провадження професійним учасником фондового ринку певного виду діяльності; сертифікація фахівців фондового ринку; видача ліцензій особам, які здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку.

Крім того, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку може делегувати інші повноваження СРО.

У цьому випадку необхідно зауважити, що учасниками такої СРО є так звані самозайняті особи.

Висновки. На нашу думку, залежно від правового статусу, в контексті того, чи є створена така організація, по-перше, суб'єктами господарювання або самозайнятими особами або, по-друге, відповідними професіоналами відрізняється й можливий обсяг делегованих повноважень. Більш того, держава має право встановлювати для всіх громадян, які бажають здійснювати публічну діяльність, обов'язкові умови призначення на посаду та перебування на посаді.

У цілому ж слід погодитись із позицією Д. В. Задихайла, який у структурі правового господарського порядку виділяє підсистему правовідносин зворотного зв'язку від суб'єктів господарювання та їх об'єднань до держави щодо формування, корекції та реалізації державної економічної політики та окремих її напрямів, зокрема через визначення змісту господарсько-правової політики в частині удосконалення існуючих правових режимів господарювання та механізмів забезпечення законності у сфері господарських відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грачев Д. О. Саморегулируемые организации: проблемы определения правового статуса / Д. О. Грачев // Журнал рос. права. – 2004. – № 1. – С. 121–126.
2. Тихомиров Ю. А. Публичное право : учебник / Ю. А. Тихомиров. – М. : БЕК, 1995. – 339 с.
3. Алиев А. А. Конституционное право на объединение в системе прав и свобод человека и гражданина : учеб. пособие / А. А. Алиев. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 2000. – 207 с.
4. Плескачевский В. С. Концепция саморегулирования (общие положения) 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.r-o-g.ru/iles/Principy_SRO.ppt.ppt.
5. Пашков В. М. Публічно-правові засоби саморегулювання медичної та фармацевтичної діяльності / В. М. Пашков // Медичне право. – 2015. – № 2(16). – С. 52–62.
6. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Д. В. Задихайло. – Х., 2013. – 38 с.

REFERENCES

1. Grachev D. O. (2004) Samoreguliruemye organizatsii: problemyi opredeleniya pravovogo statusa 1.121 – 126.
2. Tihomirov Yu. A. (1995). Publichnoe pravo. Uchebnik. M. BEK.
3. Aliev A. A. (2000) Konstitutsionnoe pravo na ob'edinenie v sisteme prav i svobod cheloveka i grazhdanina. Uchebnoe posobie. M. Zakon i pravo, Yuniti.
4. Pleskachevskiy V.S. (2003) Kontseptsiya samoregulirovaniya (obschie polozheniya). Retrieved from: www.r-o-g.ru/iles/Principy_SRO.ppt.ppt

5. Pashkov V. M. (2015). Publichno-pravovi zasobi samoregulyuvannya medichnoyi ta farmatsevtichnoyi diyalnosti. *Medichne pravo*.2(16). 52 – 62.
6. Zadykhaylo D. V. (2013) *Pravovi zasady formuvannya ta realizatsiyi ekonomichnoyi politiki derzhavi : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk.* Harkiv.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2015

А. В. ГОВОРУН

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕГУЛЯТИВНЫХ ФУНКЦИЙ САМОРЕГУЛИРУЕМЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Исследуются проблемы делегирования государственных полномочий саморегулируемым организациям в зависимости от их правового статуса. Если участники СРО являются субъектами хозяйствования или самозанятыми лицами, которые должны получать разрешение на профессию, то объём полномочий может быть более широким. Если участниками СРО являются профессионалы, то такой объём меньше.

Ключевые слова: саморегулируемые организации, делегирование государственных полномочий, обеспечение регуляторных функций СРО.

O. V. HOVORUN

PhD. Student, the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

ECONOMIC AND LEGAL FRAMEWORK OF REGULATIVE FUNCTIONS OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS

Problem setting. There is no single approach to determination of the status of self-regulatory organizations (hereafter — SRO) in the juridical literature. Delegation of state powers in favor of SROs is aimed at execution of publicly significant functions. This brings up the questions: can non-commercial organizations be vested with governmental functions; is an organizational and legal form of a non-commercial organization is adequate to an SRO?

Recent research and publications analysis. Theoretical issues of activities of non-commercial organizations are considered in scientific papers of O. M. Vinnyk, D. V. Zadykhaylo, V. K. Mamutov, V. M. Pashkov, O. P. Podtserkovnyi, V. A. Ustymenko, V. S. Shcherbyna, etc. Nevertheless, issues of delegation of governmental functions to SROs have not been sufficiently considered.

Paper objective. The article objective is to research the economic and legal framework of regulative functions for SROs based on deregulation of governmental functions.

Paper main body. According to Paragraph 1, Article 3 of the Model Law on Self-Regulatory Organizations accepted by Interparliamentary Assembly of the CIS Member Nations (the Resolution No. 29-7 of 31.10.2007), self-regulatory organizations are non-commercial organizations based on membership, which carry out self-regulation and join business entities belonged to a single branch of production of goods (works, services) or a market of produced commodities, which join entities of the professional activity of a single type or non-public pension funds.

There is a need to differ activities of SROs and professional self-governing organizations. SROs are created by business entities. At the same time, professional self-governing organizations are created by professionals being not registered as business entities.

Conclusions of the research. Depending on the legal status of SROs, a possible amount of delegated authorities can vary. The state is eligible for establishment of obligatory terms concerning appointment to a position and filling a position for all the citizens, who desire to carry out the public activity.

Short Abstract for an article

Abstract. The article research issues of delegation of governmental authorities to self-regulatory organizations depending on their legal status. The author has substantiated that if SRO members are business entities or self-employed persons gaining prohibition to carry out the professional activity, an amount of authorities is greater. If members of a respective organization are professionals, an amount of authorities is considerably smaller.

Key words: self-regulatory organization, delegation of governmental authorities, providing regulative functions of SROs.

В. С. ВЕЛЬЦЕН

здобувач кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
e-mail: hoslaw@nulau.edu.ua

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання правової регламентації повітряних перевезень в Україні. Доведена ключова роль завдань господарсько-правового регулювання повітряних перевезень у визначенні орієнтирів подальшого розвитку України. Обґрунтовано, що сталий глобальний розвиток повітряних перевезень можливий лише в умовах лібералізації повітряного простору з ЄС, перебування вітчизняних авіаперевізників у першій категорії за стандартами FAA у процесі укладання кодшерингових угод з провідними європейськими авіакомпаніями.

Ключові слова: авіаперевізнак, стандарти безпеки та якості, лібералізація повітряного простору, перевезення, вітчизняні авіаперевізники, міжнародні повітряні перевезення.

JEL Classification: 0 40.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світ переживає глибоку кризу, пов'язану із втратою єдиної загальнолюдської перспективи внаслідок загострення економічних, соціальних та інших проблем у глобальному масштабі. Процес переходу України до розвинутої ринкової економіки зумовив гостру потребу у створенні певної сприятливої нормативно-правової законодавчої бази для розвитку нашої держави у сфері повітряних перевезень. Глобалізація та лібералізація, господарсько-правове регулювання міжнародних повітряних перевезень у цілому сприяє саме загостренню конкурентної боротьби між міжнародними перевізниками, з одного боку, та між міжнародни-

ми перевізниками й вітчизняними авіаперевізниками — з другого. Зараз для України найбільш конкурентоздатною авіакомпанією на повітряному ринку є Міжнародні авіалінії України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безпеки, лібералізації повітряних перевезень, конкурентоспроможність вітчизняних авіаперевізників на міжнародному ринку повітряних перевезень була у центрі уваги багатьох дослідників. Сфера перевезення повітряним транспортом є однією із найпоширеніших і тому норми національного законодавства мають відповідати міжнародним стандартам у сфері перевезення. Окремі аспекти її вирішення знайшли своє відображення в роботах В. Д. Бордунова, В. С. Грязнова, І. А. Діковської, С. М. Задорожної, В. І. Рижого, В. М. Тихонова. Але невичерпність теми залишає великий простір для подальшого наукового пошуку.

Формулювання цілей. Метою статті є всебічний розгляд, дослідження та аналіз відповідності стандартів вітчизняних авіакомпаній міжнародним стандартам, зокрема стандартам безпеки та якості Федерального авіаційного агентства США (FAA), і вплив на розвиток повітряного перевезення в Україні та їх подальші певні напрями розвитку вітчизняних авіаперевезень та процесів лібералізації повітряного простору. Україна, знаходячись на географічно вигідній території з точки зору транзиту, розпоряджається значним повітряним простором. На сьогодні провідною конкурентоспроможною на міжнародному ринку є вітчизняна авіакомпанія МАУ. Авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» першою в СНД одержала сертифікат IOSA (Міжнародний аудит експлуатаційної безпеки) та увійшла до міжнародного реєстру якості IATA (Міжнародної асоціації авіаційного транспорту).

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст. — початку ХХІ ст. економічна реальність викликає об'єктивну необхідність у переосмисленні змісту соціально-економічного розвитку. Найбільш конкурентоспроможною в Україні є Авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України». На прикладі якої й розглянемо український аспект повітряних перевезень.

У 2004 р. при перевірці та проведенні аудиту Державіаслужби, Федеральне авіаційне агентство США (FAA), що Україна не дотримується багатьох міжнародних стандартів, встановлених Міжнародною організацією цивільної авіації (ICAO), у зв'язку з чим Україна була віднесена до другої категорії, що, у свою чергу, потягнуло за собою обмеження кількості польотів та відкриття нових маршрутів до США вітчизняними перевізниками. Серед основних недоліків було виділено невідповідність та неналежність чинного законодавства України закріплювати норми управління авіаперевізниками. Й лише у вересні 2013 р. значними зусиллями Україні все ж таки вдалося повернути статус

першої категорії, що дало змогу зняти обмеження для вітчизняних авіаперевізників щодо здійснення польотів у США, укладання договорів про спільну експлуатацію повітряних ліній з американськими компаніями [1].

Процес лібералізації повітряного простору триває декілька років. Певна річ, політичні конфлікти в останній період негативно впливають на процес лібералізації взагалі та повітряного простору, зокрема. Позитивною для України стала домовленість у червні 2013 р. між Брюсселем та Україною про основні принципи створення спільного авіаційного простору [2]. Також 25 січня 2013 р. в Україні набули чинності Правила повітряних перевезень пасажирів та багажу, прийняті з метою приведення стандартів із перевезення та норм обслуговування відповідно до міжнародних норм та норм лібералізації повітряного простору. На практиці нові Правила повітряних перевезень пасажирів та багажу знайшли своє відображення. Беручи за основу МАУ, наприклад, у наступному. Пасажири бізнес-класу обслуговуються в окремому залі, доставляються до літака окремим автобусом, мають право на збільшену норму багажу і ручної поклажі та інші привілеї, спеціальні пропозиції для пасажирів всіх класів: програма раннього бронювання, промо-тарифи, акції, можливість накопичувати бали пасажиром, що є учасниками «Панорама Клуб» та ін.

Однак у 2013 р. Угоду про «відкрите небо» між країнами ЄС та Україною лише було обговорено, але не підписано. Лише 14 липня 2015 р. Україна підписала договір про спільний авіаційний простір («відкрите небо») із США. Підписанню договору про «відкрите небо» передувало проведення експерименту. Експеримент щодо лібералізації повітряного простору в Україні почали 2 квітня 2015 р., коли «відкрите небо» в односторонньому порядку впровадили у міжнародному аеропорту «Львів».

Серед проблем, які дійсно потрібно вирішувати керівництву МАУ, та які сприятимуть подальшій лібералізації українського повітряного простору, виділяється проблема завищеної вартості авіаційного палива. Шляхами розв'язання цієї проблеми, на наш погляд, можуть слугувати створення аеропортами власної системи заправки літаків або пряmlinійна боротьба щодо не виправдано завищених цін.

Також серед основних напрямів подальшого розвитку конкурентоспроможності українських авіаперевезень та напрямів лібералізації повітряного простору є пошук українських інвесторів, залучення іноземних авіакомпаній на повітряний простір України, де б величезний український простір використовувався б як транзит, а також відбудова вітчизняних аеропортів, таких як Донецьк, Полтава для підвищення пропускоспроможності нашої держави в розрізі повітряних перевезень. Неоднозначним залишається питання щодо

сертифікації стосовно безпеки, запровадження якого, з одного боку, є необхідним для безпеки авіап перевезень, а з другого — передбачає додаткову сертифікацію кожного типу літака, а також за умови непроходження такої сертифікації — заборона здійснювати міжнародні повітряні перевезення до країн Європи, США та ін. Що стосується етапів Угоди про «відкрите небо», то на першому з них передбачається запровадження третього і четвертого рівнів свобод для авіакомпаній — тобто зняття обмежень щодо кількості призначених перевізників і частот між країнами. На цьому етапі Україна повинна привести своє законодавство у сфері авіації у відповідність до європейського. Але на сьогодні у Європейській комісії наполягають на тому, щоб, згідно з регламентом ЄС № 216/2008, з українського держресстру цивільних повітряних суден були виведені всі несертифіковані Європейським агентством з безпеки польотів повітряні судна. «Антонову» сертифікація кожного типу літаків може коштувати не менш як 40 млн дол. на рік.

Висновки. Підсумовуючи все зазначене вище, слід ще раз наголосити на необхідності орієнтації сучасного стану вітчизняних авіап перевізників на приведення стандартів безпеки польотів та умов обслуговування до міжнародних стандартів та орієнтація на процеси глобалізації, лібералізації повітряного простору, господарсько-правового регулювання цієї сфери.

Проте подальший розвиток процесу лібералізації повітряного простору в Україні буде залежати від згуртованої роботи керівництва цивільної авіації в нашій державі, усунення всіх перепон на шляху запровадження практичного втілення Угоди про «відкрите небо», робота, спрямована на практичне втілення у взаємному визнанні сертифікатів безпеки, приведення вітчизняних стандартів безпеки польотів та норм обслуговування до міжнародних стандартів. Потребує належної уваги й питання щодо внесення змін у чинне законодавство України з метою надання вітчизняній авіапромисловості можливості розвитку та проходження відповідної сертифікації, наприклад для подальшого вирішення розвитку питання стосовно «Антонова» необхідно, на наш погляд, внести відповідні зміни до Закону України «Про бюджет», у якому передбачити фінансування розвитку вітчизняної авіапромисловості.

Також необхідно належним чином на рівні керівництва держави провести моніторинг монополії вітчизняних авіакомпаній, наприклад МАУ, на предмет здійснення монополістом у цій галузі своєї діяльності на умовах чесної конкуренції з метою надання можливості іншим вітчизняним авіакомпаніям належним чином розвиватися на ринку повітряних перевезень та укріплювати свої позиції на ньому. Необхідно приділити значну увагу й питанню створення пільгового режиму заохочування інвестицій до галузі цивільної авіації України для створення внутрішньоконкурентного середовища в Україні у цій

галузі, намагаючись при цьому відстояти насамперед національні інтереси нашої держави.

Таким чином, нормальне функціонування цивільної авіації в Україні, зростання фінансових можливостей вітчизняних авіаперевізників можливе лише за умови забезпечення належного рівня державної підтримки та запровадження міжнародних норм у вітчизняну авіацію, співпраця з іноземними авіакомпаніями та наземними службами авіації, що, у свою чергу, буде сприяти безпечному функціонуванню авіаційної галузі в Україні, задоволенню всіх потреб населення у повітряному сполученні, нарощуванню нової технічної оснащеності повітряних суден, підвищенню безпеки польотів, завоюванню авторитету вітчизняних авіаперевізників, укріпленню їх фінансової можливості та конкурентоспроможності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інтерв'ю Глави Державної авіаційної служби Анатолія Колісника інформаційному агентству Укрінформ, 22 серпня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=246628018/.
2. Переговори між Україною та ЄС щодо Угоди про створення спільного авіаційного простору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Ukraine.eu/mfa/gov/ua/press-centre/news/>.
3. Чому у «відкрите небо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/355889/chomu-u-vidkryte-nebo-pyvovarskogo-nihto-neletyt>.
4. Повідомлення УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/transport/1100777-ukrajina-pidpisala-z-ssha-dogovir-pro-vidkryte-nebo.html>.
5. Україна і ЄС підпишуть угоду «Про відкрите небо» до кінця року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newsgu.ua/ukraine/23jul2013/open_sky.html.
6. Про затвердження Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу : наказ М-ва інфраструктури України від 30.11.2012 № 735// Офіц. вісн. України. – 2013. – № 4. – Ст. 136.
7. Нові правила повітряних перевезень пасажирів і багажу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/news/>.
8. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право : підручник / В. Ф. Опришко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : КНЕУ, 2003. – 311 с.
9. Безлюдько І. О. Договір перевезення вантажу повітряним транспортом за цивільним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. О. Безлюдько. – К., 2005. – 20 с.
10. Діковська І. А. Принципи правового регулювання міжнародних приватних договірних зобов'язань: теоретичні та практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. А. Діковська. – К., 2014.

REFERENCES

1. Interwju Glawi Dergavnoi Aviazijnoi slygbi Anatoliya Kolisnika. Retrieved from: http://www/kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=246628018/
2. Peregovory mig Ukrainou ta EC chodo Ygody pro stvorennya spilnogo avaizijnogo prostory . Retrieved from: <http://Ukraine.eu/mfa/gov/ua/press-centre/news/>.
3. Chomy y «Vidkrite nebo». Retrieved from: <http://news.finance.ua/ua/news/-/355889/chomu-u-vidkryte-nebo-pyvovarskogo-nihto-ne-letyt> .
4. Povidomlennya YNIAN. Retrieved from: <http://economics.unian.ua/transport/1100777-ukrajina-pidpisala-z-ssha-dogovir-pro-vidkrite-nebo.html>.
5. Ukraina I EC pidpishyt ygody «Pro vidkryte nebo» do kinzya roky. Retrieved from: http://www.newsr.u.ua/ukraine/23jul2013/open_sky.html.
6. Pro zatverdghennya Pravyl povitryanix perevezen i bagagy : Nakaz M-va infrastrucyry Ukraini vid 30.11.2012 № 735. Ofizijniy visnik Ukraini. 2013.4. 136
7. Novi Pravila povitryanix perevezen pasagiriv I bagagy. Retrieved from: <http://economics.unian.net/ukr/news/>.
8. Oprishko V. F. (2003). Mignarodne ekonomichne pravo: pidrychnyk. K. KHEYU.
9. Bezlud'ko I. O. (2005). Dogovir perevezennya vantagy povitryanim transportom za zyvi'lnim pravom Ukraini : avtoref. dus. ... kand. ur.nayk.
10. Dikov'ska I. A. (2014). Principi pravovogo regyluvannya mignarodnix privatnih dogovirnih zobov'yazan': teoretichni ta practichni aspekty: avtoreferat. dus. na zdobyttya nayk. stypenya kand. ur. nayk.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2015

В. С. ВЕЛЬЦЕН

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ВОЗДУШНЫХ ПЕРЕВОЗОК В УКРАИНЕ

Рассмотрены вопросы правовой регламентации воздушных перевозок в Украине. Доказана ключевая роль задач хозяйственно-правового регулирования воздушных перевозок в определении ориентиров дальнейшего развития Украины. Обосновано, что устойчивое глобальное развитие воздушных перевозок возможно только в условиях либерализации воздушного пространства с ЕС, пребывание отечественных авиаперевозчиков в первой категории по стандартам FAA в процессе подписания кодшеринговых соглашений с ведущими европейскими авиакомпаниями.

Ключевые слова: авиаперевозчик, стандарты безопасности и качества, либерализация воздушного пространства, перевозки, отечественные авиаперевозчики, международные воздушные перевозки.

V. S. VELTSEN

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

CERTAIN PROBLEMS OF THE LAW ORGANIZATION IN THE UKRAINE AIR TRANSPORTATIONS

Problem setting. of my article is connected with economical activity in the field of air transport. Globalization and liberalization, law organization promote to the competition among native air companies and among foreign and native air companies. Ukraine International Airlines (UIA) is Ukraine's leading airline.

Recent research and publications analysis. The question of the air transportations development involved the attention of a lot scientist. Most contributions were made time to time. Among them are V. D. Bordynova, V. S. Gryaznova, I. A. Dikov'ska, V. I. Rygov, S. M. Zadorognya, V. M. Tyhonova. But this area of research approach is unknown enough. But at the same time the most problems haven't been studied properly so far. This is due to high complexity of this subject.

Paper objective. The main task for Ukraine air transpirations to be state at the first category according to FAA aviation safety standards as well as a liberalization of air-space. Ukraine International Airlines (UIA) is Ukraine's leading airline. Ukraine International Airlines was the first airline in the CIS to have earned the distinction of receiving the IATA Operational Safety Audit (IOSA) Certificate, having entered into the IOSA Registry.

Paper main body. It is necessary to revalue the social-economical relations in our country in nowadays. Ukraine International Airlines (UIA) is Ukraine's leading airline. In 2004 Ukraine by its air imperfection was placed to the second airline in the CIS, and it was so hard for air Ukraine aviation to be replaced back to the first airline in the CIS (2013). The processes of liberalizations are during for many years in Ukraine. With the regard to the liberalization of airspace there is certain benefits such as removing restrictions of the number of designated carries, the frequency of flights and destinations from different countries, empowering operations to different destinations, as well as harmonization of standards and servers' level for passengers and baggage in line with international standards.

The one of the air victories for air Ukraine aviation is the signing the agreement named «The open sky» in 2015. Before the signing of this agreement was an experiment in Lviw. But many questions should be completed and accomplished.

Conclusions of the research. Summing up, it is necessary to lead the native air standards and Ukraine law to the foreign standards. In order to it, Ukraine government should solve the following tasks: to solve the problem of the certification of native airplanes, to search native investors to the Ukraine aviation and its development, the co-

operation with foreign air companies. The normal and safe operation of the airline industry is possible only with the proper level of implementation of international air law and government support.

Short Abstract for an article

Abstract. The article is devoting to the basic law-economical questions of the Ukraine aviation and its following liberalization. The main achievements of UIA are examined in the article. The following development of the Ukraine aviation will have certain positive influence not only for Ukraine aviation, but for Ukraine development in general.

Key words: air carries, liberalization, aviation safety standards, Ukraine's airlines, international airlines.

УДК 346.7:625.1

І. М. РУДЯГА

здобувач кафедри господарського
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
Харків
rud_sinel@ua.fm

МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС ЗАЛІЗНИЦЬ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРИРОДНОЇ МОНОПОЛІЇ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню правового режиму майна суб'єктів господарювання, що займають монополічне становище на загальнодержавному ринку. Особливу увагу приділено майновому комплексу залізниць України.

Ключові слова: транспорт, залізничний транспорт, майновий комплекс, право власності, право господарського відання, право оперативного управління.

Постановка проблеми. Транспорт є однією з найважливіших базових системоутворюючих галузей виробничої інфраструктури національної економіки, яка забезпечує потреби суспільного виробництва і населення в перевезеннях [1].

Україна має надзвичайно сприятливі передумови для формування й розміщення транспортної мережі. З урахуванням геополітичних умов залізниці України мають один із найбільших у Європі потенціал транзитності. З усіх видів транспорту на сьогодні найбільш перспективним є залізничний транспорт, що здатний оптимально відповідати поєднанню швидкісних, цінових та екологічних вимог. Галузева структура народного господарства та його територіальна організація, вигідне економіко-географічне положення визначили розвиток і розміщення залізничного транспорту України.

Для того щоб бути активним учасником господарсько-правових відносин, суб'єкт господарювання повинен мати певне майно. Але для подальшого

ефективного використання майна в господарській діяльності слід визначитися, на підставі яких правових режимів воно йому належить.

Також слід відмітити, що у чинному законодавстві України, як зазначають деякі науковці, норми щодо правового режиму майна суб'єктів господарювання сформульовані та розміщені, як правило, безсистемно. Деякими нормами встановлюється правовий режим власності (об'єктів власності) безвідносно до виду суб'єктів господарювання, іншими встановлюється правовий режим майна окремих суб'єктів господарювання, правовий режим окремих видів майна та ін. [2]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового режиму майна приділяли увагу відомі вчені-правники, зокрема, С. С. Алексеев, В. Б. Ісаков, А. М. Колодій, А. В. Семенішин, І. В. Спасибо-Фатєєва, Ю. В. Хорт, С. А. Фролов та ін.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в напрацюванні теоретичних аспектів формування та функціонування майнової основи суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище на загальнодержавному ринку, а також виділення спеціальної правосуб'єктності таких підприємств, відповідно до тих господарських прав та обов'язків, які відповідають цілям реалізації функцій держави та публічним інтересам, необхідність задоволення яких обумовила створення таких підприємств.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим майна — це сукупність вимог, що пред'являються до майна при його набутті, використанні у процесі господарської діяльності, вибутті. У господарській діяльності правовий режим майна виявляється у встановленні особливих правил обліку майна, порядку погашення його вартості та ін.

Категорія правового режиму майна дозволяє розкрити правове становище суб'єкта господарювання у повному обсязі, визначити зміст його майнових прав та обов'язків у процесі здійснення ним господарської діяльності.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базуються їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права: право господарського відання і право оперативного управління.

Майнову основу господарювання становить право власності. Право власності — це речове право, що характеризується найбільш повним, абсолютним, виключним, безпосереднім і безстроковим володарюванням особи над річчю, поєднане зі ставленням до речі як до власної, обмеження якого допускається лише в передбачених Конституцією та іншими законами випадках.

Право господарського відання є правовою формою майнового статусу суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом),

з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна згодою власника у випадках, передбачених законодавчими актами. Режим господарського відання визначає відповідні права й обов'язки державного підприємства з управління закріпленим за ним майном, міру його майнової самостійності, визначає межі втручання державних органів у діяльність підприємства. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за державним підприємством, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Слід зазначити, що у ст. 136 Господарського кодексу України не вказуються чіткі конкретні дії, які може вчиняти державне підприємство і які становлять зміст права господарського відання. Сюди можна включити дії щодо ефективного використання державного майна, його збереження, збільшення виробництва продукції і товарів та надання послуг щодо забезпечення працівників роботою, створення соціальної інфраструктури та ін. [3].

Право господарського відання виникає у підприємства з моменту передачі майна. Майно, яке передане державному підприємству на праві господарського відання, вибуває з фактичного володіння власника і зараховується на баланс підприємства. З моментом виникнення права господарського відання пов'язане настання майнової відповідальності підприємства за своїми зобов'язаннями.

Державне підприємство має право самостійно розпоряджатися закріпленим за ним майном, за винятком майна, обмеження щодо розпорядження яким встановлюється законом. Так, обмеження стосується відчуження майна, передачі його в заставу (майна, що належить до основних фондів). Здавати в оренду цілісні майнові комплекси державне підприємство має право лише за згодою органу, до сфери управління якого воно входить.

Право господарського відання припиняється на підставах, які передбачені для припинення права власності, та у випадках правомірного вилучення чи перерозподілу майна власником. Право господарського відання припиняється внаслідок приватизації майна державного підприємства [4].

Правом оперативного управління визнається правова форма майнового статусу суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом) [5]. Тобто практичне значення права оперативного управління полягає у тому, що воно визначає співвідношення майнових прав конкретних державних органі-

зацій з правами держави як власника відповідного майна, встановлює межі майнової самостійності, «служить юридичним засобом участі державних органів у майновому обороті», будучи «правом на майно у сфері безпосереднього господарювання» [6].

Зміст права оперативного управління можливо розкрити через аналіз правомочностей носіїв цього права щодо володіння, розпорядження та користування наданим їм майном. Сама держава не може безпосередньо володіти всією масою свого майна, вона володіє ним через свої органи, через створені нею юридичні особи публічного права, яким майно передається в оперативне управління. Лише в такому випадку право володіння одержує свій конкретний зміст. Закріплене за юридичними особами публічного права на праві оперативного управління майно виходить з володіння держави. Володільцем стає носій права оперативного управління, який здійснює фактичне панування над майном [4].

Згідно зі ст. 139 Господарського кодексу України майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [7].

Визначившись із теоретичними основами поняття правового режиму майна та майна взагалі, слід зазначити, що законодавці під майном підприємств транспорту відповідно до ст. 9 Закону України «Про транспорт» розуміють: транспортні засоби, споруди, фінансові ресурси, устаткування транспорту, шляхи сполучення, закріплені за підприємствами, об'єднаннями, установами та організаціями центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури, є загальнодержавною власністю і належать до єдиної транспортної системи [8].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про залізничний транспорт», залізничний транспорт — виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо [9].

Господарський кодекс України класифікує майно підприємств залежно від економічної форми, якої воно набуває в процесі здійснення господарської діяльності, на: основні фонди, оборотні активи, кошти та товари.

Основними фондами виробничого й невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесене законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого й невиробничого призначення, яке віднесене законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Діяльність залізничного транспорту, як частини єдиної транспортної системи країни, сприяє розвитку продуктивних сил, раціональному функціонуванню всіх галузей суспільного виробництва, соціальному й економічному розвитку регіонів країни, зміцненню її обороноздатності, розширенню міжнародного співробітництва України.

Основними складовими, без яких неможливе здійснення залізничних перевезень як у внутрішньому, так і в міжнародному сполученні, є інфраструктура та рухомий склад залізничного транспорту.

Залізниця є основною організаційною ланкою на залізничному транспорті. Майно залізниці становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається у самостійному балансі залізниці. Майно залізниці є державною власністю і закріплюється за нею на праві господарського відання.

Здійснюючи право господарського відання, залізниця володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд та вчиняє щодо цього майна будь-які дії, що не суперечать чинному законодавству з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за погодженням з Уповноваженим органом управління та Укрзалізницею.

На праві господарського відання залізниці належать:

– магістральні залізничні лінії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень;

– залізничні колії загального користування (земляне полотно, верхня будова колії та штучні споруди) на перегонах і залізничних станціях, що призначені для пропуску поїздів, виконання операцій з прийому та відправлення

поїздів, прийому та видачі вантажу, багажу і вантажобагажу, виконання сортувальної та маневрової роботи;

- залізничні переїзди з обладнанням;
- пристрої та лінії сигналізації, централізації і блокування;
- будівлі, споруди, приміщення, в яких розміщені пристрої сигналізації, централізації і блокування;
- контактна мережа;
- лінії електропостачання, що живлять тягові підстанції, контактну мережу, устаткування сигналізації, централізації, блокування, обчислювальної техніки інформаційних комплексів управління рухом на залізничному транспорті загального користування;
- будівлі, споруди, приміщення та обладнання тягових та трансформаторних підстанцій;
- будівлі, споруди та обладнання пунктів групування, постів секціонування, дизельних електростанцій;
- системи і лінії дистанційного управління та телеуправління устаткуванням електропостачання;
- будівлі, споруди та приміщення, інженерні системи та системи життєзабезпечення обчислювальних та диспетчерських центрів;
- розпорядче та станційне обладнання оперативно-технологічного зв'язку, що забезпечує керування технологічним процесом на залізничному транспорті загального користування;
- будівлі, споруди, приміщення, пристрої та обладнання пунктів дислокації відновлювальних та пожежних поїздів, залізничний рухомий склад відновлювальних і пожежних поїздів, оснащення та залізничні колії загального користування, на яких вагони дислокуються [10].

Джерелами формування майна залізниці є:

- майно, передане їй центральними та місцевими органами виконавчої влади;
- майно, придбане Укрзалізницею за рахунок централізованих коштів і передане залізниці;
- майно, передане залізниці від інших залізниць за рішенням Укрзалізниці і Уповноваженого органу управління;
- доходи, одержані від наданих послуг та реалізації продукції, а також від інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;

- безоплатні або благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян;
- майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інше майно, набуте на підставах, не заборонених чинним законодавством України;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Відчуження основних фондів, що є державною власністю і закріплені за залізницею, здійснюється у порядку, встановленому чинним законодавством, за погодженням з Укрзалізницею та Уповноваженим органом управління. Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів, використовуються відповідно до законодавства України та затвердженого фінансового плану залізниці.

Залізниця має право здавати в оренду підприємствам, організаціям та установам, а також громадянам устаткування, транспортні засоби (крім рухомого складу і контейнерів), інвентар та інші матеріальні цінності, які їй належать згідно з вимогами чинного законодавства України.

Таким чином, організаційно-правова форма державного підприємства логічно вибрана для залізниць України як суб'єкта ринкових відносин, що займають монополієне становище. Але тут слід звернути особливу увагу на майно, яке використовується в господарській діяльності такими підприємствами. Так, якщо розмежувати його на дві категорії: майно, яке повинно обов'язково перебувати в державній власності, тобто критичне майно, без якого здійснення господарської діяльності у сфері залізничних перевезень неможливе, та майно, використання якого можливе на залученні приватних інвестицій, тобто на конкурентних засадах, то це дозволить виділити єдиний господарський механізм функціонування залізничного транспорту, в якому буде поєднано природну монополію, послуги, що надаються на комерційних (ринкових) засадах і забезпечення публічних інтересів суспільства (безпека руху, комфорт перевезень тощо).

У разі функціонування такої моделі господарсько-правових відносин у сфері залізничного транспорту потрібно буде звернути увагу на відпрацювання таких питань:

- особливий порядок призначення керівників залізниць;
- особливий порядок управління такими підприємствами — створення спеціалізованої комісії, що буде здійснювати функції державного регулювання тарифів на залізничному транспорті, тобто формування тарифної політики на ринку послуг, що належать до природної монополії, а також забезпечення державного нагляду за безпекою руху та здійснення координації діяльності перевізників;

– особливий порядок набуття, напрями використання та відчуження (передачі в оренду) майна;

– правові засади надання послуг на конкурентних засадах — відкрита процедура закупівель продукції, регламентація надання послуг (розробка типових договорів, встановлення стандартів), створення потужної антикорупційної системи.

Висновки. Залізничний транспорт є однією з базових галузей економіки. Стабільне та ефективне функціонування залізничного транспорту є необхідною умовою для забезпечення обороноздатності, національної безпеки і цілісності держави, підвищення рівня життя населення.

Зміст правового режиму майна визначається структурою майна суб'єкта господарювання, порядком набуття (формування), використання та вибуття майна, закріпленого за суб'єктом господарювання у правових формах (видах) майнового відокремлення чи на іншій правовій підставі, а також порядком звернення стягнення на майно кредиторами суб'єкта господарювання.

Основними чинниками, які характеризують основи правового режиму майна суб'єктів господарювання, є: економічний зміст та цільове призначення майна; форма власності майна; вид майна; вид суб'єкта господарювання; сфера здійснення та вид діяльності, що здійснюється [11].

Слід також звернути увагу на те, що зміст правового режиму майна суб'єкта господарювання визначається залежно від організаційно-правової форми господарської організації.

Залізниця, як державне підприємство та основна організаційна ланка залізничного транспорту, володіє, користується та розпоряджається майном на свій розсуд, яке належить їй на праві господарського відання, з певними обмеженнями щодо окремих видів майна за погодженням з Уповноваженим органом управління та Укрзалізницею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник Г. Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: методологія і практика : монографія / Г. Ю. Олійник. – К. : Логос, 2011. – 388 с.
2. Щербина В. С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / В. С. Щербина // Юрид. Україна. – 2007. – № 1.
3. Пересунько С. І. Право державної власності та його здійснення в період ринкових реформ в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С. І. Пересунько. – К., 1998. – 175 с.
4. Винар Л. В. Юридичні особи, засновані державою : монографія / Л. В. Винар. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 172 с.
5. Основи господарського права України : навч. посіб. / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков. – Х. : Юрайт, 2012. – 328 с.

6. Собчак А. А. Содержание права оперативного управления имуществом / А. А. Собчак // Сов. государство и право. – 1978. – № 5.
7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>.
9. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр>.
10. Про затвердження Порядку визначення майна залізничного транспорту, що передається публічному акціонерному товариству «Українська залізниця» на праві господарського відання [Електронний ресурс] : наказ М-ва інфраструктури України від 12.11.2012 р. № 667. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2015-12>.
11. Яськів Б. А. Правовий режим майна акціонерного товариства / Б. А. Яськів // Юрид. наука. – 2011. – № 6. – 210 с.

REFERENCES

1. Oliynyk H. Iu. (2011). Restrukturyzatsiia zaliznychnoho kompleksu Ukrainy: metodolohiia i praktyka: monohrafiia. Kiev. Lohos.
2. Shcherbyna V. S. (2007). Poniattia ta zmist pravovoho rezhymu maina sub'iektiv hospodariuvannia. Yurydychna Ukraina.1.
3. Peresunko S. I. (1998). Pravo derzhavnoi vlasnosti ta yoho zdiisnennia v period rynkovykh reform v Ukraini: Dys. ... kand. yuryd. nauk.Kiev.
4. Vynar L. V. (2007). Yurydychni osoby, zasnovani derzhavoiu: Monohrafiia. Lviv. Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
5. Zadykhailo D. V., Pashkov V. M. (2012). Osnovy hospodarskoho prava Ukrainy: navch. posib. Kharkiv. Yurait.
6. Sobchak A. A. (1978). Soderzhanye prava operatyvnoho upravleniya ymushchestvom. Sovetskoe hosudarstvo y pravo. 5.
7. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
8. Pro transport : Zakon Ukrainy vid 10.11.1994 № 232/94-VR. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>.
9. Pro zaliznychnyi transport : Zakon Ukrainy vid 04.07.1996 № 273/96-VR. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/96-вр>.
10. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia maina zaliznychnoho transportu, shcho peredaietsia publichnomu aktsionernomu tovarystvu «Ukrainska zaliznytsia» na pravi hospodarskoho vidannia : Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 12.11.2012 № 667 Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z2015-12>.
11. Yaskiv B. A. (2011). Pravovyi rezhym maina aktsionernoho tovarystva. Yurydychna nauka.6.210.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015

И. Н. РУДЯГА

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ИМУЩЕСТВЕННЫЙ КОМПЛЕКС ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТОВ ЕСТЕСТВЕННОЙ МОНОПОЛИИ: ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Статья посвящена теоретико-правовому исследованию правового режима имущества субъектов хозяйствования, занимающие монопольное положение на общегосударственном рынке. Особое внимание акцентировано на имущественном комплексе железных дорог Украины.

Ключевые слова: транспорт, железнодорожный транспорт, имущественный комплекс, право собственности, право хозяйственного ведения, право оперативного управления.

I. M. RUDIANA

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

RAILWAY TRANSPORT AS A PORTFOLIO OF PROPERTIES (DETERMINATION OF LEGAL REGIMES)

Problem setting. Efficient usage of properties in the economic activity requires indication of legal regimes, which are the basis of recognition of an ownership right.

Recent research and publications analysis. An issue of a legal regime of properties has been considered by famous lawyers, particularly S. S. Alekseev, V. B. Isakov, A. M. Kolodii, A. V. Semenishyn, I. V. Spasibo-Fateiev, Yu. V. Hort, S. A. Frolov, etc.

Paper objective. The paper objective is to emphasize a special legal personality of enterprises, which take a monopolistic position in correspondence with those economic rights and obligations that adhere to goals of governmental functions and public interests. The necessity of fulfillment of the interests has stipulated the creation of these enterprises.

Paper main body. A legal regime of a property is a set of requirements placed on the property in the process of its obtainment, usage in the economic activity, and retirement. In the economic activity, a legal regime of a property consists in establishment of peculiar rules of property accounting, an order of covering its value, and including the property value in the cost, etc. A publicly owned enterprise, which possesses its properties owing to a right of economic jurisdiction, has a right to protection of properties, which is established to protect an ownership right.

Properties of the railway encompass productive and non-productive funds and other assets, values of which are presented in a balance sheet. Properties of the railway are the public ownership. This ownership is established according to a right of economic jurisdiction.

Conclusions of the research. The main factors characterizing basics of a legal regime of properties of economic entities are as follows: the economic sense and a designative purpose of a property; an ownership form; the legal status, according to which the property is obtained; a property type; a business entity type; an area and a type of an activity.

The sense of a legal regime of business entity properties depends on an organizational and legal form of an enterprise.

The railway property comprises productive and non-productive funds and other assets, values of which are presented in a balance sheet.

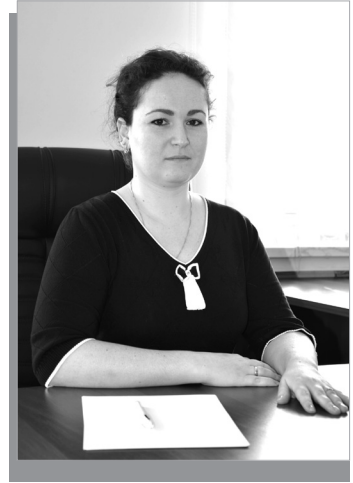
Short Abstract for an article

Abstract. The article is dedicated to theoretical and legal research of the legal regime of properties of business entities that take a monopolistic position in the national market. The author takes a considerable notice of the portfolio of properties of the Ukrainian railway.

Key words: transport, railway transport, portfolio of property, ownership right, right of economic jurisdiction, right of operative management.

К. В. ХАРКІВСЬКА

здобувач кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
e-mail: hoslaw@nulau.edu.ua

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

Досліджено проблеми забезпечення свободи інвестиційної діяльності. Аналізуються такі інститути інвестиційної діяльності, як «інвестиційний договір» та «інвестиційна безпека». Приділено увагу проблемам бюджетного інвестування національної економіки, проаналізовано інші форми забезпечення свободи інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, свобода інвестиційної діяльності, інвестиційна безпека.

Постановка проблеми. Що стосується інвестиційної діяльності, то в більшості випадків подібна діяльність розглядається стосовно не взагалі майнових відносин, а конкретно стосовно відносин, що реалізуються у сфері господарювання. Крім того, у багатьох країнах світу інвестиційна діяльність визнається надзвичайно важливим видом діяльності як для розвитку системи господарювання в цілому, так і для підвищення рівня життя громадян.

Різноманіття форм інвестиційної діяльності позначається на характері і змісті нормотворчого процесу, коли потрібно враховувати економічну сутність і види інвестицій. Не випадково відповідно до ст. 10 ГК України серед основних напрямів, що визначаються державою, можна відокремити інвес-

¹ Роботу виконано у межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962)

тиційну політику, яка спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним. А свобода здійснення інвестиційної діяльності, на нашу думку, як абстрактна можливість або здатність вкладення інвестицій виступає юридичною передумовою для володіння інвестором суб'єктивних прав і обов'язків, що виникають на підставі відповідних юридичних фактів у рамках інвестиційних правовідносин, і тим самим становить зміст правоздатності тієї чи іншої особи.

Разом з тим свобода здійснення інвестиційної діяльності, на нашу думку, не є абсолютною і, крім іншого, потребує застосування відповідних правових засобів.

Так, на думку В. І. Кухара, мова йде про наявність правового інвестиційного порядку як складової частини правового господарського порядку та результату впровадження інвестиційної політики держави, зокрема, обраної моделі інвестиційного розвитку економіки країни, що визначається станом ефективного функціонування інвестиційного ринку та системи інвестиційних відносин і які у свою чергу ґрунтуються на: відповідно зазначеній моделі, законодавчому забезпеченні функціонування інвестиційного ринку; ефективній державній підтримці інвестиційної діяльності; високому рівні правових гарантій та законності процесів реалізації інвестиційних правовідносин; ефективній адміністративній практиці реалізації організаційно-господарської компетенції; високій договірній дисципліні суб'єктів інвестиційних відносин; виконанні державою взятих міжнародно-правових зобов'язань щодо режиму іноземних інвестицій з відповідною інкорпорацією їх положень у національне законодавство [1, с. 165–166].

Разом з тим інвестиційна політика держави може бути ефективною тільки за умови трансформування її положень, завдань та цілей у систему координат засобів господарсько-правової політики держави. Як відомо, остання визначається в літературі як така, що базується на положеннях конституційного економічного порядку, економічної політики держави та наукової господарсько-правової доктрини і зафіксована у змісті державних програм економічного розвитку як обов'язкова, структурна та інструментальна їх складова, що є імперативною концептуальною позицією держави стосовно напрямів та змісту подальшого розвитку господарського законодавства, удосконалення практики його застосування, оптимізації правового господарського порядку як такого [2, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що вчені-господарники приділяють достатньо уваги дослідженням інвестиційної політики та інвестиційній діяльності, а саме: О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, В. М. Пашков, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, В. С. Щербина, О. В. Шаповалова та ін. Однак зазначені науковці не приділяють достатньої уваги проблемам гарантування свободи інвестиційної діяльності як складової свободи комерційної діяльності.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження правових засобів забезпечення свободи інвестиційної діяльності та формування цілісної концепції в контексті забезпечення свободи комерційної діяльності як фактора інвестиційної привабливості.

Виклад основного матеріалу. Доктринальне, ефективне здійснення інвестиційної діяльності можливе лише за наявності правового забезпечення свободи цієї діяльності, тобто правових засобів, що забезпечують дотримання прав інвесторів та захист інвестицій, а саме: 1) свободу вибору інвестицій; 2) свободу вибору об'єкта інвестиційної діяльності; 3) свободу вибору сфери здійснення інвестиційної діяльності; 4) свободу вибору правової форми здійснення інвестиційної діяльності; 5) свободу інвестиційного договору; 6) право вільного використання доходів, прибутку та інших правомірно отриманих грошових сум від вкладених інвестицій, включаючи їх переказ і безперешкодний вивіз за межі України.

При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність», створюються пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, в галузі освіти, культури, охорони культурної спадщини, охорони навколишнього середовища і здоров'я. Не випадково Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» (ст. 1) регламентує, що правовою основою стимулювання інвестиційної діяльності є Конституція України, Закон України «Про режим іноземного інвестування» та інші нормативно-правові акти, що регулюють відносини у цій сфері. Цим Законом визначені пріоритетні галузі економіки (ст. 2) — це ті галузі, що спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого та

експортного потенціалу, створення нових робочих місць. Також у цьому контексті цікавим є Закон України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова», який визначає порядок запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності у пріоритетних видах економічної діяльності на території міста Харкова. Відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, спеціальний правовий режим підприємницької діяльності, встановлений на території міста Харкова, поширюється на суб'єктів підприємницької діяльності виключно під час реалізації ними на цій території інвестиційних проєктів відповідно до укладених договорів. Необхідно зауважити, що в Україні прийнята велика кількість законодавчих актів, що регулюють спеціальний режим інвестування як в окремих регіонах, так і галузях національної економіки. Метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Так, одним із перших нормативно-правових актів, що закріпив особливості створення спеціальних правових режимів як господарювання, так і інвестиційної діяльності, був Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон».

Крім того, Закон України «Про режим іноземного інвестування» (ч. 2 ст. 7) регламентує, що для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проєкти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Такими гарантіями є: гарантії у разі зміни законодавства; гарантії щодо примусових вилучень, а також незаконних дій органів державної влади та їх посадових осіб; право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм унаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності щодо повернення не пізніше шести місяців з дня припинення цієї діяльності своїх інвестицій у натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску (з урахуванням можливого зменшення статутного капіталу) без спла-

ти мита, а також доходів з цих інвестицій у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних унаслідок здійснення іноземних інвестицій. А Закон України «Про захист іноземних інвестицій» уточнює (ст. 3), що держава не може реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Рішення про реквізицію іноземних інвестицій приймає КМУ. Компенсація, що виплачується в цих випадках іноземному інвестору, має бути адекватною та ефективною. В подальшому, з метою погодження національних економічних інтересів та забезпечення максимального припливу інвестицій було розроблено Державну програму заохочення іноземних інвестицій в Україну, яка була затверджена відповідним Законом України від 17 грудня 1993 р.

Метою цієї програми було оголошено заохочення вкладення іноземного капіталу в пріоритетні галузі економіки України за рахунок надання податкових пільг та страхових гарантій щодо найбільш ефективних інвестиційних проєктів, удосконалення системи правового регулювання іноземного інвестування, розвиток інфраструктури міжнародного бізнесу та інших передумов іноземного інвестування. До її основних завдань належали такі: забезпечення за рахунок залучення іноземних інвестицій додаткових джерел фінансування прогресивних структурних перетворень в економіці України; розвиток потужного експортного потенціалу; підвищення технічного та якісного рівня виробництва; зменшення потреб підприємств України в енергоносіях і сировині; ліквідація існуючих диспропорцій і дефіцитів на ринку України.

Однак для забезпечення свободи інвестиційної діяльності необхідна більш ефективна взаємодія ринкових та нормативно-правових механізмів.

Держава регулює інвестиційну активність за допомогою законодавства, через державне планування, програмування, через державні інвестиції, субсидії, пільги, кредитування, здійснення соціальних та економічних програм. Для державного регулювання особливо важливо знайти оптимальне поєднання ринкової свободи і державного регулювання. Це особливо актуально в контексті твердження В. М. Пашкова, який зауважує, що на сьогодні обсяг державного сектору економіки свідчить про декларативність соціальних функцій держави, викладених у Конституції України [3, с. 187].

Зміст державного регулювання інвестиційної діяльності визначається цілями, що стоять перед державними органами, а також засобами та інструментами, якими володіє держава при проведенні інвестиційної політики.

Державне регулювання інвестиційної діяльності являє собою сукупність державних підходів і рішень, закріплених законодавством, організаційно-правових форм, у рамках яких інвестор здійснює свою діяльність. Регулюван-

ня виражається у прямому управлінні державними інвестиціями: системі податків з диференціюванням податкових ставок і податкових пільг, фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, бюджетних позичок, пільгових кредитів, у фінансовій та кредитній політиці, ціноутворенні, випуск в обіг цінних паперів, амортизаційної політики тощо. Тобто, стверджує В. В. Кудрявцева, безспірним є той факт, що для нормального інвестиційного клімату на території будь-якої держави повинна бути створена розгалужена й незалежна мережа фінансових установ, що мають налагоджені ділові та фінансові відносини з іноземними країнами. За їх допомогою буде здійснюватися переказ грошових коштів за межі України, проводиться розрахунки між контрагентами за зобов'язаннями, тобто мова йде про створення дійової банківської системи та системи небанківських фінансових установ [4, с. 30]

До основних принципів інвестиційної політики на сучасному етапі можна віднести: зниження реальних процентних ставок до рівня, відповідного ефективності інвестицій у реальний сектор економіки на засадах забезпечення збалансованого бюджету і подальшого зниження інфляції; проведення податкової реформи, що припускає розгляд інвестиційних можливостей суб'єктів ринку на основі упорядкування, спрощення і структурної перебудови існуючої податкової системи, а також вдосконалення амортизаційної політики; здійснення процесу реформування підприємств з метою підвищення їх інвестиційної привабливості; формування організаційно-правових передумов зниження інвестиційних ризиків з метою стимулювання заощаджень населення, прямих інвестицій внутрішніх і зовнішніх інвесторів; підвищення ефективності використання бюджетних інвестиційних ресурсів на основі їх конкурсного розміщення, змішаного державно-комерційного фінансування пріоритетних інвестиційних проектів, надання державних гарантій із приватних інвестицій та посилення державного контролю за цільовим використанням бюджетних коштів [5, с. 46].

Якщо повернутися до питання бюджетного інвестування, то можна констатувати, що на сьогодні правове регулювання бюджетного інвестування в господарському законодавстві здійснюється лише у загальному вигляді. Це перш за все обумовлено відсутністю системного погляду на проблеми функціонування системи бюджетного інвестування, її правову основу, а головне, нерозумінням сутності публічних інвестиційних правовідносин. При цьому в господарському законодавстві відсутній реальний механізм юридичної відповідальності за порушення порядку надання бюджетних інвестицій. Тобто в законодавстві відсутні правові конструкції, що передбачають публічно-правову відповідальність державного органу виконавчої влади. Саме тому, відповідно до ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиційна

діяльність, крім іншого, здійснюється на основі: 1) державного інвестування, у тому числі державної підтримки реалізації інвестиційних проектів, здійснюваного органами державної влади та органами влади Автономної Республіки Крим за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів; 2) інвестування, здійснюваного органами місцевого самоврядування. А ст. 10 цього Закону серед джерел фінансування інвестиційної діяльності відокремлює бюджетні інвестиційні асигнування.

Управління державними інвестиціями (ст. 12) здійснюється органами державної влади й органами влади Автономної Республіки Крим та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій із інвестування бюджетних і позабюджетних коштів.

Крім того, незважаючи на закріплення в численних міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною, можливості та доцільності використання змішаних приватних та публічних інвестиційних інструментів, так само як стимулювання приватної інвестиційної діяльності, спрямованої, зокрема, на вирішення суспільно значущих соціально-економічних проблем, законодавство України по суті не містить. Тобто є завуальованими нормативно-правові засади державної підтримки такої інвестиційної діяльності, так само як спеціальний режим захисту таких інвестицій. Зазначена проблема набуває особливої гостроти у зв'язку з очевидною останніми роками необхідністю якнайшвидшої зміни орієнтирів розвитку національної економіки, пов'язаної з очікуванням іноземних інвестицій. У той же час суб'єктами внутрішніх інвестицій можуть бути: 1) публічно-правові суб'єкти; 2) приватноправові суб'єкти.

Однак на стані інвестиційної сфери негативно позначається відсутність ефективного механізму державного впливу на інвестиційну діяльність, а також механізмів взаємодії учасників інвестиційного процесу з метою більш повного використання економічних стимулів для розвитку інвестиційної діяльності. Хоча законодавець і задекларував відповідно до ст. 11 Закону України «Про інвестиційну діяльність», що державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної й соціальної політики, виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом: 1) подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв; 2) державних норм

та стандартів; 3) заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції; 4) роздержавлення і приватизації власності; 5) визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами; 6) політики ціноутворення; 7) проведення державної експертизи інвестиційних проектів тощо.

Також важливого значення у сфері правового забезпечення свободи інвестиційної діяльності набуло законодавче закріплення окремих інститутів інвестиційного права, таких як «інвестиційний договір».

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про інвестиційну діяльність», основним правовим документом, який регулює взаємовідносини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є договір (угода). Укладення договорів, вибір партнерів, визначення зобов'язань, будь-яких інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України, є виключною компетенцією суб'єктів інвестиційної діяльності.

Термін «інвестиційний договір» використовується у двох значеннях, зазначає О. М. Вінник, а саме: широкому і вузькому. У першому (широкому) розумінні цей термін застосовується щодо договорів, які укладаються між інвестором та іншими учасниками інвестиційної діяльності і спрямовані на реалізацію будь-яких видів і форм інвестицій з метою одержання прибутку або досягнення соціального ефекту. У другому (вузькому) розумінні термін «інвестиційний договір» застосовується щодо угод між іноземним інвестором і вітчизняними учасниками інвестиційного процесу щодо вкладення та реалізації іноземних інвестицій. Саме в цьому розумінні зазначений термін використовується у міжнародній комерційній (господарській) практиці [6, с. 177].

Інвестиційний договір є різновидом господарсько-правового договору, який має специфічні предмет і мету. Предметом такого договору є інвестиція в будь-якій не забороненій законодавством України формі. Це можуть бути передбачені законодавством форми інвестицій та інвестиційної діяльності (інноваційна діяльність, капітальні вкладення в основні фонди, корпоративна форма, лізинг, придбання не забороненого законами України рухомого та нерухомого майна, створення підприємств, що повністю належать інвестору, чи придбання останнім у власність діючого підприємства повністю, придбання майнових прав). Предметом інвестиційного договору можуть бути також дії, послуги тощо, що надаються (виконуються) учасниками інвестиційної діяльності та спрямовані на забезпечення вкладення інвестицій.

Проте поза увагою законодавця в контексті забезпечення свободи інвестиційної діяльності залишилося закріплення такого правового інституту, як інвестиційна безпека.

В окремих наукових працях цей термін зустрічається поряд із терміном «економічна» або «фінансова безпека».

При цьому політика інвестиційної безпеки може бути реалізована за такими напрямками: 1) забезпечення загальної достатності інвестицій для сталого розвитку економіки; 2) оптимізація галузевої та територіальної структури інвестицій; 3) наповнення інвестиційного процесу, всіх реалізованих інвестиційних проєктів інноваційним змістом. У зв'язку з цим необхідно виділити ряд індикаторів, що відображають порогові рівні інвестиційної безпеки: 1) показники інвестиційної активності суб'єктів господарювання; 2) динаміка і структура інвестицій в основний капітал (у розрізі видів економічної діяльності, в територіальному розрізі, з функціональної структури інвестицій, а також за джерелами їх фінансування); 3) інтенсивність модернізації виробничого апарату економіки; масштабність і результативність інноваційних процесів в економіці в цілому [7]. Однак зрозуміло, що свобода інвестиційної діяльності передбачає її нормативно-правове забезпечення як першочергового і найважливішого аспекту у створенні комфортних умов для інвестування. Воно включає в себе комплекс нормативно-правових актів, які дозволяють чітко визначити положення суб'єкта інвестиційної діяльності, встановити юридичну відповідальність і порядок взаємовідносин між учасниками інвестиційної діяльності. Це є одним з інструментів створення сприятливого середовища для стабільного інвестиційного клімату. Роль держави в цій сфері, продовжує Д. В. Задихайло, насамперед полягає у формуванні чіткої правової політики та спрямування зусиль на відновлення функціонування національної інноваційної системи в ринкових умовах [8, с. 175].

Висновки. Специфічний характер свободи інвестиційної діяльності в контексті реального інвестування зумовлює певні особливості його здійснення в організації, розробки державної політики регулювання інвестиційною діяльністю. Незалежно від цього процес прийняття інвестиційних рішень передбачає такі етапи: 1) господарсько-правовий аналіз стану реального інвестування національної економіки; 2) визначення форм її реального інвестування; 3) оцінку ефективності реальних інвестиційних проєктів у національній економіці; 4) забезпечення реалізації окремих інвестиційних проєктів та інвестиційних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кухар В. І. Господарсько-правове забезпечення державної інвестиційної політики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. / В. І. Кухар. – Х., 2010. – 198 с.
2. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Д. В. Задихайло. – Х., 2013. – 38 с.
3. Пашков В. М. Засади формування державою господарсько-правової політики у сфері охорони здоров'я / В. М. Пашков // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Економічна теорія та право. – 2011. – № 2(5). – С. 180–189.

4. Кудрявцева В. В. Кодифікація інвестиційного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. / В. В. Кудрявцева. – Х., 2010. – 228 с.
5. Государственное регулирование рыночной экономики : учеб. для студ. и слушателей экон. спец. / под общ. ред. В. И. Кушлина, Н. А. Волгина. – М. : Экономика, 2000. – 735 с.
6. Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Правова єдність, 2009. – 616 с.
7. Нарышкин С. Е. Инвестиционная безопасность как фактор устойчивого экономического развития / С. Е. Нарышкин // Вопросы экономики. – 2010. – № 5. – С. 16–25.
8. Задихайло Д. В. Теоретичні аспекти конституційно-правового забезпечення діяльності держави в економічній сфері / Д. В. Задихайло // Екон. теорія та право. – 2014. – № 1(16). – С. 170–179.

REFERENCES

1. Kuhar V. I. (2010). Gospodarsko-pravove zabezpechennya derzhavnoyi Investitsiynoyi polityki: dis. ... kand. yurid. Nauk. Harkiv.
2. Zadihaylo D. V. (2013) PravovI zasady formuvannya ta realizatsiyi ekonomichnoyi polityki derzhavi : avtoreferat dis. d-ra yurid. nauk. Harkiv.
3. Pashkov V. M. (2011). Zasadi formuvannya derzhavoyu gospodarsko-pravovoyi polityki u sferI ohoroni zdorov'ya. Visnik Natsionalnoyi yuridichnoyi akademiyi UkraYini imeni Yaroslava Mudrogo. EkonomIchna teoriya ta pravo. 2.180–189.
4. Kudryavtseva V.V. (2010). Kodifikatsiya Investitsiynogo zakonodavstva Ukrayini : dis. ... kand. yurid. Nauk. Harkiv.
5. Gosudarstvennoe regulirovanie ryinochnoy ekonomiki: Uchebnik dlya studentov i slushateley ekon. Spets (2000). M. Ekonomika.
6. Vinnik O. M. (2009) InvestitsIyne pravo: navchalniy posibnik. K. Pravova Ednist.
7. Naryishkin S. E. (2010). Investitsionnaya bezopasnost kak faktor ustoychivogo ekonomicheskogo razvitiya. 5.16 – 25.
8. D. V. Zadihaylo (2014). Teoretichni aspekti Konstitutsiyno-pravovogo zabezpechennya diyalnosti derzhavi i ekonomIchnIy sferI. Ekonomichna teoriya ta pravo. 1(16). 170–179.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2015

К. В. ХАРЬКОВСКАЯ

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ СВОБОДЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследуются проблемы обеспечения свободы инвестиционной деятельности. Анализируются такие институты инвестиционной деятельности, как «инвестицион-

ный договор» и «инвестиционная безопасность». Уделено внимание проблемам бюджетного инвестирования национальной экономики, проанализированы другие формы обеспечения свободы инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, свобода инвестиционной деятельности, инвестиционная безопасность.

K. V. KHARKIVSKA

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

LEGAL MEASURES OF PROVIDING FREEDOM OF THE INVESTMENT ACTIVITY

Problem formulation. Freedom of carrying out the investment activity as an abstract opportunity or an ability of investing is a legal prerequisite for possession of subjective rights and obligations. These rights and obligations are obtained by an investor because of corresponding juridical facts within the scope of legal relations. Thus, freedom of the investment activity is the sense of a legal capacity of one or another person. Freedom of carrying out the investment activity is not absolute. It needs application of corresponding legal measures.

Analysis of recent research and publications. Economists, such as O. M. Vinnyk, D. V. Zadykhailo, V. K. Mamutov, V. M. Pashkov, O. P. Podtserkovnyi, V. A. Ustyenko, V. S. Shcherbyna, O. V. Shapovalova, etc., pay considerable attention to research of an investment policy and the investment activity. Nevertheless, scientists do not take enough notice of issues related to guaranteeing freedom of the investment activity as a component of freedom of the commercial activity.

The paper objective. The article objective is to research legal measures of providing freedom of the investment activity as a factor of investment attractiveness.

Paper main body. Effective carrying out the investment activity is possible only under existence of legal support of freedom of choice, which encompasses: 1) investments; 2) an investment activity object; 3) an area of carrying out the investment activity; 4) a legal form of carrying out the investment activity. In addition, it includes freedom of an investment agreement, a right to free usage of incomes, profits, and other money sums legally earned as a result of investing, including money transfers and unobstructed removal of money beyond Ukraine.

Normative and legislative support of freedom of the investment activity comprises a complex of normative and legislative acts, which enable to strictly determine the status of a business entity of the investment activity and to indicate legal responsibility and an order of interrelations between participators of the investment activity.

Conclusions of the research. A process of making investment decisions consists in the following stages: 1) economic and legal analysis of a position of real investing in the

national economy; 2) determination of forms of real investing; 3) evaluation of efficiency of real investment projects within the national economy; 4) providing implementation of certain investment projects and investment programs.

Short Abstract for an article

Abstract the author researches issues of providing freedom of the investment activity. The article analyzes such institutes of the investment activity as an «investment agreement» and «investment safety». The author focuses on a problem of budgetary investing in the national economy and examines other forms of providing freedom of the investment activity.

Key words: investment activity, freedom of the investment activity, investment safety.

УДК 346.656

В. В. ШПАКОВ

здобувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Харків
e-mail: hoslaw@nulu.edu.ua

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЗАСОБИ, СКЛАД ТА СИСТЕМА¹

Досліджено специфіку державного регулювання ринкових відносин у контексті державної підтримки господарської діяльності. Розглянуто можливі дефекти ринку та елементи правового механізму державного регулювання.

Ключові слова: дефекти ринку, правовий механізм, елементи державного регулювання.

Постановка проблеми. Ринкова економіка є саморегульвним організмом, але, як відомо, цілий ряд проблем у суспільному розвитку неможливо вирішити за допомогою ринку, тому частину функцій бере на себе держава. Практично немає жодної держави, яка б не займалася економічною політикою. Навпаки, з розвитком і ускладненням економіки, посиленням її соціальної спрямованості останніми роками зростає й економічна роль держави. У зв'язку з цим посилюються дискусії між економістами про місце держави в ринковій економіці.

Однак, як уже зазначалося, практика свідчить, що стихійний розвиток ринкових відносин породжує багато небажаних соціально-політичних наслідків. Це виражається в прагненні суб'єктів комерційного господарювання збільшити доходи за рахунок споживача, маніпулюючи при цьому цінами,

¹ Роботу виконано у межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (№ державної реєстрації 0111U000962)

випуском неналежної якості продукції, торгівлею контрафактним товаром тощо. Саме відмова від державного регулювання економіки розглядається як одна з головних причин кризових явищ в економіці. Тобто нормальне функціонування сучасної ринкової економіки неможливе без активного державного регулювання. Таке регулювання повинно мати постійний характер з метою максимально можливого запобігання негативних явищ в економіці. Однією з основних форм державного регулювання економіки в період кризи є державна підтримка. Державна підтримка економіки та підприємницької діяльності повинна супроводжуватися ефективними організаційними формами державного регулювання, в тому числі належним державним контролем за використанням відповідних фінансових коштів, а для цього необхідний адекватний правовий механізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми встановлення елементів державного регулювання господарської діяльності досліджували такі вітчизняні вчені-господарники, як: О. М. Вінник, О. П. Віхров, В. В. Добровольська, Д. В. Задахайло, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов, В. М. Пашков, В. А. Устименко, В. С. Щербина тощо. Однак названі вище дослідники розглядали це питання в основному в контексті лише одного з елементів, а саме такого, як засоби регулюючого впливу держави.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження окремих елементів механізмів державного регулювання господарської діяльності та аналіз напрямів регулюючого впливу держави на господарську діяльність.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення сучасної ролі держави в регулюванні економічними процесами має принципове значення, поперше, для розуміння значущості державної діяльності в досягненні ефективності економічного розвитку. По-друге, для вироблення методологічних і практичних підходів до механізмів та інструментів державного регулювання.

Так, найбільш суттєві дефекти ринкової моделі можна об'єднати у дві групи. До першої належать усі ті, що пов'язані з обмеженим масштабом дії ринкових відносин. Так, ряд важливих для суспільства галузей діяльності повністю або частково випадає із зони дії ринку взагалі і ринкового механізму зокрема. Це, наприклад, національна охорона здоров'я, охорона громадського порядку, охорона навколишнього середовища тощо. До другої групи належать дефекти ринку, пов'язані з тим, що останній не тільки не спроможний забезпечити соціальну справедливість, а навпаки, сприяє посиленню диференціації доходів.

Тобто потреба в різних юридичних засобах, що діють у механізмі правового регулювання, визначається різним характером руху інтересів суб'єктів до цінностей, наявністю численних перешкод, що стоять на цьому шляху.

У цьому контексті за характером регульованих відносин господарські правовідносини слід підрозділити на майнові і немайнові. Основну масу господарських правовідносин, безумовно, становлять майнові. Це правовідносини власності, господарського відання та оперативного управління, договірні відносини з передачі майна, виконання робіт, надання послуг, правовідносини з відшкодування заподіяної шкоди та ін. Немайнові господарські правовідносини виникають з приводу благ, які не мають економічного змісту. Такими можуть бути ділова репутація суб'єкта господарювання, об'єкти права промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, секрети виробництва, фірмові найменування, товарні знаки тощо), дії, визнані недобросовісною конкуренцією. До немайнових господарських правовідносин належать різні організаційні відносини, що виникають при організації та здійсненні господарської діяльності — з державної реєстрації суб'єктів господарювання, з ліцензування господарської діяльності, з контролю господарської діяльності органами державного управління тощо. Немайнові господарські правовідносини, як правило, пов'язані з відповідними майновими правовідносинами [1].

Сучасна специфіка державного регулювання ринкових відносин багато в чому залежить від вимоги поєднувати вирішення економічних і соціальних проблем, що викликає необхідність інноваційних підходів до механізмів і важелів економічної політики держави. Правовий механізм державного регулювання включає в себе: суб'єктів організаційно-господарських повноважень; об'єкти державного регулювання, що включають в себе окремі сектори національної економіки; суб'єктів ринку та інфраструктури. При цьому система працює під впливом певного навколишнього середовища. Це середовище представлене правовою, техніко-економічною і соціально-культурною складовими. В цьому сенсі слід погодитись із Д. В. Задихайлом, який доволі об'ємно визначає систематику суспільних відносин правового господарського порядку, що складається з: а) підсистеми, встановленої законодавством та міжнародними зобов'язаннями України правових режимів господарювання, що забезпечують здійснення господарської діяльності в межах відповідних ринків, галузей, секторів, кластерів, видів виробництв та національної економіки в цілому; б) підсистеми правовідносин щодо забезпечення законності у сфері господарювання через запровадження механізмів господарсько-правової відповідальності її суб'єктів, механізмів попередження відповідних правопорушень, а також механізмів протидії тінізації та криміналізації господарської діяльності; в) підсистеми правовідносин функціонування зворотного зв'язку від суб'єктів господарювання та їх об'єднань до держави щодо формування, корекції та реалізації державної економічної політики та окремих її

напрямів, зокрема, через визначення змісту господарсько-правової політики щодо удосконалення існуючих правових режимів господарювання та механізмів забезпечення законності у сфері господарських відносин [2, с. 6].

Особливе значення у правовому механізмі державного регулювання мають принципи регулювання. Їх дотримання повинне забезпечити уникнення суб'єктивізму під час втручання у функціонування ринкового механізму регулювання економіки, а також узгодження економічних інтересів учасників ринку.

На наш погляд, основними принципами правового механізму державного регулювання мають бути: пріоритетність та протекціонізм вітчизняного товаровиробництва; системність регулюючого впливу держави на господарську діяльність і комплексність використання державою як прямих, так і непрямих засобів та інструментів; передбачуваність регуляторної діяльності цілям державної економічної політики та прозорість щодо загальнодоступної повної інформації про законодавчі та інші регуляторні акти, порядок їх виконання; послідовність стосовно узгодження регуляторного акта з основними положеннями державної регуляторної політики, іншими прийнятими законодавчими та регуляторними актами й справедливість щодо забезпечення рівноправності всіх суб'єктів господарської діяльності; зрозумілість нормативно-правових актів за своїм змістом та ефективністю, що полягає в аналізі вигод від регуляторного акта. На наш погляд, саме в разі дотримання цих принципів можуть відкритися нові можливості розвитку національної економіки при застосуванні правового механізму державного регулювання. Проте, на думку В. С. Мартем'янова, до основних принципів правового регулювання господарської діяльності (господарських відносин) можна віднести такі принципи: 1) державне регулювання господарської діяльності; 2) різноманіття форм власності і господарювання; 3) свободу господарської діяльності; 4) самостійність суб'єктів господарської діяльності; 5) недопущення монополізації господарської діяльності та розвиток конкуренції; 6) забезпечення прав суб'єктів господарської діяльності та їх рівний захист з боку держави [3, с. 6–9].

Елементами механізму правового регулювання є відправні, реально функціонуючі фрагменти правової системи, що відображають основні етапи впливу права на суспільні відносини. Розрізняють: етап регламентації відносин; етап виникнення індивідуальних прав і обов'язків; етап реалізації прав та обов'язків. На кожному з етапів як системоутворюючих центрів, що визначають основний зміст етапу, виділяються основні елементи механізму правового регулювання. Навколо них як своєрідна підсистема групуються всі інші юридичні явища і процеси, що утворюють допоміжні елементи механізму правового регулювання.

Традиційно в науці господарського права виділяють такі елементи механізму правового регулювання: норми права; юридичний факт; правовідносини; акти реалізації прав і обов'язків; правозастосовний акт.

Саме тому Ю. О. Тихомиров виділяв такі типові елементи державного управління: загальна система державного управління, включаючи статут і функції спеціальних органів, що діють у тій чи іншій сфері; набір адміністративно-правових регуляторів, характерних для певної сфери; стандарт необхідних правових актів та інших регулюючих документів; механізм державного контролю та нагляду; низові об'єкти управління; інформаційне забезпечення; участь громадських організацій [4, с. 21].

Координація господарської діяльності охоплює інтереси суб'єктів господарювання окремих галузей національної економіки, міжгалузеві відносини, а також інтереси окремих суб'єктів господарювання та держави. Стимулювання процесів господарювання включає комплекс правових, організаційно-господарських, наукових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку національної економіки, що включає в себе, зокрема, стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності, а також удосконалення державної підтримки, бюджетного та податкового стимулювання, ресурсного та технічного кредитування; стимулювання розширення виробництва вітчизняної продукції.

У загальному вигляді форми державного регулювання являють собою вид регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, а під методами державного регулювання розуміється сукупність засобів і прийомів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання.

Таким чином, форми, методи і засоби регулюючого впливу держави базуються на багатьох важелях перспективного характеру.

Мета державного регулювання всією економікою реалізується через такі основні функції: 1. Створення умов для безперешкодного функціонування ринку, до яких слід віднести: формування і зміцнення ринкових інститутів, розвиток усіх форм власності; здійснення заходів щодо формування внутрішнього попиту, ослаблення економічної залежності від зовнішніх факторів, забезпечення довгострокових пріоритетів модернізації промисловості; зняття адміністративних бар'єрів для підприємництва, підвищення якості нормативного правового регулювання економіки, затвердженню принципів законності та правопорядку; створення механізму належного забезпечення виконання комерційних договорів; захист інтересів та прав споживачів продукції, а також суб'єктів господарювання; встановлення технічних умов і стандартів на продукцію.

2. Стратегічне планування науки та науково-технічного прогресу, підтримки інноваційного розвитку та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання найважливіших галузей.

3. Вирішення макроекономічних проблем, яке включає: забезпечення зростання обсягу національного виробництва шляхом інвестування в передові технології, орієнтовані на створення нової конкурентоспроможної продукції; підвищення продуктивності праці в усіх секторах економіки; підтримання належних темпів економічного зростання, стимулювання енергоефективності; забезпечення відповідного рівня зайнятості працездатного населення країни; соціальний захист людей похилого віку і малолітніх; стабілізація курсу національної валюти та стимулювання модернізації вітчизняного виробництва.

Вирішення цих завдань буде спонукати інтерес товаровиробників до самооцінки економічних результатів на предмет конкурентоспроможності продукції, екологічної чистоти, соціальної спрямованості та значущості результатів діяльності, забезпечення економічної безпеки держави.

Для з'ясування сутності правового регулювання та механізму правового регулювання розглянемо поняття засобів, способів і методів впливу права на суспільні відносини.

Правові засоби — це своєрідні юридичні інструменти, за допомогою яких здійснюється впорядкування суспільних відносин і задовольняються інтереси суб'єктів права. Як правові засоби виступають норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, юридична відповідальність, правові обмеження, правові стимули, правові заохочення тощо.

Правові обмеження пов'язані, по-перше, зі зменшенням обсягу можливостей, свободи, а отже, і прав учасників господарських відносин для зниження їх негативної активності.

По-друге, правовий стимул — це правове спонукання до правомірної поведінки за допомогою матеріальних благ.

Таким чином, правовий стимул безпосередньо пов'язаний ще з одним правовим засобом регулювання суспільних відносин — правовим заохоченням.

По-третє, правове заохочення виступає як форма юридичного схвалення правомірної поведінки, в результаті якого для суб'єкта настають сприятливі наслідки.

Основними механізмами державного регулювання економіки є: 1) прямі; 2) непрямі.

Прямі механізми державного регулювання є найбільш поширеними з причини своєї дієвості. Основною їх формою є господарська діяльність держави, що представлена державним сектором економіки, який має досить великі масштаби в економічно розвинених країнах. У його рамках держава може,

наприклад, самостійно надавати кредити, брати пайову участь у компаніях, бути прямим власником господарюючого суб'єкта. Тим самим воно не тільки отримує прибуток, але і створює робочі місця, знижуючи рівень безробіття. Зазвичай держава бере під свій контроль ті галузі, які потребують значних інвестицій, наприклад, атомну енергетику, повітряний і морський транспорт.

Крім того, в усіх промислово розвинених країнах існує більш-менш значний за своїми масштабами державний сектор економіки. Його розміри можуть служити критерієм економічної ролі держави, хоча цей критерій не абсолютний. Держава володіє капіталами в найрізноманітніших формах, надає кредити, бере пайову участь, є власником підприємств. Це робить державу співвласником частини суспільного капіталу. Пряме втручання держави — це і прийняття законодавчих актів, покликаних упорядковувати і розвивати відносини між усіма елементами ринкової системи. Приклади державного регулювання економіки шляхом розробки законодавчих актів надзвичайно різноманітні, наприклад, прийняття Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, антимонопольних законів тощо.

До прямих механізмів належать також нормативно-правові методи державного регулювання. Прикладом їх використання може служити прийняття нормативно-правового акта, який встановлює правила поведінки господарюючих суб'єктів у певній сфері національної економіки. Це найбільш поширений механізм, оскільки він не вимагає для реалізації залучення значних обсягів ресурсів.

Пряме державне регулювання може бути реалізоване і у вигляді прямих інвестицій у пріоритетні галузі за допомогою субвенцій, субсидій і дотацій. Воно зазвичай спрямоване на регулювання господарської діяльності, що істотним чином спотворює дію ринкових механізмів, що не завжди призводить до сприятливих наслідків. У нього також включаються і витрати на створення й підтримку функціонального стану соціальної інфраструктури, а саме, охорони здоров'я, освіти, науки тощо.

Непрямі механізми державного регулювання — це такі методи впливу держави на економіку, які дозволяють досягти поставлених цілей без прямого втручання держави і спираються на основні закономірності функціонування національної економіки. Зазвичай вони спрямовані на підтримку нормального рівня зайнятості, стимулювання збільшення вивезення товарів, формування в інтересах населення стабільного ціноутворення, стійких темпів економічного зростання, перерозподіл ресурсів, стимулювання інвестиційного процесу. Основним способом досягнення поставлених цілей є фіскальна та грошово-кредитна політика. Фіскальна політика здійснюється через державний бюджет за допомогою зміни його дохідної та видаткової частин.

Грошово-кредитна система побудована на регулюванні та регламентації грошового обігу.

Тобто непряме втручання передбачає здійснення державного регулювання за допомогою використання основних інструментів державної економічної політики, якими є податково-бюджетна і кредитно-грошова політика. Економічне програмування є вищою формою державного втручання в процес відтворення, яке здійснюється на основі договорів між державою і монополіями. Воно включає: складання прогнозів розвитку економіки на майбутній період; визначення найбільш загальних цілей економічної політики для всієї економіки в цілому; координування дії всього державного апарату при здійсненні наміченої програми. Планування є найважливішим інструментом господарського механізму. Планування являє собою конкретну форму реалізації об'єктивної необхідності узгодженого, збалансованого розвитку всіх галузей і регіонів, усіх сфер суспільного відтворення [5, с. 546].

Як уже зазначалося, податкова система входить до переліку основних непрямих механізмів державного регулювання економіки. З її допомогою відбувається формування бюджету — його дохідної частини. Зміна ставок податків дозволяє ефективним чином регулювати темпи і масштаби економічного зростання. Одним із видів дії податкового механізму є прискорене амортизаційне списання основного капіталу. Воно дозволяє стимулювати темпи і масштаби накопичення обсягів інфраструктурних змін. Модифікація ставки і порядку амортизаційного списання змінює норму капітальних інвестицій у розвиток виробництва. Цей механізм є дієвим для поліпшення загальної економічної кон'юнктури, трансформації інфраструктури національної економіки та стимулювання темпів науково-технічного прогресу.

Державне регулювання національної економіки в Україні відрізняється певною специфікою. Непродумана державна економічна політика в процесі приватизації, реорганізації банківської системи, лібералізація цін та інші дії були спрямовані на створення вільного ринку, але призвели не до очікуваних позитивних результатів, а до негативних. Прийнята економічна політика сприяла появі невеликого кола осіб, що заволоділи більшою частиною засобів виробництва.

Висновок. На підставі вищевикладеного, необхідно зауважити, що до заходів зміцнення регулюючого впливу держави стосовно діяльності суб'єктів господарювання можна віднести такі: 1) пільгове оподаткування і кредитування, щодо виключення з бази оподаткування, повністю або частково, тієї частини отриманого доходу, яка йде на інвестиції у власне технологічний розвиток, тобто на нові розробки і технічне переозброєння; 2) бюджетне доування стосовно надання цільових бюджетних дотацій підприємствам, що

здійснюють перспективні розробки і виробництво наукомісткої продукції для державних потреб; 3) митні преференції через митний захист внутрішнього ринку для тих вітчизняних товаровиробників, які здатні на якісно новій основі заповнити внутрішній ринок складної продукції, а також зниження або звільнення від митних зборів ввезеного високотехнологічного обладнання, що не виробляється в країні; 4) ефективна амортизаційна політика, шляхом віднесення прискорених амортизаційних списань на фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання з відповідним зменшенням оподаткованого прибутку та посилення контролю, посилення санкцій за нецільове використання амортизаційних коштів; 5) удосконалення системи ціноутворення через застосування вільних цін за умови дієвої ринкової економіки (свого часу відбулася процедура лібералізації ціноутворення без відповідної економічної бази — ринкової інфраструктури та конкуренції. Результатом цього стало різке збільшення темпів інфляції і формування системи ціноутворення не на підставі конкуренції, а при односторонньому встановленні підприємцями); 6) страхування ризиків через включення у вартість інноваційного проекту страхових внесків як плати за ризики при його реалізації.

Таким чином, процес формування механізму державного регулювання економіки можна представити у вигляді такої послідовності: визначення конкретних об'єктів регулювання і цілей, трансформованих у критерії регулювання; виявлення факторів регулювання, що визначають елементи об'єкта регулювання та їх зв'язку; встановлення оптимальних методів впливу на фактори регулювання, які конкретизують інструментарій, способи, технології досягнення поставлених завдань; надання сукупності необхідних ресурсів, а саме: матеріально-технічних, фінансових, соціальних, інституційних тощо, для регулювання об'єкта, при використанні яких реалізуються методи регулювання і забезпечується виконання стратегічної мети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Годунов В. Н. Хозяйственные отношения: понятия, принципы и методы правового регулирования [Электронный ресурс] / В. Н. Годунов. – Режим доступа: <http://lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/godunov/5.pdf>.
2. Задохайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Д. В. Задохайло. – Х., 2013. – 38 с.
3. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право : курс лекцій / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – Т. 1. – 298 с.
4. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – М., 1998. – 489 с.
5. Политическая экономия : учеб. для вузов / В. А. Медведев, Л. И. Абалкин, О. И. Ожерельев. – М. : Политиздат, 1990. – 735 с.

REFERENCES

1. Godunov V. N. Hozyaystvennyie otnosheniya: ponyatiya, printsipy i metodyi pravovogo regulirovaniya. Retrieved from: <http://lawinstitute.bsu.by/upload/image/Biblio/godunov/5.pdf>.
2. Zadihaylo D. V. (2013). Pravovi zasadi formuvannya ta realizatsiyi ekonomichnoyi politiki derzhavi: avtoreferat dis. d-ra jurid. nauk. HarkIv.
3. Martemyanov V. S. (1994). Hozyaystvennoe pravo. Kurs lektsiy. M. BEK.
4. Tihomirov Yu. A. (1998). Kurs administrativnogo prava i protsessa. M.
5. Medvedev V. A., Abalkin L. I., Ozherelev O. I. (1990). Politicheskaya ekonomiya : ucheb. dlya vuzov. M. Politizdat.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2015

V. V. ШПАКОВ

соискатель кафедры хозяйственного права Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

**ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ: СРЕДСТВА, СОСТАВ И СИСТЕМА**

Исследуется специфика государственного регулирования рыночных отношений в контексте государственной поддержки хозяйственной деятельности. Рассмотрены возможные дефекты рынка и элементы правового механизма государственного регулирования.

Ключевые слова: дефекты рынка, правовой механизм, элементы государственного регулирования.

V. V. SHPAKOV

PhD. Student of the Economic Law Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

**A LEGAL MECHANISM OF GOVERNMENTAL REGULATION:
MEASURES, CONTENTS AND A SYSTEM**

Problem formulation. Spontaneous development of market relations causes numerous undesirable social and political consequences. These consequences consist in an attempt of business entities to increase incomes at the expense of a consumer, manipulating prices, outcome of low-quality products, and trading counterfeiting goods, etc. Refusal of governmental regulation of the economy is one of the main reasons of crisis events in the economy.

Analysis of recent research and publications. Problems of development of elements of governmental regulation of the economic activity have been examined by domestic

economists such as O. M. Vinnyk, O. P. Vikhrov, V. V. Dobrovolska, D. V. Zadykhailo, H. L. Znamenskyi, V. K. Mamutov, V. M. Pashkov, V. A. Ustymenko, V. s. Shcherbyna, etc. Nevertheless, the scholars have considered this matter mostly in the context of measures of the governmental regulative influence.

The paper objective. The paper objective is to indicate a mechanism of the governmental regulation of the economic activity and directions of the regulative governmental influence.

Paper main body. The most significant defects of a market model can be divided into two groups. The first one comprises all the defects related to the restricted scope of the activity of market relations. The second one encompasses defects of the market, which emerge because the market is unable to provide social fairness as well as it fosters enhancement of income differentiation.

An unreasoned governmental economic policy in the process of privatization, reorganization of a banking system, liberalization of prices and other actions were aimed at formation of a free market. Unfortunately, they have resulted in negative results and emergence of a small group of persons, who possessed a majority of means of production.

Conclusions of the research. Formation of the mechanism of governmental regulation of the economy can be presented as follows: determination of certain objects of regulation and goals transformed into regulative criteria; revealing regulative factors, which determine elements of an object of regulation and their relation; indication of optimal methods of the influence on regulative factors, which concretize instruments, ways, and technologies of achievement of determined tasks; providing a set of essential resources (material and technological, financial, social, institutional, etc.) for regulation of an object, usage of which enables to implement regulative methods and to foster achievement of a strategical purpose.

Short Abstract for an article

Abstract. the author researches peculiarities of the governmental regulation of market relations in the context of governmental support of the economic activity. The article considers possible defects of the market and elements of the legal mechanism of governmental regulation.

Key words: market defect, legal mechanism, governmental regulation elements.

ВИМОГИ
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»

Загальні правила подання статей

1. Мова статті — *українська, англійська, російська*; обсяг — 8–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);

– *електронний варіант статті* на магнітному носію (CD);

– *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання (для статей докторів наук рецензія не подається);

– *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого);

– *розширена (від 2000 до 3000 знаків із пробілами) анотація статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; відповідно до наказу МОНмолодьспорту України від 17.10.2012 р. № 1111 англomовний варіант має включати всі обов'язкові структурні елементи фахової статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (див. *додаток 1*);

– *ліцензійна згода автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті Університету (nauka.jur-academy.kharkov.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової електронної бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 2*);

– *фотографія автора* (співавторів) статті розміром 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi.

3. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати. У разі потреби може передавати рукопис статті на рецензування членами редколегії. Матеріали, подані з порушенням указаних вимог, не публікуються, авторам не повертаються. Не допускається використання сканованих або сфотографованих схем, рисунків, таблиць тощо.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі WORD (версія 1998–2003) for WINDOWS) шрифтом Times New Roman № 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з полями: ліворуч — 3 см, праворуч — 1,5 см, угорі та внизу — 2 см.

Вимоги щодо оформлення статті (див. додаток 3):

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (використовується шрифт Times New Roman кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5) — *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (напівжирне написання), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, в якому знаходиться організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього; e-mail автора;
- у правому верхньому куті першої сторінки розміщується *фото автора* (авторів);
- нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (використовується шрифт Times New Roman кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5, напівжирний).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, що проводилися в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або за фінансової підтримки інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326);

– *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) *мовою статті* (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,5).

Для статей, написаних на економічну тематику, під «Ключовими словами» вказується JEL Classification (кількість — від 1 до 5 в одному рядку. Наприклад: JEL Classification: I23, M21).

Більш детально див.: http://en.wikipedia.org/wiki/JEL_classification_codes;

- текст статті (див. вимоги щодо структури статті);
- список використаної літератури (див. вимоги до списку використаної літератури);
- під заголовком **REFERENCES** має бути транслітерація бібліографічного опису джерел. Слід звернути увагу: а) джерела англійською мовою необхідно оформити за міжнародним бібліографічним стандартом APA (стандарт APA <http://www.bibme.org/citation-guide/APA/book>); б) транслітерувати влас-

ні назви, прізвища та імена слід згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею»; в) бібліографічний опис джерел, написаних мовою, що використовує кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (див. таблицю);

Т а б л и ц я

Транслітерація бібліографічного опису

Список використаної літератури	References
1. Нематеріальна економіка: управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2014. — 404 с.	1. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kamins'ka T. M. (2014). Nematerial'na ekonomika: upravlinnya formuvanniam i vykorestanniam intelektual'noho kapitaly. Kharkiv: Pravo
2. Teng T. L. Analyziz of the Formation Path of the Residual Value Risk in Public Private Partnership Projects Basede on SEM Method / Teng T. L., Juan J. F., Li Q. M. // Advanced Materials Research. — 2014. — Vol. 1079–1080. — P. 1126–1130	2. Teng T. L., Juan J. F., Li Q. M. (2014). Analyziz of the Formation Path of the Residual Value Risk in Public Private Partnership Projects Basede on SEM Method. Advanced Materials Research, 1079–1080. 1126–1130
3. Мирошніченко Н. В. Интеллектуальные услуги: подходы к определению и типологизации [Електронний ресурс] / Н. В. Мирошніченко. — Режим доступу: http://cdn.scipeople.com/materials/9038/ Интел % 20/.pdf	3. Miroshnichenko N. V. Intel'lektual'nye uslugi: podxody k opredeleniju i tupologizacii. Retrieved from: http://cdn.scipeople.com/materials/9038/ Intel % 20/.pdf

– відомості про автора (співавторів) російською мовою, якщо українська є мовою статті/українською мовою, якщо російська є мовою статті): прізвище, ім'я, по батькові (напівжирне написання), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташована організація, вказується, якщо у її назві відсутнє посилання на нього (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,5);

– нижче по центру наводиться назва статті російською мовою, якщо українська є мовою статті/українською мовою, якщо російська є мовою статті (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,5, напівжирний);

– анотація обсягом до 50 слів і ключові слова (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,5);

Якщо англійська є мовою статті, то після списку використаної літератури додаються відомості про автора (співавторів) та назва статті, анотація і ключові слова українською і російською мовами. Розширена анотація надається українською мовою.

Вимоги щодо структури статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Структура наукової статті:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– **формулювання цілей** статті (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і відповідно до вимог ВАК України за формою 23 (Бюлетень ВАК. — 2009. — № 5).

Заголовок «СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ» (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

**ЗРАЗОК АНОТАЦІЇ
ДО СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

Розширена анотація
статті Петренка Віктора Миколайовича на тему: «Актуальні напрями державної політики України у сфері боротьби з кіберзлочинністю»
(це речення подається українською мовою).

Далі — англійською мовою, загальний обсяг — від 2000 до 3000 тис. знаків, усі елементи статті повинні бути представлені.

Petrenko V. M., Doctor of Law, Full Professor, Full Professor of department of History of Ukraine and foreign states, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of:

«Vital Areas of State Policy of Ukraine in Fighting Cybercrime»

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Short Abstract for an article (Основна анотація до статті)

Abstract: (*переклад анотації до статті, 3–5 речень*).

Key words: (*переклад ключових слів*).

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка

Додаток 2

Редакційній колегії
збірника наукових праць
«Економічна теорія та право»

Від _____

П. І. Б

місце роботи, посада

науковий ступінь, вчене звання

Телефон _____

E-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

« _____ »

(назва)

у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Економічна теорія та право».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

– створені мною особисто;

– є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;

– не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (auka.jug-academy.kharkov.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової Електронної Бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

« » _____ 201__ р.

_____ / _____ /

підпис

розшифровка підпису

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК

В. М. ПЕТРЕНКО

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
адреса електронної скриньки
ORCID ID:

ФОТО

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ

Розкрито зміст

Ключові слова:

JEL Classification: (для статей з економічних проблем).

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ REFERENCES

В. М. ПЕТРЕНКО

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Раскрыто содержание...

Ключевые слова:

Petrenko V. M., Doctor of Law, Full Professor, Full Professor of department of History of Ukraine and foreign states, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv

Vital Areas of State Policy of Ukraine in Fighting Cybercrime

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Short Abstract for an article (Основна анотація до статті)

Abstract: (*переклад анотації до статті, 3–5 речень*).

Key words: (*переклад ключових слів*).

Підписано до друку з оригінал-макета 10.12.2015.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,8. Обл.-вид. арк. 11,8. Вид. № 1400.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80